Albert Camus

Jurnale de călătorie

Albert Camus

Jurnale de călătorie

Albert Camus

Jurnale de călătorie

Introducere de Roger Quilliot

Ediție îngrijită și traducere din limba franceză de Marina Vazaca

Polirom
2022

Albert Camus, *Journaux de voyage*
Copyright © Éditions Gallimard, Paris, 1978
All rights reserved
© 2022 by Editura POLIROM, pentru traducerea
în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-9552-2
ISBN PDF: 978-973-46-9553-9
ISBN print: 978-973-46-9100-5

Coperta: Radu Răileanu
Foto copertă: © Bettmann / Getty Images

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

ALBERT CAMUS (1913-1960), romancier, dramaturg și filozof francez, a fost una dintre figurile marcante ale peisajului cultural al secolului XX. Născut în Algeria, a absolvit Universitatea din Alger și a fost câțiva ani jurnalist la *Alger républicain*. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a fost membru al Rezistenței Franceze și editor al publicației clandestine *Combat*. După război a colaborat la publicații prestigioase din Franța, fiind una dintre vocile influente ale stângii democrate. Tot în această perioadă a publicat o serie de romane și eseuri filozofice care au încă un mare impact, printre care *Străinul* (1942), *Mitul lui Sisif* (1942), *Ciuma* (1947), *Căderea* (1956), *Exilul și împărăția* (1957). Ca o recunoaștere a valorii și a viziunii sale inovatoare, Camus a primit în 1957, la doar 44 de ani, Premiul Nobel pentru Literatură.

Notă asupra ediției

În 1946, Albert Camus a întreprins o călătorie de trei luni în Statele Unite ale Americii (New York, Philadelphia,Washington) și Canada (Québec), iar în 1949 a petrecut alte trei luni în America de Sud (Brazilia, Argentina, Uruguay, Chile). Au fost două turnee de conferințe foarte obositoare, cu deosebirea că în cea de-a doua călătorie, fiind deja un scriitor de certă notorietate (*Ciuma* apăruse în 1947), Camus a fost solicitat suplimentar, iar starea proastă de sănătate l-a făcut să resimtă mai acut oboseala și să suporte mai greu tracasarea fizică și psihică. Notațiile cu caracter foarte personal trădează această stare și dezvăluie un om vulnerabil, dar animat de curiozitate și o mare dragoste de viață. Problemele care îl preocupau intens se regăsesc însă în textele celor două conferințe – „Criza Omului“, susținută la New York și Philadelphia, și „Vremea ucigașilor“, susținută în America de Sud, ambele emblematice pentru temele de reflecție camusiene.[1]

Aceste jurnale de călătorie apar acum pentru prima dată în limba română, traducerea urmînd ediția franceză publicată inițial în 1978 la editura Gallimard sub îngrijirea lui Roger Quilliot, care semnează și o introducere lămuritoare în privința opțiunilor și a deciziilor sale editoriale. Așa cum am

procedat și în cazul *Actualelor* și al *Omului revoltat*, am folosit pentru confruntare cea mai recentă ediție critică a operei lui Albert Camus, apărută în colecția Bibliothèque de la Pléiade în 2006-2008: jurnalul de călătorie în SUA este inclus în seria *Carnete 1935-1948*, iar jurnalul de călătorie în America de Sud face parte din seria *Carnete 1949-1959*. Ambele serii sînt îngrijite de Raymond Gay-Crosier. Din aceste ediții am preluat unele explicații din notele de subsol, precizînd de fiecare dată „n.ed.fr“. În cazul călătoriei în America de Sud, editorii francezi nu au reușit să identifice unele persoane la care face referire autorul – scriitori, jurnaliști, oameni politici –, poate și pentru că le ortografiază greșit numele uneori, așa cum se întîmplă, de pildă, și în cazul toponimelor sau al altor realități, braziliene în mare parte, unora atribuindu-le chiar forma din limba spaniolă, mai familiară, după cum spune însuși autorul. Lămuririle necesare, și foarte utile pentru cercetarea operei lui Camus, se găsesc în ediția braziliană a jurnalului de călătorie în America de Sud, din care ni s-a părut binevenit să le preluăm pentru această ediție în limba română. Completările aduse notelor ediției franceze, cuprinse între paranteze drepte, și toate celelalte note care conțin informații necesare cititorului român și trimiteri la seria de autor „Albert Camus“ publicată de Editura Polirom aparțin traducătorului și redactorului.

Pe lîngă interesul lor biografic și literar, aceste două jurnale sînt foarte elocvente din perspectiva procesului de creație. Ele i-au servit autorului pentru elaborarea poemului în proză „Marea cît mai aproape“ din ciclul *Vara* (1954) și a povestirii „Piatra care crește“, inclusă în ciclul *Exilul și împărăția* (1957). Urmînd edițiile franceze, am făcut

trimiterile necesare la locul potrivit, indicînd traducerile în limba română din seria de autor de la Polirom. Primul text inspirat însă de călătoria în Statele Unite, și foarte strîns legat de jurnalul de călătorie în SUA, este „Ploi la New York“ – de fapt, o prelucrare în registru poetic și reflexiv a amintirilor new yorkeze din care a rezultat un alt poem în proză, netradus pînă acum în română. Textul a apărut în revista *Formes et couleurs*, nr. 6, 1947, fiind inclus de Roger Quilliot în prima ediție de opere complete din Bibliothèque de la Pléiade (1965), apoi în actuala ediție de referință (vol. II, pp. 690-693). Acordul deținătorilor drepturilor de autor față de propunerea noastră ca „Ploi la New York“ să apară în ediția românească în continuarea jurnalului oferă posibilitatea unei lecturi în succesiune imediată, care deschide practic o ușă spre laboratorul de creație al lui Albert Camus și oferă un eșantion al modului său de lucru.

Se mai impune o precizare: cînd a fost editat jurnalul de călătorie în America de Sud, nu era cunoscută corespondența lui Albert Camus cu Maria Casarès, care acoperă perioada 1944-1959. Această corespondență a fost publicată sub îngrijirea fiicei lui Albert Camus, doamna Catherine Camus, în 2017, la editura Gallimard, fiind în curs de apariție și în traducere românească în cadrul seriei de autor „Albert Camus“ de la Polirom. Pentru lunile iunie-august 1949, schimbul epistolar intens dintre Maria Casarès și Albert Camus oferă o completare prețioasă a jurnalului, în special pentru explicarea stării de agasare și de pesimism a scriitorului, după cum și jurnalul este o completare necesară a scrisorilor pe care i le adresează Mariei Casarès în aceste luni

în care despărțirea de ea este resimțită ca o adevărată sfîșiere interioară.

Marina Vazaca

1. Textele acestor conferințe vor apărea în volumul Albert Camus, *Conferințe și discursuri*, în seria de autor a Editurii Polirom.

Introducere

În 1964, cînd am publicat cel de-al doilea volum din *Carnetele* lui Albert Camus, ne-am confruntat cu două probleme, una de principiu, cealaltă tehnică.

Caietul consacrat Americii de Sud nu era arhivat împreună cu celelalte; manuscrisul era, de asemenea, diferit[1]. Avea titlul *Călătorie în America de Sud*. Era limpede că autorul reflectase asupra destinației lui. De altfel, în 1954, cînd mi-a transmis varianta dactilografiată a tuturor *Carnetelor*, această călătorie în America de Sud figura într-un dosar separat.

În fond, un studiu sumar o dovedește: este vorba despre relatarea unei călătorii care exclude orice altă reflecție fără legătură cu ea. Să fi intenționat oare Camus să-i dea mai multă amploare, să extragă din ea o povestire de mai mare întindere? Nu avem nici o dovadă în acest sens. Dar totul arată că această călătorie și relatarea ei ocupau un loc aparte în mintea lui.

În aceste condiții, sub ce formă am fi putut să o publicăm, caietul fiind prea subțire pentru a constitui un volum?

Logic, ne-am gîndit să o alăturăm călătoriei în America de Nord, integrate în seria cronologică a caietelor.[2] Integrare pe deplin explicabilă dacă avem în vedere că, în afara cîtorva

notații turistice, privitoare la traversarea Atlanticului și la descoperirea New Yorkului, Camus vorbește destul de puțin despre întîlnirile și întîmplările care i-au marcat voiajul; puține lucruri și despre conferințele pe care le-a ținut la New York și Harvard și despre reacțiile pe care le-au stîrnit ele. În schimb, preocupările dispersate în caietele din anii 1945 și 1946 se regăsesc și aici, în special cele legate de *Ciuma*.

În ciuda diferențelor de textură, am hotărît așadar să publicăm aceste două caiete împreună. Textul a fost stabilit de doamna Camus și de mine însumi, în lectură comună, comparînd variantele dactilografiate și manuscrisele. Un caiet aparține, asemenea tuturor caietelor integrate într-un singur ansamblu, doamnei Camus – caietul călătoriei în Statele Unite –, iar celălalt, doamnei Maria Casarès, care a avut amabilitatea să ni-l încredințeze spre examinare.[3]

Pentru a evita orice presupunere inutilă, să precizăm încă o dată că aceste texte sînt publicate, ca și precedentele, fără nici cea mai mică tăietură. Inițialele, atunci cînd există, au fost alese de autor. O singură excepție, totuși: în două situații am înlocuit numele aceleiași persoane cu un X.

*

Cele două caiete prezintă un interes comun: ne arată cum trecea Camus de la notația brută la opera elaborată. Cîteva pasaje din călătoria în Statele Unite se regăsesc în „Ploi la New York“; fragmente importante din călătoria în America de Sud au fost reluate fie în „Marea cît mai aproape“, fie, la scară și mai extinsă, în „Piatra care crește“: două scene de dans,

văzute cu adevărat, sînt concentrate într-unul dintre rarele texte exotice pe care le-a scris Camus; călătoria la Iguape și episodul cu piatra care crește, înregistrate ca simplu folclor, capătă în povestire valoare de simbol. Indiferent de cum am aprecia povestirea, avem puține exemple la fel de reprezentative pentru transformarea pe care o suferă faptul brut înainte de a deveni mit – și un mit intenționat optimist, extras dintr-o călătorie epuizantă și deprimantă pentru autor.

Circumstanțele ambelor călătorii influențează reacțiile lui Camus: călătoria în Statele Unite, începută în 10 martie 1946, este în egală măsură a unui ziarist de renume și a unui autor care nu a ajuns încă la consacrarea deplină. De unde și primirea suspicioasă a serviciilor de poliție americane, care sînt cu ochii – deloc prietenoși – pe liderul unui ziar ce arborează cu mîndrie deviza „De la Rezistență la Revoluție“[4]. Surprinzător, Camus nu ne spune nimic despre universitățile americane, care au de ce să-l uimească pe călătorul francez, nici despre cea mai prestigioasă, Harvard, care a consemnat totuși vizita lui în buletinul său lunar. În cuprinsul celor cîteva însemnări se ghicește un soi de uluire, cînd admirativă, cînd dezaprobatoare, în fața acestei Lumi Noi nemăsurate atît prin zgîrie-norii, cît și prin întinderile sale, precum și o nedeslușită îngrijorare în fața expansionismului inconștient pe care-l presupune această putere colosală. Nu este departe momentul cînd Camus va refuza cu obstinație să aleagă între cele două blocuri ostile care se constituie la est și la vest – Statele Unite fiind unul dintre piloni. Totuși, ca reacție imediată, i-a mărturisit fostului său învățător, domnul Germain: „Din călătoria în America am învățat multe lucruri, dar nu e loc aici pentru detalierea lor. Este o țară mare, puternică și

disciplinată în libertate, dar care nu cunoaște multe lucruri, și în primul rînd Europa“.

Călătoria în America de Sud este de altă natură: Camus o începe într-o formă fizică precară, iar treptat va intui un nou acces de ftizie. În acest sens, itinerarul său este și al bolii redescoperite, care va influența „Marea cît mai aproape“. Se îndepărtează de cei dragi cu un sentiment de sfîșiere, de unde și nervozitatea pricinuită de întîrzierea corespondenței. În fine, este prima lui călătorie oficială, ca vedetă – nu se va mai lăsa antrenat în nimic asemănător (în realitate, va susține mai tîrziu conferințe în Italia și în Grecia); chiar dacă se și amuză uneori, cel mai adesea este agasat de numeroasele constrîngeri inerente acestui gen de periplu: întîlniri de tot felul și adesea dezamăgitoare, calitate foarte diferită a gazdelor și a primirilor; totul este de natură să irite un om care detestă mondenitățile, dar știe că, acceptînd această călătorie, i-a acceptat și obligațiile. De aceea vom vedea că se supune printr-un act de voință, dar, în fond, fără nici o plăcere unui program încărcat excesiv și nu întotdeauna interesant.

În esență, aceste pagini poartă amprenta unei stări de criză pe care lectura lui Vigny nu face decît să o confirme încă de pe vapor: criză fizică, pe care Camus o va depăși doar după multe luni; criză sentimentală și morală, care se traduce prin obsesia sinuciderii, dar și printr-un sentiment acut de înstrăinare. Sub acest aspect, de aici își trage seva „Piatra care crește“.

De aceea se arată el sensibil în mod special la contrastele izbitoare pe care i le oferă europeanului pămînturile americane: bogății în opoziție cu sărăcia extremă; cultură rafinată și barbară, uneori la aceleași persoane. Fără a mai pune la socoteală enorma problemă pe care o ridică în fața

observatorului lucid suprapopularea acestor pământuri, în special în marile orașe! Camus descoperă, nu fără durere, un teritoriu care începea să poarte numele de Lumea a Treia. Și probabil suferă că o întrezărește doar într-o alternanță amețitoare de deplasări cu avionul și mondenități.

*

Două călătorii la doi ani distanță. În cei doisprezece ani care vor urma, Camus va accepta doar rareori să țină conferințe în străinătate – va refuza o ofertă generoasă în Japonia. Din obligație, se va resemna în fața festivităților de decernare a Premiului Nobel de la Stockholm. Dar și atunci va fi nevoie de insistența lui Roger Martin du Gard și a editorilor săi.[5]

Paradoxal, în vreme ce tînărul fără prea mari resurse cutreierase liber Europa, scriitorul în plină notorietate, după 1948, va evita călătoriile care fac parte, în general, din existența celor asemenea lui.

R. Quilliot

1. Manuscrisul caietului VI are indicația „A se vedea jurnalul Am. de Sud din iunie pînă în august 1949“ (R.Q.).
2. Paginile acestea figurau în manuscrisul caietului V, un caiet de școală, ca și precedentele, iar textul este o continuare a paginii începute înaintea plecării. În cele două variante dactilografiate, numerotarea paginilor nu înregistrează nici o discontinuitate. Însemnările au fost făcute spontan, fără discuție, și nu au fost retușate (R.Q.).
3. După cum reiese din scrisorile pe care Camus i le adresează Mariei Casarès, se înțelege că acest jurnal îi era dedicat ei în primul rînd (vezi *infra*, *America de*

Sud, nota 4, p. 73). Așa se explică probabil și faptul că nu era arhivat împreună cu restul caietelor, el avînd un caracter mai personal.

4. Deviza ziarului *Combat* încă de la apariție, în clandestinitate, în 1941.

5. Vezi *Discursurile din Suedia*, traducere din limba franceză și note de Marina Vazaca, Editura Polirom, Iași, 2021.

STATELE UNITE

Martie-mai 1946

[jurnalul de călătorie în SUA urmat de „Ploi la New York“][1]

America. Plecare. A trecut mica neliniște specifică oricărei plecări. În tren mă întîlnesc cu R.[2], psihiatru care se duce și el acolo în vederea unor relații de colaborare. Știu că pe vapor va fi cu mine în cabină, ceea ce nu-mi displace, pentru că-l găsesc fin și simpatic. În compartimentul meu, trei copii destul de zgomotoși la început, dar care vor adormi, tînăra lor bonă, mama, o femeie înaltă și elegantă cu ochi albaștri, și, în fața mea, o bucățică de femeie blondă care plînge. Călătorie fără probleme, cu excepția uneia. Îi fac cîteva servicii tinerei blonde. Înainte de Rouen, o arătare înaltă, învești mîntată într-o blană lungă de fiară sălbatică și cu o figură uimită mă iscodește ca să afle dacă toate persoanele din vagon merg în America. Dacă și eu merg acolo. „Da.“ Se scuză și mă întreabă dacă poate să mă întrebe cu ce treabă. „Conferințe.“ „Literare sau științifice?“ „Literare.“ Scoate un țipăt teatral, ducîndu-și repede mîna la gură. „Vai!“ îmi spune, „ce minunat“. Și, după două secunde, cu ochii plecați: „Și eu mă ocup cu literatura“. „A!“ zic eu. „Da, voi publica o carte de poeme.“ „Foarte bine“, zic eu. „Da, am obținut o prefață de la Rosemonde Gérard. Mi-a făcut un sonet foarte frumos.“ „Bravo.“ „A! sigur, e prima mea carte. Dar să debutezi în literatură cu o prefață de Rosemonde Gérard…“ „La ce editură?“ Îmi spune un nume pe care nu-l cunosc. Îmi precizează că scrie versuri regulate „pentru că sînt mai curînd adepta genului clasic. Genul

modern mie, nu știu ce părere aveți dumneavoastră… dar mie nu-mi place ce nu-nțeleg“ etc., etc. Coboară la Rouen și se oferă să-mi expedieze o telegramă pe care vreau s-o trimit la Paris pentru că am uitat adresa lui R. de la New York. Nu a expediat-o, fiindcă n-am primit nici un răspuns.

La vagonul-restaurant îl regăsesc pe R., iar la masă o avem în fața noastră pe blonduța care nu reușește să-și spargă nucile. La Le Havre, cu un aer complet pierdut, îmi cere ajutorul. Stăm puțin de vorbă în așteptarea autobuzului. Merge la Philadelphia. Autobuzul este un fost camion pentru deținuți, murdar și plin de praf. Le Havre, cu șantiere întinse, pline de moloz. Aerul e cald și umed. Cînd ajungem în fața vaporului, îmi dau seama că Oregon este un cargou, un cargou mare, dar nimic altceva decît un cargou. Vamă, birou de schimb, poliția cu acea cutiuță de fișe pe care le consultă un polițist în timp ce altcineva îți rostește numele – și pe care o cunosc prea bine din cauză că mi-a dat de cîteva ori sudori reci în timpul ocupației. Apoi ne îmbarcăm.

Cabina de patru persoane cu duș și WC a devenit cabină de cinci persoane, unde este imposibil să strănuți fără să răstorni ceva. Ni se spune să mergem în sala de mese ca să-l cunoaștem pe șeful de sală. De fapt, ca să asistăm la o scenă de comedie. Șeful de sală seamănă cu francezii din filmele americane și, în plus, e plin de ticuri și face des cu ochiul în stînga și-n dreapta. Se dedică aranjării unor mese armonioase și dispune în acest scop, ca o amfitrioană pricepută, de un plan și de titlul cîtorva pasageri recomandați în mod special. Firește, vrea să mă pună la masă cu un ziarist care se află la bord.[3] Dar refuz categoric și, în cele din urmă, mă regăsesc cu R. și cu blonduța pe care o cheamă, ce minune, Jeanne Lorette. E o pariziană care

lucrează în domeniul parfumurilor și care plîngea azi-dimineață pentru că se despărțise de sora ei geamănă, iar sora ei e totul pentru ea, dar se duce la Philadelphia la un american cu care trebuie să se căsătorească. R. e încîntat de naturalețea, înțelepciunea și drăgălășenia acestei Lorette. Și eu la fel. Mai puțin încîntați sîntem de cabină. Patul suplimentar, din mijloc, e ocupat de un bătrîn de 70 de ani. Cușeta de deasupra mea este a unui ins de vîrstă mijlocie pe care-l bănuiesc om de afaceri. Deasupra lui R. se află un viceconsul care merge la Shanghai, o prezență deschisă și zgomotoasă. Ne instalăm, iar eu hotărăsc să mă apuc de lucru.

La cină îi regăsesc pe R., pe Lorette, pe femeia înaltă din compartiment (nu e așa de înaltă – dar subțire și elegantă) și un cuplu de mexicani „care se ocupă cu afacerile“. Cele două femei par a se uita la Lorette a noastră cu puțină neîncredere. Dar, cum ea se mulțumește să fie naturală, tot ea le dă clasă. Ne povestește că soacra ei, care nu o cunoaște, îi trimite cele mai amabile scrisori și că soacrele din America par de o calitate net superioară. Logodnicul ei e foarte credincios, nu bea și nu fumează. A îndemnat-o să se spovedească înainte de plecare. În dimineața plecării (făcuse demersuri încă din zilele precedente) s-a sculat de la șase ca să meargă la biserică, dar era închisă și trenul pleca devreme. Așa că se va spovedi acolo și, spune ea cu un ușor accent parizian (altminteri, pronunță foarte prost și foarte repede și trebuie să te apleci spre ea ca să auzi ce spune), „prefer așa, pentru că cel de acolo n-o să înțeleagă bine ce-i spun, așa că o să-mi dea dezlegare“. O asigurăm că în asemenea situații se dă întotdeauna dezlegare. „Chiar și pentru muritori.“ „Așa e“, spune R.

convins. Și îi atragem atenția că sigur trebuie să fie un preot pe vapor.

După cină, R. și cu mine sîntem de părere că șarmanta Lorette încearcă să-și învingă temerile prezentîndu-le celorlalți, și prin urmare sieși, o imagine încurajatoare a situației – care, de altfel, poate că este încurajatoare, dar nu e cazul. Oricum, din nou sîntem amîndoi de părere că ar trebui să-i urăm acestei făpturi ciudate toată fericirea din lume. Culcatul e mai dificil. Sîntem cu-adevărat la comun. Sînt doi care sforăie, bătrînul și omul de afaceri. În plus, R. și cu mine am deschis hubloul, dar bătrînul îl închide în toiul nopții. Am impresia că respir respirația celorlalți și un chef nebun să mă duc să mă culc pe punte. Doar ideea frigului mă împiedică. Trezirea, la 7.30 pentru că nu se poate lua masa după 8.30. De dimineață, lucru. La 12.15, dejunul. Mexicanul îmi spune că este reprezentantul unor firme franceze de parfumuri la Ciudad de México și îmi elogiază calitatea franțuzească. Frumoșii ochi albaștri din fața mea devin mai puțin semeți și ne dăm seama că era vorba de multă timiditate în acest caz. Lorette ne asigură că nu va permite niciodată nimănui din familie să vorbească de rău Franța. Celor din Anvers le face un portret care dovedește o judecată remarcabilă. (Cînd le cumpără nevestelor cîte-o bijuterie, atunci e un diamant brut, niciodată un inel lucrat. Așa, au capital. Și haine de blană. Valori sigure, ce mai.)

După-amiaza vorbim cu viceconsulul. Aflu fără prea multă surprindere că este din Oran[4]. Și firește că ne batem energic pe umăr. E de neînchipuit prin cîte țări a umblat, printre care Bolivia, despre care îmi vorbește de bine. La Paz se află la 4.000 de metri altitudine. Acolo puterea mașinilor scade

cu 40%, mingile de tenis abia dacă-și ating ținta, iar cursele de cai cu obstacole sînt foarte scurte. El a rezistat mîncînd usturoi. Soția lui, o poloneză rafinată, îi spune lui R. povești despre magie. Ora 15. Plecare. Marea e frumoasă. O soție de marinar, în doliu din cap pînă-n picioare, aleargă poticnit de-a lungul cheiului, însoțind vaporul cu gesturi de rămas-bun. Ultima imagine a Franței este a clădirilor distruse, chiar la marginea acestui pămînt rănit.

Lucru. La cină, mexicanul povestește întîmplări din vamă. Una singură interesantă: cea cu un american rămas fără un picior în urma unui accident; fiindu-i amputat la Ciudad de México, a vrut să-și ia piciorul defunct într-o cutie de cristal. Trei zile de discuții pentru a se afla dacă nu cumva acest obiect intra în categoria vizată de instrucțiuni privind apărarea împotriva epidemiilor. Dar, cum americanul a declarat că nu se desparte de piciorul lui și mai curînd rămîne în Mexic, Statele Unite nu au vrut să renunțe la un cetățean onorabil. Lorette tușește mult și se teme de răul de mare. R. vrea s-o vindece printr-o metodă de autosugestie. Și face asta cu multă pricepere. După cină, beau un pahar cu dna D., femeia înaltă cu ochi albaștri. Soț la ambasada din Washington.

Marți, ora 10. Noaptea a fost liniștită, deși scurtă. Plouă în dimineața asta, iar marea se burzuluiește. Barul e aproape gol. Lucrez în liniște. Atlanticul are culoarea aripii de porumbel. Mă lungesc înainte de dejun, puțin amețit, dar adorm și după o jumătate de oră mă trezesc ca nou-născut. La dejun, absenți. Lorette a noastră nu iese din cușetă toată ziua. Mexicanii pleacă înainte de sfîrșitul mesei. Dna D., R. și cu mine stăm de

vorbă amical. Dar R. se duce la culcare, un pic indispus. Deși în formă, fac și eu la fel. Sînt prea moleșit ca să lucrez. Citesc *Război și pace.* Ce îndrăgostit aș fi fost de Natașa!

Apoi ziua abia se tîrăște, apăsătoare și monotonă. După cină, X din domeniul blănurilor îmi vorbește despre înțelepciunea orientală. E genul de conversație pe care n-am putut-o suporta niciodată mai mult de cinci minute. Mă duc în pat s-o regăsesc pe Natașa Rostova.

Miercuri. Mă trezesc cu febră și o ușoară durere în gît. Dar e un soare frumos, în ciuda mării zbuciumate. Îmi petrec dimineața întins la soare. După-amiaza, engleză cu R. și cocktail la comandant cu dna D. După cină, R. își povestește amintirile de medic. Dachau. Mormanul de muribunzi din care diareea curge de la unii peste alții.

Joi. Zi mizerabilă, cu frigul pricinuit de gripă. Seara, puțină șampanie cu R. și dna D. mă reface. Dar capul mi-e tot gol. Engleză, chiar și-așa, după-amiaza.

Vineri. Gripa e pe trecute. Dar viața curge la fel de monoton. Lucrez puțin de dimineață. Marea, tot furioasă. După-amiaza îi primim în cabină, împreună cu consulul (Dahoui), pe dna D. și pe L. Trăncăneală agreabilă. Consulul povestește (cu verva algeriană) întîmplarea modestului viceconsul de la Adrianopol care nu reușea să ajungă să se prezinte consulului pentru că în anticamera consulatului erau patru urangutani. Pînă la urmă își ia inima-n dinți, dar petrece zile de spaimă în consulat. La un moment dat, după ce consulul îl anunță că unul dintre ei a murit după ce a înghițit

o cutie de chibrituri, aduce în fiecare zi cîte o cutie pe care o oferă afectuos fiecărui urangutan pînă cînd scapă de ei, unul după altul. Răsuflă ușurat doar după ce sînt îngropate toate fiarele.

Și altă poveste clasică, a consulilor de 30 de ani de la Jiddah și din alte părți care beau de sting și mor în singurătate (pentru mine).

Seara, după cină, cum ne apropiem de Azore, într-un ungher adăpostit de vîntul care suflă vijelios încă de la plecare, pot să mă bucur de o noapte limpede, cu stele foarte puține, dar foarte mari care cad pe deasupra vaporului urmînd aceeași traiectorie rectilinie. Luna firavă aduce pe cer o lumină fără strălucire care se reflectă uniform pe apa agitată. Privesc din nou, cum fac de ani de zile, modelele pe care spuma și siajul le creează pe suprafața apelor, dantelă țesută și deșirată, marmură lichidă... și iarăși caut comparația exactă care să-mi fixeze imaginea minunatei înfloriri de mare, apă și lumină ce-mi scapă de atîta vreme. Din nou zadarnic. Pentru mine este un simbol care nu se oprește aici.[5]

Vineri. Sîmbătă. Duminică. Același program. Marea continuă să fie foarte agitată, coborîm spre sud și depășim Azorele. Societatea asta în miniatură este și pasionantă, și monotonă. Toți se dau cunoscători într-ale eleganței și ale manierelor. Categoria știe-tot. Dar unii fac mărturisiri. Pe vapor se află negustorul de blănuri X. Așa aflăm că are un serviciu splendid de porțelan, o argintărie superbă, dar că folosește imitații pe care le-a comandat, originalele fiind păstrate sub cheie. Cred că are și o imitație de nevastă cu care pesemne că n-a făcut decît o imitație de dragoste.

Trei, patru pasageri se vede că merg în Statele Unite pentru export de capital. Îi las chiar să-mi explice combinația foarte ingenioasă în sine. „Observați“, îmi spune unul, „că nu fac nimic împotriva statului. Statul are intenții bune, dar nu se pricepe deloc la afaceri“. Bine că se pricep ei la afaceri. Cu R., același însoțitor minunat, ajungem la concluzia că singura problemă în ziua de azi o reprezintă banii. Figuri jegoase, corupte de cupiditate și de neputință. Din fericire, există compania femeilor. Ele sînt adevărul și pămîntul. Dna D., din ce în ce mai fermecătoare. La fel și L.

Luni. Zi splendidă. Vîntul a încetat. Pentru prima dată, marea este liniștită. Pasagerii revin pe punte ca ciupercile după ploaie. Lumea respiră în voie. Seara, apus splendid. După cină, clar de lună pe mare. Dna D. și cu mine credem amîndoi că majoritatea oamenilor nu trăiesc așa cum le-ar plăcea și că e o chestiune de lașitate.

Duminică. Se anunță că vom ajunge seara. Săptămîna a trecut ametitor de repede. În seara de marți, 21, masa noastră hotărăște să sărbătorească primăvara. Băutură pînă la 4 dimineața. A doua zi la fel. Patruzeci și opt de ore de euforie agreabilă, în care toate relațiile devin mai strînse. Dna D. este revoltată la culme împotriva mediului în care se învîrte. L. îmi mărturisește că face o căsătorie din interes. Sîmbătă am ieșit din Curentul Golfului, iar temperatura scade teribil. Timpul trece totuși foarte repede și, de fapt, nu sînt chiar așa de grăbit să ajung. Mi-am terminat conferința. Iar în restul timpului privesc marea și trăncănesc, mai ales cu R., cu-adevărat inteligent – și, firește, cu dna D. și cu L.

Astăzi, la 12, se zărește pămîntul. Încă de dimineață, pescărușii survolau vaporul și păreau suspendați, nemișcați deasupra punților. În fața ochilor ne apare mai întîi Coney Island, care seamănă cu Porte d'Orléans. „E ca Saint-Denis sau Gennevilliers", spune L.[6] Perfect adevărat. Pe frig, cu vîntul cenușiu și cerul plat, totul e destul de deprimant. Ancorăm în Golful Hudson și nu vom debarca decît abia mîine-dimineață. În depărtare, zgîrie-norii din Manhattan pe un fond de ceață ușoară. Mă simt liniștit și cu inima rece, așa cum sînt mereu în fața spectacolelor care nu mă emoționează.

Luni. Culcat foarte tîrziu aseară. Sculat foarte devreme. Traversăm portul din New York. Spectacol formidabil în ciuda sau datorită ceții. Ordinea, puterea, forța economică acolo se află. Tremură inima în tine de-așa o admirabilă inumanitate.

Debarc abia la 11, după lungi formalități în cursul cărora, dintre toți pasagerii, numai eu sînt tratat ca suspect. Ofițerul de la imigrări îmi cere scuze, în cele din urmă, că m-a reținut atît de mult. „Am fost obligat, dar nu vă pot spune de ce." Mister, dar după cinci ani de ocupație![7]

Întîmpinat de C., E.[8] și de un trimis al consulatului. C., neschimbat. E., la fel. Dar, în toată harababura asta, despărțirea de L., de dna D. și de R. este rapidă și rece.

Obosit. Mă întoarce gripa. Așa că primul șoc al New Yorkului îl primesc abia ținîndu-mă pe picioare. La prima vedere, oraș hidos și inuman. Dar știu că părerile se pot schimba. Niște detalii mă frapează: că gunoierii poartă mănuși, că circulația e disciplinată, fără intervenția agenților în intersecții etc., că nimeni nu are niciodată mărunțiș în țara asta unde toată lumea pare desprinsă dintr-un film serial.

Seara, traversînd Broadway-ul cu taxiul, obosit și febril, sînt literalmente năucit de bîlciul luminos. După cinci ani de întuneric, această orgie de lumini stridente îmi dă pentru prima dată impresia unui nou continent (o reclamă imensă de 15 m la Camel: un G.I.[9] cu gura larg deschisă scoate vălătuci de fum *adevărat*. Totul este galben cu roșu). Mă culc bolnav, și sufletește, și fizic, dar știind perfect că peste două zile voi avea altă părere.

Marți. Sculat cu febră. Incapabil să ies înainte de prînz. Cînd vine E., mi-e puțin mai bine, mă duc să iau masa cu el și cu D., un publicist de origine maghiară, la un restaurant franțuzesc. Observ că nu am observat mulțimea de *sky-scrapers*, mi s-au părut firești. E o chestiune de proporții generale. Și-apoi, nu poți trăi tot timpul cu capul pe sus. Prin urmare, nu ai în cîmpul vizual decît un număr rezonabil de etaje. Prăvălii splendide cu alimente. Îndeajuns să ghiftuiască întreaga Europă. Admir femeile pe stradă, coloritul rochiilor, al taxiurilor, care par toate niște insecte gătite de sărbătoare, roșii, galbene, verzi. Cît despre magazinele de cravate, nu crezi pînă nu vezi. Atît prost gust pare greu de închipuit. D. îmi spune că americanilor nu le plac ideile. Așa se spune. Mă îndoiesc.

La 3 mă duc să mă întîlnesc cu Régine Junier[10]. O fată bătrînă admirabilă care-mi trimite tot ce are ea mai bun pentru că tatăl ei a murit de plămîni la 27 de ani, și-atunci... Trăiește în două camere, înconjurată de pălării pe care le face cu mîna ei și care sînt extraordinar de urîte. Dar inima generoasă și atentă de care dă dovadă în tot ce spune nu se compară cu nimic. Plec de la ea mistuit de febră și incapabil să

fac altceva decît să mă duc să mă culc. Îmi pare rău pentru întîlniri. – Mirosul New Yorkului – parfum de fier și de ciment – predomină fierul.

Seara, cină cu L.M.[11] la Rubens. Îmi spune povestea secretarei lui, foarte „American Tragedy“[12]. Căsătorită cu un bărbat cu care are doi copii, ea și cu maică-sa descoperă într-un tîrziu că soțul e pederast. Despărțire. Mama, protestantă puritană, își prelucrează fiica luni de zile, inducîndu-i ideea că sigur copiii vor fi degenerați. Pînă la urmă, neghioaba îl sufocă pe unul și-l sugrumă pe celălalt. Declarată iresponsabilă, este pusă în libertate. L.M. îmi expune propria teorie despre americani. E a cinșpea pe care-o aud.

Pe East 1st Street, la colț, un mic bistrou unde urlă un tonomat care acoperă toate conversațiile. Pentru cinci minute de liniște trebuie să bagi cinci cenți.

Miercuri. Puțin mai bine în dimineața asta. Vizita lui Liebling de la *The New Yorker*, bărbat fermecător. Chiaromonte, apoi Rubé. Ultimii doi și cu mine luăm masa la un restaurant franțuzesc. Ch. vorbește ca nimeni altul despre America, după părerea mea. Îi atrag atenția asupra *Funeral Home*[13]-urilor. Și el îmi povestește cum funcționează. Una dintre modalitățile de-a cunoaște o țară este să afli cum se moare acolo. Aici totul e planificat. *„You die and we do the rest“*[14], scrie pe afișele publicitare. Cimitirele sînt proprietate privată: „Grăbiți-vă să vă rezervați locul“. Totul se aranjează la magazin, transport, ceremonie etc. Un om mort este un om sfîrșit. – La Gilson, radio.[15] Apoi la mine, cu Vercors, Thimerais și O’Brien. Conferința de mîine.[16] La ora 6, un pahar împreună cu Gral la St. Regis. Mă întorc pe Broadway pe jos, pierdut în

mulțime și printre enormele firme luminoase. Da, există o formă de tragic american. Cel care mă apasă de cînd am venit, dar nu știu încă în ce anume constă.

Pe Bowery Street, cinci sute de metri de magazine pentru nunți. Mănînc singur la restaurantul unde am fost la prînz. Și mă întorc să scriu.

Problema negrilor. Noi am trimis un martinican în misiune aici. A fost cazat în Harlem. Față de colegii lui francezi, își dă seama pentru prima dată că nu e de aceeași rasă ca ei.

Observație contrară: în autobuz, un american de rînd se ridică pentru a-i ceda locul unei doamne negre mai în vîrstă.

Impresie de bogăție revărsată-n valuri. E inflație, îmi spune un american.

Joi. Ziua trece cu dictarea conferinței. Seara am puțin trac, dar îmi revin repede și publicul „e prins“. În timp ce vorbesc, cineva subtilizează cutia cu banii de bilete, care sînt destinați copiilor francezi. O’Brien mă anunță acest lucru la sfîrșit, iar un spectator se ridică pentru a propune ca fiecare să ofere la ieșire aceeași sumă pe care a plătit-o și la intrare. La ieșire, toată lumea dă mult mai mult, iar încasările sînt considerabile. Tipic pentru generozitatea americană. Ospitalitatea, cordialitatea lor sînt la fel, prompte și firești. E partea lor cea mai bună.

Pasiunea lor pentru animale. Magazin de animale pe mai multe etaje: la etajul întîi, canarii, iar la ultimul, maimuțele de talie mare. În urmă cu cîțiva ani, pe 5th Avenue a fost arestat un domn care-și plimba girafa cu un camion. A motivat că girafa nu are destul aer în suburbia în care o ține și că

descoperise soluția asta pentru a o aerisi. În Central Park, o doamnă duce la păscut o gazelă. În fața tribunalului penal, motivează că gazela este o persoană. „Totuși, nu vorbește“, spune judecătorul. „Ba da, limbajul bunătății.“ Cinci dolari amendă. Pe lîngă toate astea, un tunel de 3 kilometri pe sub fluviul Hudson și formidabilul viaduct din New Jersey.

După conferință, un pahar cu Schiffrin[17], Dolorčs Vanetti[18], care vorbește argoul cel mai pur pe care l-am auzit vreodată, și alții. Doamna Schiffrin mă întreabă dacă n-am fost actor.

Vineri. Knopf[19]. Ora 11. Stil mare. 12. *Broadcasting*. Gilson e simpatic. Mergem împreună pe Bowery Street. Iau masa cu Rubé și J. de Lannux, care ne plimbă apoi cu mașina prin New York. Cer frumos, albastru, care mă face să mă gîndesc că ne aflăm la aceeași latitudine ca Lisabona, ceea ce mi-e greu să-mi imaginez. În ritmul circulației, zgîrie-norii auriți se învîrt amețitor în albastrul de deasupra noastră. E un moment plăcut.

Mergem în Tryon Park, deasupra Harlemului, de unde vedem Bronxul pe o parte, iar pe cealaltă, Hudsonul. Magnoliile explodează aproape pretutindeni. Ingurgitez încă un exemplar din aceste *icecreams* care-mi plac atît de mult. Încă un moment plăcut.

La hotel, la ora 4, mă așteaptă Bromley[20]. Mergem împreună în New Jersey. Peisaj gigantic cu uzine, viaducte și căi ferate. Apoi, dintr-odată, East Orange și un peisaj de țară ca în cea mai autentică ilustrată, cu sumedenie de căsuțe curate și ordonate ca niște jucării printre plopi înalți și magnolii. Mi se prezintă mica bibliotecă publică, luminoasă și veselă, unde se perindă tot cartierul – cu o sală imensă pentru copii. (În

sfîrșit o țară în care lumea se ocupă cu-adevărat de copii.) Mă uit la fișele consacrate filozofiei: W. James și-atît.

Acasă la Bromley, ospitalitate americană (tatăl lui e de origine germană, de fapt). Lucrăm împreună la traducerea lui *Caligula*, pe care a terminat-o. Îmi spune că nu știu să mă îngrijesc de publicitatea mea, că am aici un „*standing*“ de care ar trebui să profit și că succesul pe care îl va avea aici *Caligula* m-ar pune la adăpost de orice griji, și pe mine, și pe copiii mei. După socoteala lui, aș cîștiga 1.500.000 de dolari. Rîd, iar el clatină din cap. „Ah! Nu aveți pic de *sense.*“ La întoarcere ne tutuim. E cel mai bun băiat din lume și vrea să plecăm împreună în Mexic. (Nota bene: este un american care nu bea!)

Sîmbătă. Régine. Îi aduc și eu cadouri și plînge în hohote!

Un pahar acasă la Dolorčs. Apoi Régine mă duce să-mi arate marile magazine americane. Mă gîndesc la Franța. Seara, cină cu L.M. De la înălțimea hotelului Plaza admir insula acoperită cu monștrii ei de piatră. În noaptea cu milioanele-i de ferestre luminate și cu înaltele-i ziduri negre care poartă aceste sclipiri pînă aproape de cer, am impresia că văd un incendiu gigantic pe cale de-a se stinge, care înalță parcă la orizont puzderie de carcase negre imense, încă ticsite de puncte de combustie. Fermecătoarea contesă.

Duminică. Plimbare cu Chiaromonte și Abel[21] în Staten Island. La întoarcere, în estul Manhattanului, straturi geologice uriașe între zgîrie-norii foarte apropiați printre care înaintăm copleșiți de un sentiment al preistoriei. Mîncăm în China Town. Respir pentru prima oară într-un loc în care dau

de viață adevărată, forfotitoare și măsurată, așa cum îmi place.

Luni dimineața. Plimbare cu Georgette Pope, care a venit la mine la hotel, Dumnezeu știe de ce. Este din Noua Caledonie. „*What is your husband's job?*“ „*Magician!*“[22] De pe Empire States[23], pe un vînt înghețat, admirăm New Yorkul, bătrînele-i ape și această revărsare de pietre.

La dejun, soția lui Saint-Ex.[24] – o exaltată – povestește că, în San Salvador, tatăl ei a avut, pe lîngă 17 copii legitimi, patruzeci de bastarzi și că fiecare a primit cîte un hectar de pămînt.

Seara, întrevedere la École libre des Hautes Études[25]. Obosit, mă duc pe Broadway cu J.S.

Rolley Skating pe 52nd Street O[26]. Un velodrom imens, acoperit de praf și catifea roșie. Într-o cutie dreptunghiulară prinsă de tavan în fundul sălii, o doamnă bătrînă cîntă fel de fel de arii la o orgă mare. Și sute de marinari, de fete îmbrăcate potrivit ocaziei în salopete cu pantaloni scurți evoluează braț la braț într-un vacarm infernal de rotile din fier și de muzică. Descrierea ar merita dusă mai departe.

Apoi Eddy & Leon, un club de noapte fără pic de haz. Drept consolare, J.S. și cu mine ne fotografiem într-un fel de cadru de bîlci în care poți să pozezi ca Adam și Eva cu ajutorul a două manechine de carton complet despuiate și cu fața decupată. Pe-acolo poți să-ți vîri capul.

J., care îmi laudă amorul american, ține să-mi facă cunoștință cu *taxi-girls*. O sală mică plină de praf cu lumină difuză. O monedă de zece cenți îți dă dreptul la cîte un dans. Dar, dacă vrei să și vorbești cu doamna, trebuie să te așezi în

fundul sălii, de-o parte și de alta a unei mici bariere, și nu poți să te apropii mai mult. Impresie de refulare și de teribilă exacerbare sexuală. J. îmi povestește despre *V Day*[27] și scenele de orgie din Times Square.

Marți. Cu Harold, fermecător, care-mi vorbește și el despre femeia americană. Seara, French Institute, de o plictiseală ucigătoare. Dar mergem într-un bar de negri cu dr. Jerry Winter. Rocco, cel mai formidabil pianist negru din cîți am auzit în ultimii ani. Cîntă în picioare la un pian cu rotile pe care îl împinge în față. Ritmul, forța, precizia interpretării, și el, care participă, sare, danează, dă din cap, cu părul fluturînd în stînga și-n dreapta.

Impresia că doar negrilor li se datorează viața, pasiunea și nostalgia din țara asta, pe care o colonizează în felul lor.

Noapte în Bowery. Sărăcie lucie – iar unui european îi vine să zică: „În sfîrșit, concretul“. Adevăratele epave. Și hotelurile de douăzeci de cenți. Bowery Follies, unde cîntărețe foarte bătrîne vin să se producă într-un decor de „saloon“, în fața unor spectatori dintre cei mai amărîți. Iar cîțiva pași mai încolo, cele mai splendide prăvălii pentru nunți din cîte se pot vedea – totul laolaltă – oglinzi, strălucire etc. Da, o noapte uimitoare.

W. Frank[28]. Unul dintre puținii oameni superiori pe care i-am întîlnit aici. Și-a pierdut puțin speranța în America zilelor noastre și o compară cu cea din secolul al XIX-lea. „Spiritele înalte (Melville) au fost întotdeauna niște solitari aici.“

Vassar College. O armată de tinere starlete cu picioare lungi care merg dintr-o parte în alta pe peluze. Ce se face aici pentru tineret merită reținut.

Duminică. Conversație lungă cu Ch. Putem oare să reorganizăm o biserică laică?

După-amiază cu studenții. Care nu simt adevărata problemă, și totuși nostalgia lor e evidentă. În țara asta unde se face *totul* pentru a se dovedi că viața nu e tragică, ei au sentimentul unei lipse. Acest uriaș efort este patetic, dar tragicul trebuie respins *după* ce l-ai privit, nu înainte.

Luni. Ryder și Figari.[29] Doi pictori foarte mari. Pictura mistică, prin inspirație, și artizanală, sau aproape, prin tehnică (aproape ca un email) a lui Ryder te duce irezistibil cu gîndul la Melville, cu care era aproape contemporan (el, mai tînăr). Da, marea Americă este aici. Și acum? Figari are totul: nostalgia, forța, umorul.

Apoi Alfred Stieglitz[30], un fel de Socrate american bătrîn. „Viața mi se pare din ce în ce mai frumoasă pe măsură ce îmbătrînesc – dar să trăiesc mi se pare din ce în ce mai greu. Să nu așteptați nimic de la America. Sîntem oare un sfîrșit sau un început? Eu cred că sîntem un sfîrșit. Este o țară în care lumea nu știe ce-i dragostea.“

Seara. Circ. Patru arene. Toată lumea își face numărul în același timp. Iar eu nu văd nimic.

Tucci[31]: că relațiile dintre oameni se stabilesc foarte ușor aici pentru că nu există relații între oameni. Rămîn la suprafață. Din respect și din lene.

Miile de generali și de amirali de operetă care la New York sînt portari, *captains* și *boys*. Liftierii care, ca mii de marionete, urcă și coboară în cuștile lor mari.

19 aprilie. Încă o noapte în Bowery. Și un *elevated*[32] – stăm în față – care se năpustește înainte la înălțimea etajului cinci, iar zgîrie-norii se învîrt împrejur cu încetineală și mașinăria înghite luminițele roșii și albastre, se lasă mistuită un moment de gările mici și își reia goana spre cartiere din ce în ce mai amărîte, pe unde mașinile sînt din ce în ce mai rare.

Din nou Bowery Follies și cîntărețele bătrîne care se produc aici la sfîrșitul carierei. Enorme, cu fețele tencuite și nădușite – și pornindu-se dintr-odată să țopăie de saltă pe ele cărnurile informe. „Sînt o pasăre într-o colivie aurită.“ – „Eu n-am nici o ambiție.“ – „Nu sînt iubițica nimănui“ etc. Cele mai puțin pocite nu au succes. Trebuie să fii ori *foarte frumos*, ori *foarte pocit.* Instructiv. Există mediocritate chiar și-n urîțenie. Apoi noaptea. Și, într-un decor de păducherniță, românii care cîntă și dansează pînă-și pierd suflarea. Adus la capătul unui pămînt delirant – și chipul acela de neuitat.

Cînd te uiți la Highway dinspre Riverside, de-a lungul Hudsonului, din șirul neîntrerupt de mașini care înaintează lin și bine uns se înalță un cînt deopotrivă grav și îndepărtat care seamănă perfect cu zgomotul valurilor.

La Philadelphia, mici cimitire pline de flori la poalele gazometrelor enorme.

Blîndețea serilor pe vastele pajiști din Washington[33], cînd cerul devine roșu și iarba începe să se facă neagră, cînd roiuri

de negrișori își azvîrl unul altuia mingea cu o bîtă de lemn în țipete de bucurie, cînd americani în cămașă, șleampeți, prăbușiți pe bănci, ieșiți direct de la un saloon din filmele vechi, ling cu puțina energie care le-a mai rămas înghețate turnate în carton pasteurizat, pe cînd veverițele vin să-ți dezgroape de sub tălpi bunătăți numai de ele știute și cînd, în sutele de mii de copaci ai orașului, un milion de păsări salută apariția primei stele deasupra piramidei lui Washington[34] și pe cerul încă luminos, în timp ce creaturi cu picioare lungi cutreieră aleile de iarbă pe fundalul marilor monumente, oferind cerului destins pentru o clipă chipul lor splendid și privirea lipsită de iubire.

Ciuma: este o lume fără femei și deci irespirabilă.

Are dreptate doar acela care nu a ucis niciodată. Deci Dumnezeu nu poate fi.

Curiozitatea mea față de această țară a încetat dintr-odată. La fel cum mă îndepărtez de anumite persoane, fără explicație și fără să mă mai intereseze (cum îmi reproșează F.[35]). Și văd prea bine miile de motive pe care le-ai putea avea să te intereseze, aș fi în stare să apăr și să fac apologia acestei țări, să-i reconstruiesc frumusețea sau viitorul, dar inima mea a încetat pur și simplu să vorbească și…

Teatru chinezesc în China Town. O sală mare, prăfuită și rotundă. Spectacolul durează de la 6 la 11 p.m. și se desfășoară în fața a 1.500 de chinezi care mănîncă alune, trăncănesc, intră, ies și urmăresc spectacolul cu un fel de neatenție mai curînd constantă. Copiii aleargă prin sală. Pe scenă, actorii

costumați joacă alături de muzicanții în haine de stradă, cu bretele, care se întrerup uneori ca să mănînce un sendviș sau să ridice pantalonii unui copil. La fel, pe toată durata acțiunii, mașiniști în vestă și cămașă intră și ies pentru a recupera o sabie scăpată din mîna unui muribund, pentru a pune un scaun sau a scoate altul, totul fără să fie cu-adevărat necesar. După ușile culiselor se zăresc din cînd în cînd actorii care-și așteaptă intrarea și stau de vorbă sau urmăresc acțiunea.

Cît despre piesa în sine, programul fiind în chineză, am încercat să inventez eu subiectul. Dar bănuiesc că am înțeles totul pe dos. Pentru că, în momentul în care un om de treabă moare pe scenă în chipul cel mai realist cu putință, bocit de văduvă și de prieteni, iar eu sînt foarte serios, publicul rîde. În schimb, la intrarea de clovn a unui soi de magistrat cu vocea spartă, eu sînt singurul care rîde, restul publicului fiind pătruns de o atenție plină de respect. Un soi de măcelar plin de sînge omoară un om. Îl obligă pe un tînăr chinez să transporte cadavrul. Tînărului chinez îi este așa de frică, încît îi tremură genunchii de i se ciocnesc unul de altul…

De la New York în Canada

Cîmpie întinsă, curată și aerisită, cu case mici și mari cu coloane albe și copaci înalți și robuști, cu peluze care nu sînt niciodată despărțite de bariere, fiind astfel o singură peluză care aparține tuturor, unde copii frumoși și adolescenți supli surîd unei vieți pline de lucruri bune și de multă frișcă. Natura contribuie aici la frumosul basm american.

Povestea unei copilării americane, iar el caută în zadar acele lucruri după care îi tînjește inima. Se resemnează.

Cucuveaua de la baterie, la Bowery Follies.

Două ființe se iubesc. Dar nu vorbesc aceeași limbă. Una vorbește ambele limbi, dar nu la fel de bine. E de-ajuns să se iubească. Dar cea care știe ambele limbi moare. Și ultimele ei cuvinte sînt în limba maternă, iar celeilalte îi este cu neputință să le deslușească. Pîndește, pîndește...

Un mic han în inima munților Adirondacks, foarte departe de tot. Intrînd în cameră, sentiment bizar: fără să fi plănuit acest lucru, un bărbat ajunge în timpul unei călătorii de afaceri într-o țară sălbatică, la un han îndepărtat. Acolo, liniștea naturii, simplitatea camerei, depărtarea de tot îl fac să se hotărască să rămînă definitiv, să rupă toate legăturile cu viața lui dinainte și să nu mai dea nici un semn de viață nimănui.

Noua Anglie și Maine. Ținutul lacurilor și al caselor roșii. Montréal și cele două coline. O zi de duminică. Plictiseală. Plictiseală. Singurul lucru nostim: tramvaiele, care, prin formă și aurituri, seamănă cu carele alegorice. Țara asta mare, calmă și înceată. Se simte că nu a știut ce-i războiul. Europei, care are un avans de secole în acest domeniu, i-au mai pătruns în conștiință cîteva, în numai cîțiva ani.

De refăcut gîndirea greacă și de recreat ca revoltă împotriva sacrului. Dar nu ca revolta romanticului împotriva

sacrului – ea însăși o formă de sacru –, ci revolta ca o punere a sacrului la locul său.[36]

Ideea de mesianism la baza tuturor fanatismelor. Mesianismul împotriva omului. Gîndirea greacă nu este istorică. Valorile sînt *preexistente*. *Împotriva* existențialismului *modern*.[37]

Ciuma: Tarrou frecventează dansatoarele spaniole. Nu-i place decît pasiunea. E firesc ca bărbatul să se bată. „Dar dacă nu mai iubește, pe de altă parte, ce folos să se bată?“

În ziarele americane: O armă mai teribilă decît bomba atomică: „În Evul Mediu, ciuma neagră a ucis în unele locuri 60% din populație. Nu se știe dacă oamenii de știință americani au găsit mijloacele de-a o răspîndi, dar japonezii nu au reușit în China. Semănaseră ciuma neagră în orez“.

Peisajul uluitor din Québec. În vîrful capului Diamond, în fața imensei deschideri a fluviului Saint-Laurent, aerul, lumina și apa se confundă în proporții infinite. Pentru prima oară pe acest continent, impresia reală a frumuseții și a adevăratei măreții. Mi se pare că aș avea ceva de spus despre Québec și despre acest trecut al unor oameni veniți să lupte în singurătate împinși de o forță care-i depășea. Dar la ce bun? Există acum o mulțime de lucruri despre care știu că mi-ar *reuși*, artistic vorbind. Dar cuvîntul acesta nu mai are sens pentru mine. De singurul lucru pe care aș vrea să-l spun n-am fost în stare pînă acum și nu-l voi spune probabil niciodată.

De scris o piesă despre birocrație (în America la fel de stupidă ca în alte părți).[38]

Aici chiar și Armata Salvării face publicitate. Iar pe reclame, femeile Armatei au obrajii rumeni și surîsul luminos…

Tatăl lui Zaharo[39]. Polonez. La cincisprezece ani pălmuiește un ofițer. Fuge. Ajunge la Paris într-o zi de Carnaval. Cumpără confetti de cei cîțiva bănuți pe care-i are și le vinde. După treizeci de ani are o avere imensă și familie. Complet analfabet, îi citește fiu-său ce-i cade la mînă. Îi citește *Apărarea lui Socrate*. „Altă carte să nu-mi mai citești. Asta spune totul.“ Și de-atunci numai cartea asta îl roagă să i-o citească. Detestă judecătorii și poliția.

Manhattan. Uneori, peste *sky-scrapers*, prin sute de mii de ziduri înalte, țipătul unui remorcher te ajunge noaptea în insomnie și-ți amintește că pustiul ăsta de fier și de ciment este o insulă.[40]

Individul din Holland Tunnel la New York sau cel din Summer Tunnel la Boston. Cît e ziua de lungă, de la înălțimea unei pasarele, numără mașinile care trec neîncetat, într-un vacarm asurzitor, de-a lungul unui tunel luminat strident și prea lung ca să-i vadă vreuna dintre ieșiri. Este un erou de roman modern.

B. ca american superior. Psihologia lui: oamenilor de la mare le place muntele, iar oamenilor de la munte le place marea.

Ploaie peste New York. Curge neistovită printre cuburile înalte de ciment. Sentiment bizar de însingurare în taxiul ale cărui ștergătoare rapide și monotone baleiază o apă înnoită neîncetat. Impresia că aș fi prins în capcana acestui oraș și că aș putea să mă eliberez de blocurile care mă înconjoară și să fug ceasuri în șir fără să găsesc nimic altceva decît mereu alte închisori de ciment, fără speranța vreunei coline, a vreunui copac adevărat sau a vreunui chip răvășit.

Tatăl lui B. Judecător la Curtea Supremă din Hamburg. Are drept carte de căpătîi versiunea în limba germană a *Mersului trenurilor* editat de Chaix, care cuprinde orarul trenurilor din lumea întreagă.[41] Aproape că-l știe pe dinafară, iar B. menționează această anomalie cu o admirație lipsită de orice ironie.

Ploi la New York. Nesfîrșite, măturînd totul. Iar în ceața cenușie zgîrie-norii se înalță albicioși ca mormintele imense ale acestui oraș locuit de morți. Prin ploaie se vede cum se clatină mormintele din temelii.

Teribil sentiment de părăsire. De-aș strînge la piept toate făpturile din lume, tot nu m-ar apăra de nimic.

Ciuma. Întrebare adresată lui Tarrou: — Chiar vi se pare că știți totul despre viață?

Tarrou: — Da.

Revoltă. Analiză aprofundată a Terorii și a legăturilor ei cu birocrația.

— De notat că vremea noastră marchează sfîrșitul ideologiilor. Bomba atomică interzice ideologia.[42]

Julien Green se întreabă (*Jurnal*) dacă se poate închipui un sfînt care să scrie un roman. Firește că nu, pentru că nu există roman fără revoltă. Sau ar trebui închipuit un roman care să pună sub acuzare lumea pămîntească și omul – un roman complet lipsit de iubire. Imposibil.

Pe mare

Lungă, această călătorie de întoarcere. Serile pe mare și trecerea de la soarele în asfințit la lună sînt singurele momente în care simt că mă destind puțin. Întotdeauna voi fi iubit marea. Întotdeauna va fi liniștit totul în mine.

Teribilă, mediocritatea acestui mediu. Pînă acum nu am suferit nici măcar o dată din cauza mediocrității care mă putea înconjura. Pînă acum. Dar, aici, intimitatea asta merge prea departe. Și, în același timp, în toți acel ceva care ar putea merge departe, doar dacă…

Două ființe tinere și frumoase au început o idilă pe vapor și în jurul lor s-a strîns imediat un fel de cerc de răutate. Aceste începuturi ale iubirii! Îmi plac și le susțin din toată inima – cu un fel de gratitudine chiar față de cei care păstrează pe această punte, în mijlocul Atlanticului strălucind în soare, la jumătatea drumului dintre două continente alunecate în nebunie, adevărurile acestea pe care le reprezintă tinerețea și iubirea. Dar de ce să nu spun pe nume și poftei pe care o simt în inimă, și dorinței năvalnice care mă cuprinde de a-mi regăsi inima nerăbdătoare pe care o aveam la 20 de ani? Dar cunosc remediul, voi privi îndelung marea.

Tristețea de-a mă simți din nou atît de vulnerabil. Peste 25 de ani voi avea 57. Așadar, 25 de ani să-mi scriu opera și să găsesc ceea ce caut. Apoi, bătrînețea și moartea. Știu ce e mai important pentru mine. Și încă găsesc calea de a ceda micilor tentații, de a pierde timpul cu conversații fără rost sau cu hoinăreli sterile. Am reușit să fiu stăpîn pe două, trei lucruri în mine. Dar ce departe sînt încă de acea superioritate de care-aș avea atîta nevoie.

Minunată noapte pe Atlantic. Ceasul acesta dintre soarele abia dispărut și luna care abia mijește, de la vestul încă luminos la estul deja întunecat. Da, am iubit mult marea – această imensitate liniștită – siajele imediat acoperite – drumurile lichide. Pentru prima dată un orizont pe măsura unei respirații de om, un spațiu la fel de mare ca îndrăzneala lui. Am fost întotdeauna sfîșiat între dorul meu de ființele vii, vanitatea agitației și dorința de-a deveni egalul acestor mări de uitare, al acestor tăceri nemăsurate, asemănătoare cu încîntarea morții. Am înclinație către vanitățile lumii, către semenii mei, către chipuri, dar, pe lîngă veac, am o regulă a mea care este marea și tot ce-i seamănă pe lume. O, dulceață a nopților cînd toate stelele licăresc și lunecă pe deasupra catargelor, și liniștea asta din mine, în sfîrșit liniștea asta care mă eliberează de toate.

1. Traducerea în limba română s-a făcut după *Journaux de voyage*, Gallimard, Paris, 2013, apoi a fost confruntată cu seria *Carnete 1935-1948* din cea mai recentă ediție a operei lui Albert Camus, *Œuvres complètes*, vol. II, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, Paris, 2006, pp. 1046-1064, cu note la pp. 1394-1395.
2. Referire la Pierre Rubé (n.ed.fr.).
3. Camus călătorește în calitate de ziarist (n.ed.fr.).
4. Al doilea oraș ca mărime din Algeria, în care Albert Camus a locuit o vreme și unde va situa și acțiunea romanului *Ciuma*.

5. Aceeași preocupare exprimată și în jurnalul din America de Sud, vezi *infra*, nota 1, p. 70. De altfel, fascinația pe care imaginile schimbătoare ale mării o exercită asupra lui Camus se va materializa în poemul său în proză „Marea cît mai aproape“, din 1954. Vezi ciclul *Vara*, traducere din limba franceză de Modest Morariu, Editura Polirom, Iași, 2019, pp. 115-130.
6. Porte d'Orléans, una dintre cele șaptesprezece porți ale Parisului, situată în sud. Saint-Denis, Gennevilliers, comune integrate acum în Paris, prin care se face intrarea în capitală dinspre nord și, respectiv, nord-vest.
7. În momentul sosirii în SUA, Camus figura în evidențele FBI (n.ed.fr.). [Cauza era orientarea de stînga a ziarului *Combat*, la care colaborase ca editorialist din mai 1943 pînă în noiembrie 1945 (avea să-și reia colaborarea în noiembrie 1946).]
8. Referire la scriitorul italian Nicola Chiaromonte, prieten cu Albert Camus, opozant al guvernului fascist condus de Mussolini, care s-a refugiat în Franța în 1934, iar în 1941, ajutat de Camus, s-a stabilit la New York, respectiv Pierre-André Émery, arhitect pe care Camus îl cunoștea de la Alger, unde colaboraseră în echipa de la Théâtre du Travail. Cînd a sosit la New York, consilierul cultural al Ambasadei Franței, Claude Lévi-Strauss, i-a trimis în întîmpinarea lui Camus (n.ed.fr.).
9. Soldat american.
10. Modistă franceză stabilită la New York care a corespondat cu Camus și i-a trimis pachete cu alimente în timpul războiului (n.ed.fr.).
11. Probabil referire la Léon Motchane (vezi *infra*, nota 3, p. 34).
12. Aluzie la *O tragedie americană* (1925), roman de succes al lui Theodore Dreiser.
13. Firme de pompe funebre.
14. „Voi muriți, iar de restul ne ocupăm noi“ (eng.).
15. Referire la Paul Gilson (1904-1963), scriitor și om de radio francez, trimisul permanent al Radiodifuziunii Franceze la New York în perioada 1945-1946.
16. În 28 martie 1946, Camus a susținut conferința „Criza Omului“ la Universitatea Columbia. Alături de el au conferențiat și Léon Motchane (1900-1990), matematician rus stabilit în Franța, care a publicat în timpul ocupației sub pseudonimul Thimerais, și scriitorul și ilustratorul Jean Bruller (1902-1991), care își semna ilustrațiile cu pseudonimul Vercors. Justin O'Brien (1906-1968), profesor de literatură franceză la Universitatea Columbia, s-a ocupat de organizarea acestei conferințe. El era biograful și traducătorul lui André Gide în America, dar tradusese și din opera lui Albert Camus.
17. Jacques Schiffrin (1892-1950), evreu rus emigrat în Franța în 1922, editor și traducător, fondatorul editurii Pléiade și al colecției Bibliothèque de la Pléiade, nevoit să părăsească țara în timpul regimului de la Vichy, stabilindu-se în SUA.
18. Dolores Vanetti-Ehrenreich (1912-2008), ghida lui Camus în timpul șederii sale în America. Tot ea l-a însoțit și pe Jean-Paul Sartre în 1941, cînd a călătorit în SUA ca trimis special al ziarelor *Combat* și *Le Figaro* (n.ed.fr.).

19. Alfred A. Knopf, fondatorul editurii americane cu același nume și principalul editor al lui Albert Camus în SUA.
20. Harold Bromley, tînăr producător care dorea să monteze *Caligula*. L-a dus cu mașina pe Camus și în Canada (n.ed.fr.) [Vezi *Caligula* în volumul *Teatru*, traducere din limba franceză de Daniel Nicolescu, Editura Polirom, Iași, 2022, pp. 5-86.]
21. Lionel Abel (1910-2001), scriitor și ziarist american, traducătorul textului conferinței pe care Albert Camus a susținut-o la Harvard (n.ed.fr.).
22. „Cu ce se ocupă soțul dumneavoastră?“ „E magician!“ (eng.). Georgette Pope era soția cunoscutului magician Glen Pope (1910-?), emigrat în 1952 la Paris.
23. În realitate, Empire State.
24. Consuelo de Saint-Exupéry (1901-1979), scriitoare și pictoriță originară din El Salvador.
25. Universitate în exil pentru profesorii francezi în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, găzduită de The New School for Social Research din New York.
26. Referire la Olympic Roller Skating Rink.
27. În engleză în original, prescurtare pentru Victory Day („Ziua Victoriei“).
28. Waldo Frank (1889-1967), scriitor american care a purtat o corespondență îndelungată cu Albert Camus (n.ed.fr.). [Activist antimilitarist cu o bogată activitate politică de stînga, îi va prefața seria de articole „Nici victime, nici călăi“, apărute în volum în SUA în 1960.]
29. Albert Pinkham Ryder (1847-1917), pictor american cu lucrări expuse la Metropolitan Museum of Art din New York. Pedro Figari (1861-1938), pictor uruguayan prieten cu Pierre Bonnard (n.ed.fr.).
30. Fotograf american (1864-1946), promotor al artei moderne și al avangardiștilor europeni în America.
31. Niccolò Tucci (1908-1999), scriitor italian stabilit în SUA în 1938, după ce a demisionat dintr-un post din Ministerul Propagandei al lui Mussolini.
32. Metrou aerian (eng.).
33. Referire la Washington Square Park.
34. Referire la Monumentul lui Washington, construit în Washington, D.C. în cinstea primului președinte al SUA, cel mai înalt obelisc din lume (169 m).
35. Probabil referire la Francine Faure (1914-1979), pianistă și matematiciană franceză de origine algeriană, soția lui Albert Camus.
36. Camus va dezvolta aceste teme în *Omul revoltat* (1951) (n.ed.fr.).
37. Acest dezacord cu existențialismul modern este exprimat în „Lettre ŕ monsieur le directeur de *La Nef*“ („Scrisoare adresată domnului director al revistei *La Nef*“) din ianuarie 1946 (n.ed.fr.).
38. Ecouri ale acestei preocupări se găsesc în piesa *Starea de asediu* (n.ed.fr.). [Vezi *Starea de asediu* în volumul *Teatru*, ed. rom. cit., pp. 141-236.]
39. Blănar newyorkez (n.ed.fr.).

40. Această imagine va fi dezvoltată în „Marea cît mai aproape“ (n.ed.fr.). [Vezi ed. rom. cit., p. 117; pentru ultima frază vezi și varianta din „Ploi la New York“, *infra*, p. 61.]
41. Camus îi va atribui această însușire tatălui lui Tarrou din *Ciuma* (n.ed.fr.).
42. Temă reluată în seria de articole „Nici victime, nici călăi“ din *Actuale. Cronici 1944-1948*. Vezi Albert Camus, *Actuale. Cronici (1939-1958)*, ediție îngrijită, traducere din limba franceză, notă asupra ediției și cronologie de Marina Vazaca, Editura Polirom, Iași, 2019, pp. 126-152.

Ploi la New York

Ploaia la New York este o ploaie a exilului. Abundentă, vîscoasă și compactă, curge neistovită printre cuburile înalte de ciment, pe bulevardele întunecate brusc ca fundul unor puțuri. Refugiat într-un taxi, oprit de lumina roșie a semaforului, lansat din nou la cea verde, te simți dintr-odată prins în capcană, în spatele ștergătoarelor monotone și rapide care baleiază o apă înnoită neîncetat. Te convingi că ai putea să mergi așa ore întregi, fără să te eliberezi vreodată din aceste închisori pătrate, din aceste cisterne în care te bălăcești, fără speranța vreunei coline sau a vreunui copac adevărat. În ceața cenușie, zgîrie-norii albicioși acum se înalță ca mormintele gigantice ale unui oraș de morți și par a se clătina puțin din temelii. Și-atunci vin ceasurile de părăsire. Opt milioane de oameni, mirosul de fier și de ciment, nebunia constructorilor și, în același timp, culmea singurătății. „De-aș strînge la piept toate făpturile din lume, tot nu m-ar apăra de nimic.“[1]

Poate pentru că New Yorkul nu mai înseamnă nimic fără cerul său. Întins în cele patru zări, gol și nemăsurat, dăruiește orașului gloria-i matinală și măreția serilor sale, la ceasul cînd un apus înflăcărat se-abate peste 8th Avenue și peste poporul

imens care se scurge printre vitrinele luminate cu mult înainte de lăsarea serii. Mai sînt și unele amurguri pe Riverside, cînd privești autostrada care mărginește orașul, jos, de-a lungul Hudsonului, în fața apelor înroșite de asfințit; iar din șirul neîntrerupt de mașini care înaintează lin și bine uns se înalță dintr-odată un cînt ritmat care amintește de zgomotul valurilor. Mă mai gîndesc și la alte seri, blînde și repezi de ți se strînge inima, care împurpurează peluzele vaste din Central Park, spre Harlem. Roiuri de negrișori își azvîrl unul altuia mingea cu o bîtă de lemn în țipete de bucurie, în vreme ce americani bătrîni în cămașă cu carouri, prăbușiți pe bănci, ling cu puțina energie care le-a mai rămas înghețate turnate în carton pasteurizat, cu veverițe scormonind pămîntul la picioarele lor în căutarea unor bunătăți necunoscute. În copacii din parc, orchestra de jazz a păsărilor salută apariția primei stele deasupra Empire State, iar creaturi cu picioare lungi cutreieră aleile de iarbă încadrate de marile buildinguri, oferind cerului destins pentru o clipă chipul lor splendid și privirea lipsită de iubire. Dacă se-acoperă însă cerul acesta, sau dacă piere lumina, iată că New Yorkul devine iarăși marele oraș, închisoare ziua, rug aprins noaptea. Fantastic rug, într-adevăr, cu milioanele-i de ferestre luminate în mijlocul uriașelor ziduri înnegrite care poartă acest furnicar de lumini pînă aproape de cer, ca și cum în fiecare seară, deasupra Manhattanului, insula cu trei rîuri, s-ar stinge un incendiu gigantic, care înalță în toate zările carcase imense afumate, încă ticsite de puncte de combustie.

Am impresiile mele despre alte orașe. Dar în legătură cu acesta nu mi-au rămas decît emoțiile puternice și fugare, o nostalgie agasată, clipele de sfîșiere. După atîtea luni, nu știu

nimic despre New York, nu știu dacă umbli aici printre nebuni sau printre cei mai cumpăniți oameni din lume; dacă viața este atît de ușoară cum spune toată America sau dacă este atît de goală cum pare uneori; dacă e firesc să iei zece persoane acolo unde ar fi de-ajuns una singură, fără ca diferența să facă serviciul mai rapid; dacă new yorkezii sînt liberali sau conformiști, suflete pudice sau suflete moarte; dacă e admirabil sau indiferent că gunoierii poartă la muncă mănuși bine croite; dacă e de folos ca circul din Madison Square să prezinte zece atracții simultan în patru arene diferite, astfel că cine e interesat de toate nu poate vedea nici una; dacă are vreo importanță că sumedenia de tineri de la *skating*, unde am fost într-o seară, un fel de Velodrom de Iarnă scăldat într-o lumină roșiatică prăfoasă, care evoluau pe patinele lor într-un vacarm infernal de rotile din fier și de orgă mare, păreau atît de serioși și de concentrați de parc-ar fi rezolvat o ecuație de gradul opt; și, în fine, dacă, în sfîrșit, trebuie să-i crezi pe cei care spun că aici originalitatea înseamnă însingurare sau, pur și simplu, pe cei care se minunează că aici nu ți se cer niciodată actele de identitate.

Îmi pierd reperele, ca să spun drept, și, gîndindu-mă la New York, mă lupt cu sucurile de fructe dimineața, cu *scotch and soda*-ul național și cu legătura dintre el și dragoste, cu *taxi-girls* și împerecherile pe fugă, cu luxul nemăsurat și prostul gust debordant, pînă la cravatele aiuritoare, cu antisemitismul și dragostea pentru animale, de la gorilele din Bronx pînă la protozoarele din Muzeul de Istorie Naturală, cu saloanele firmelor de pompe funebre, unde morții și moartea sînt machiați în grabă mare („Voi muriți, iar de restul ne ocupăm noi“) și cu frizeriile în care te poți bărbieri și la trei

dimineața, cu temperatura care se schimbă de la cald la frig în două ore, cu metroul care te face să te gîndești la închisoarea de la Sing-Sing, cu roiurile de zîmbete publicitare care proclamă pe toți pereții că viața nu e tragică, cu cimitirele pline de flori de la poalele gazometrelor, cu frumusețea fetelor și urîțenia bătrînilor, cu zecile de mii de generali și amirali de operetă care stau în fața ușilor imobilelor, unii ca să oprească taxiurile-scarabeu, verzi, roșii și galbene, cu ajutorul unui fluier, alții ca să-ți deschidă ușa și cei din urmă, în fine, care urcă și coboară în tot orașul ca niște marionete multicolore, de-a lungul cușt ilor înalte de cincizeci de etaje.

Da, îmi pierd reperele. Descopăr că se-ntîmplă și cu orașele cum se întîmplă cu unele femei, care te irită, te îmbrîncesc și îți jupoaie sufletul și a căror arsură gravă o porți cu tine pe tot corpul, smintire și delectare deopotrivă. Așa m-am plimbat eu zile întregi prin New York cu ochii înlăcrimați, pentru că aerul este pur și simplu plin de funingine, iar jumătate din timpul pe care-l petreci pe stradă te freci la ochi sau îți scoți de sub pleoape particula de metal pe care mulțimea de uzine din New Jersey ți-o trimit ca pe o veselă urare de bun-venit, peste Hudson. Uite-așa, în sfîrșit, port eu New Yorkul în mine, la fel cum ți se mișcă în ochi un corp străin, insuportabil și delicios, cu lacrimi de duioșie și cu furia de-a nega totul.

Poate că aici este ceea ce numim pasiune. Tot ce pot să spun e că știu din ce imagini contrastante se nutrește a mea. În toiul nopții, uneori, peste *sky-scrapers*, prin sute de ziduri înalte, țipătul unui remorcher mă ajungea în insomnie și-mi amintea că pustiul ăsta de fier și de ciment este și o insulă. Regăseam atunci marea, eram la țărmul patriei mele. În alte seri, stînd în față în metroul aerian de pe 2nd Avenue, care se

năpustește înainte la înălțimea etajului cinci, înghite cu lăcomie luminițele roșii și albastre și, din cînd în cînd, se lasă mistuit încetișor de gări în semiîntuneric, priveam cum se învîrt zgîrie-norii în jurul goanei noastre și, părăsind bulevardele abstracte din centru, mă scurgeam spre cartiere din ce în ce mai sărace, pe unde mașinile erau din ce în ce mai rare. Știam ce mă așteaptă, nopțile acelea în Bowery, unde la cîțiva pași de splendidele magazine cu rochii de mireasă (nici una dintre miresele de ceară nu zîmbește), care se întind pe mai mult de cinci sute de metri, trăiesc oamenii uitați, cei care s-au lăsat pradă sărăciei în orașul bancherilor. Este cel mai sinistru cartier din oraș, cel în care nu întîlnești nici o femeie, în care un bărbat din trei e beat și unde se produc, într-o cafenea bizară, desprinsă parcă dintr-un western, actrițe bătrîne și grase care cîntă viețile ratate și iubirea de mamă, țopăind la refren și scuturîndu-și spasmodic, în răgetele sălii, cărnurile informe cu care le-a acoperit vîrsta. Tot o femeie bătrînă e și la baterie și seamănă cu o cucuvea, iar în unele seri ai dori să-i cunoști viața, într-unul din acele rare momente cînd geografia dispare și singurătatea devine un adevăr puțin dezordonat.

Alte dăți... dar categoric da, mi-au plăcut diminețile și nopțile de la New York. Am iubit New Yorkul cu acea iubire intensă care te lasă uneori plin de incertitudini și aversiune – se întîmplă să ai nevoie de exil. Și atunci însuși mirosul ploilor de la New York te urmărește în străfundul orașelor celor mai armonioase și mai familiare, ca să-ți spună că există cel puțin un loc de eliberare pe lume, unde vei putea, împreună cu un întreg popor și atîta timp cît vei dori, să te pierzi, în sfîrșit, fără să te regăsești niciodată.

1. Fraza se regăsește întocmai în jurnalul de călătorie în Statele Unite (vezi *supra*, p. 52).

AMERICA DE SUD

Iunie-august 1949[1]

30 iunie

Spre mare. Zi epuizantă. R.[2] și cu mine conducem în forță ca să ajungem la timp la Marsilia. Desdemona[3] ne permite. La Marsilia, căldură toridă și, în același timp, un vînt de-ți taie fața. Pînă și natura e vrăjmașă. Cabină pentru o persoană. Aștept plecarea mergînd pe coridoare și pe punți. Sentiment de rușine văzîndu-i pe pasagerii de la clasa a 4-a, cazați sub punte în cușete suprapuse, stil concentraționar. Scutecele atîrnă, murdare. Copiii vor trăi 20 de zile în acest infern. Iar eu… Vaporul ridică ancora cu 2 ore întîrziere. Cină. La masă cu mine, G., profesor de istoria filozofiei la Sorbona – un tînăr mărunțel care se duce să-și vadă familia în Argentina –, și dna C., care merge să-și vadă soțul. E din Marsilia, fată înaltă, brunetă. Spune tot ce-i trece prin cap – și uneori e amuzant. Alteori… În orice caz, trăiește. Ceilalți sînt morți – la fel și eu, la urma urmei. După cină, G., care a făcut aluzii la starea de ciumat, mă prezintă unui profesor brazilian și soției sale ca pe „autorul *Ciumei*“. Arăt bine! În „salonul de muzică“ (unde ar încăpea comod jumătate din emigranții de la clasa a 4-a), G. ne cîntă niște fleacuri la pianul de la bord, care pare a avea toate măruntaiele încurcate. Apoi conversație. Salazar, elogiat de profesorul brazilian. Dna C. face două gafe enorme încercînd să-i convingă pe brazilieni că în America de Sud e cîte o

revoluție în fiecare zi. Aud afirmații ca „Era o femeie din popor, de cea mai joasă condiție…“ și alte perle. Salut și plec. În spate, unde mă refugiez, niște emigranți beau vin cu burduful și cîntă. Stau cu ei, necunoscut și fericit (zece secunde). Apoi mă duc să privesc marea. Cornul lunii urcă deasupra catargelor. Cît vezi cu ochii, în noaptea care nu s-a îndesit încă, marea – și un sentiment de calm, o melancolie puternică urcă atunci din ape. Pe mare am potolit întotdeauna totul, iar singurătatea asta infinită îmi face bine pe moment, deși am impresia că marea rostogolește astăzi toate lacrimile din lume. Revin în cabină să scriu asta – cum aș vrea să fac în fiecare seară, fără să spun nimic intim, dar neuitînd nimic din evenimentele de peste zi. Întors spre ceea ce am lăsat, cu inima neliniștită, aș vrea totuși să dorm.

1 iulie

Trezit cu febră, rămîn culcat, visînd și moțăind o parte din dimineață. Pe la 11 mă simt mai bine și ies. G. este pe punte. Vorbim filozofie. Vrea să facă filozofia istoriei filozofiei. Are dreptate. Dar, după părerea lui, a rămas tînăr și îi place să trăiască. Iarăși are dreptate. Dejun cu cei trei muschetari ai mei. Dna C. gafează din nou, întrebîndu-l pe G. dacă e profesor de liceu, cînd el e la Sorbona. Dar nu-și dă seama. Observ atitudinea bărbaților față de ea. Toți o cred ușuratică pentru că e veselă. E o greșeală, firește. După-amiaza citesc istoria revoluțiilor braziliene – Europa este mic copil. La cinci mă duc să lucrez la soare. Soarele strivește marea, care abia respiră,

iar vaporul e plin de oameni tăcuți atît în spate, cît și în față. În schimb, pick-upul de la bord urlă șlagăre în cele patru zări. Sînt prezentat unei tinere române care pleacă din Anglia pentru a se stabili în Argentina. O pasionată – nici frumoasă, nici urîtă, cu o umbră de mustață. Apoi mă duc în cabină să citesc, pe urmă mă îmbrac din nou pentru cină. Trist. Beau vin. După cină, conversație, dar privesc marea și încerc încă o dată să fixez imaginea pe care o caut de douăzeci de ani pentru acele rămurișuri și modele pe care le face pe suprafața mării apa azvîrlită de etravă.[4] Cînd o voi găsi, voi fi liniștit.

În două rînduri, ideea sinuciderii. A doua oară, tot cînd priveam marea, simt o arsură îngrozitoare în tîmple. Cred că acum înțeleg cum *se omoară* cineva. Iarăși conversație – de ne trosnesc fălcile. Urc pe puntea superioară, în întuneric, și închei ziua după ce am luat hotărîri de lucru, în fața mării, a lunii și a stelelor. – Apele abia dacă sînt luminate la suprafață, dar li se simte întunericul adînc. Așa e marea, și de aceea o iubesc! Chemare la viață și invitație la moarte.

2 iulie

S-a instalat monotonia. Am lucrat puțin de dimineață. Soare pe puntea superioară. Înainte de dejun sînt prezentat pînă la urmă tuturor pasagerilor. Nu sîntem prea răsfățați în materie de femei frumoase, dar o spun fără necaz. Toată după-amiaza în fața Gibraltarului, marea potolită dintr-odată, la poalele acestei stînci enorme cu pante de ciment, cu figură abstractă și

ostilă. Sînt înfățișări ale puterii. Apoi Tangerul, cu plăcutele case albe. La șase, ziua în asfințit, marea se umflă puțin și, în timp ce la difuzoarele de la bord tună *Eroica*, ne îndepărtăm de țărmurile trufașe ale Spaniei și părăsim definitiv Europa. Privesc neîncetat acest pămînt, cu inima strînsă.

După cină, film. O bazaconie americană de zile mari din care nu pot să înghit decît primele imagini. Mă întorc la mare.

3 iulie

Sînt zile monotone. Azi-dimineață, baie în piscină (apa îmi ajunge pînă la burtă) și ping-pong, unde îmi dezmorțesc, în sfîrșit, mușchii. După-amiaza asta, cursă de cai (cu zaruri) și ghinionul meu obișnuit. Sîntem pe Atlantic, iar vaporul se leagănă mult sub hula puternică. Am încercat să lucrez, dar fără prea mare succes. Pînă la urmă, citesc *Jurnalul* lui Vigny, unde mă încîntă multe lucruri, cu excepția laturii lui de lebădă constipată. Iar în locul cabinei strîmte și curate prefer cușeta tare și sărăcia. Ori această singurătate fără prisos, ori furtuna dragostei, nu mă interesează altceva pe lume. N-am uitat nimic? Nu cred. Închei ziua ca de obicei, în fața mării, somptuoase astă-seară sub luna care scrie pe hula domoală caractere arabe cu trăsături fosforescente. Nu se mai sfîrșesc cerul și apele. Cît de bine însoțită este aici tristețea!

4 iulie

Zi asemănătoare. Agravată de somnolență – ca și cum șirul interminabil de nopți de insomnie mi-ar reveni dintr-odată în minte. Mă lungesc de mai multe ori peste zi și adorm de fiecare dată, deși am avut o noapte bună. Între timp, lucru, piscină, soare (la ora 2, pentru că în rest e o baltă cu broaște) și Vigny. Găsesc acolo multe lucruri care se potrivesc cu starea mea de spirit. Și încă ceva: „Dacă sinuciderea este permisă, una dintre situații e aceea cînd un om devine de prisos într-o familie și cînd moartea lui le-ar readuce pacea tuturor acelora pe care viața lui îi tulbură“[5]. Trebuie să spun totuși că, bronzat, odihnit, hrănit și îmbrăcat în culori deschise, am toate avantajele de partea mea. Aș putea să plac, mi se pare. Dar cui?

În fața mării, înainte de culcare. De data asta luna luminează un culoar întreg de apă care, pe oceanul întunecat, odată cu mișcarea vaporului, pare un fluviu lăptos și abundent ce coboară neobosit spre noi.[6] Mai încercasem, peste zi, să notez aspecte ale mării, pe care le transcriu:

Marea de dimineață: Uriaș rezervor de pești – grea și fremătătoare – solzoasă – lipicioasă – acoperită de bale proaspete.[7]

Marea la amiază: palidă – tablă imensă încinsă la roșu – și sfîrîitoare – se va întoarce brusc ca să-i arate soarelui chipul ei umed, acum în beznă… etc.[8]

Noapte bună.

5 iulie[9]

Dimineață la scăldat, la soare, apoi la lucru. La amiază trecem de Tropicul Racului, sub un soare vertical care ucide toate umbrele. Totuși, nu este excesiv de cald. Dar cerul e înțesat de o ceață grea și soarele pare o boală. Marea seamănă cu o umflătură enormă, cu strălucirea metalică a lucrurilor în descompunere. După-amiaza, mare eveniment: depășim un pachebot care are aceeași rută ca noi. Salutul pe care și-l adresează cele două vapoare, cu trei țipete mari de animale preistorice, semnalele pasagerilor pierduți pe mare și anunțați de prezența altor oameni, despărțirea, în sfîrșit, pe apele verzi și neprielnice – toate astea dau o ușoară strîngere de inimă. Rămîn apoi multă vreme în fața mării, plin de o exaltare stranie și plăcută. După cină mă duc în față. Emigranții cîntă la acordeon și dansează în noaptea-n care căldura pare deja să se întețească.

6 iulie

Se luminează de ziuă pe o mare de oțel, plină de solzi orbitori și de hulă. Cerul e alb de ceață și de căldură, cu o strălucire moartă, dar insuportabilă, ca și cum soarele s-ar fi lichefiat și s-ar fi răspîndit în stratul de nori, pe toată întinderea bolții cerești. Pe măsură ce trece timpul, căldura crește în aerul livid. Cît e ziua de lungă, etrava dislocă roiuri de pești

zburători din stufărișul lor de valuri. La șapte seara se zărește coasta, posacă și scorojită. Coborîm noaptea la Dakar. Două, trei cafenele luminate strident cu neon, negri înalți admirabili prin demnitate și eleganță, în cămășile lor albe și lungi, negresele cu rochii vechi, în culori vii, mirosul de arahide și de balegă, praful și căldura. Cîteva ceasuri numai, dar regăsesc mirosul Africii mele, miros de sărăcie și abandonare, miros virgin, dar și puternic, a cărui putere de seducție o cunosc. Cînd mă întorc pe vapor, o scrisoare. Pentru prima dată mă culc oarecum împăcat.

7 iulie

Noapte de insomnie. Căldură. Piscină, apoi mă întorc în cabină să mă întind. Vigny, pe care îl termin. După dejun încerc să dorm, degeaba. Lucrez pînă la 6 cu rezultate bune. Apoi urmăresc pe puntea de promenadă un personaj straniu pe care-l observ de la începutul călătoriei. Mereu îmbrăcat, chiar și la Tropice, cu un costum de lînă gri-închis, guler tare, șapcă, pantofi negri, șaizeci de ani. Mic de statură, subțire, cu aspect de șobolan hotărît. Singur la masă, cu șezlongul mereu în același loc pe puntea de promenadă, nu citește decît *Les Nouvelles littéraires*, din care pare a avea o colecție inepuizabilă și pe care o citește de la primul la ultimul rînd. Fumează trabuc după trabuc și nu vorbește cu nimeni. Singura conversație pe care i-am auzit-o a fost cu un marinar pe care l-a întrebat dacă marsuinii sînt grași sau slabi. I se întîmplă să și bea (pastis) cu un elvețian de limbă germană

care nu vorbește franceză. Iar el nu vorbește germană. Rezultă o conversație de surdomuți. Astă-seară, urmărindu-l cît a făcut patru ture pe puntea de promenadă, observ că nu s-a uitat nici măcar o dată la mare. Nimeni nu știe, la bord, cu ce se ocupă.

Înainte de cină mă uit cum apune soarele. Dar e absorbit de ceață cu mult înainte să ajungă la orizont. Atunci, marea este roz la babord, albastră la tribord. Mergem pe o întindere fără hotar. Pînă la Rio nu vom mai vedea pămîntul. Ceasul de seară este dintr-odată minunat. Apa densă se îmbîcsește puțin. Cerul se destinde. Iar la ceasul liniștirii depline, sute de marsuini răsar din ape, se zbenguiesc puțin și fug înspre zarea fără oameni. Odată plecați, domnește tăcerea, și neliniștea mărilor dintîi. După cină, revin dinaintea mării, în partea din față a vaporului. E somptuoasă, grea și brodată. Vîntul îmi plesnește cu brutalitate obrajii, venind din față, după ce a parcurs spații a căror întindere nici nu mi-o mai imaginez. Mă simt singur și puțin pierdut, încîntat, în fine, și simțind cum mi se refac forțele încet-încet în fața acestui viitor necunoscut și a acestei măreții pe care o iubesc.

8 iulie

Noapte de insomnie. Cît e ziua de lungă, umblu cu capul golit de gînduri și cu inima pustie. Marea e rea. Cerul, astupat. Punțile sînt părăsite. De fapt, de la Dakar, n-am mai rămas decît vreo douăzeci de pasageri. Prea obosit ca să mai descriu marea astăzi.

9 iulie

O noapte mai bună. De dimineață mă plimb pe punțile mari și goale. Alizeele pe care le întîlnim acum au scăzut temperatura. Un vînt cu rafale scurte și dese perie viguros marea, care se agită în valuri mici și fără spumă.

Lucrat puțin, hoinărit mult. Îmi dau seama că nu notez conversațiile cu pasagerii. Unele sînt totuși interesante, cu Delamain[10], editorul, și soția lui. Citit un fermecător roman de-al lui despre fidelitate. Voi reveni. Dar, de fapt, în clipa asta, interesul meu nu se îndreaptă cu-adevărat spre oameni, ci spre mare și această tristețe adîncă din mine, cu care nu sînt obișnuit.

La ora șase, la apusul soarelui, ca în fiecare seară, discuri cu muzică clasică. Și, dintr-odată, *Toccata*, în clipa în care soarele dispare după norii adunați chiar pe linia orizontului. Pe cerul ca un decor de operă, dîre imense și roșii, pluș negru, arhitecturi fragile care par făcute din sîrmă și pene se dispun într-o vastă alternanță de roșu, verde și negru – acoperind tot cerul, evoluînd în eclerajele cele mai schimbătoare, potrivit celei mai majestuoase coregrafii. *Toccata*, pe această mare adormită, sub serbările acestui cer regesc… momentul este de neuitat. În asemenea măsură, încît vaporul întreg tace, pasagerii înghesuiți pe punte, pe partea dinspre vest, reduși la tăcere și la ce au ei mai adevărat, răpiți pentru o clipă din traiul amărît și din durerea de a fi.

10 iulie

Trecem linia ecuatorului de dimineață, pe o vreme ca la noi în Seine-et-Oise – răcoroasă, înțepătoare, cu un cer ca lîna mieilor, cu marea puțin zbîrlită. Ceremonia trecerii liniei fiind anulată, din lipsă de pasageri, înlocuim ritualul cu cîteva jocuri în piscină. Apoi un moment cu emigranții care cîntă la acordeon și din gură în partea din față a vaporului, întorși către marea pustie. Remarc încă o dată printre ei o femeie deja căruntă, dar de mare clasă, cu chipul semeț și blînd, mîini și încheieturi ca niște lujeri și o ținută fără seamăn. Urmată mereu de soțul ei, un bărbat înalt și blond, taciturn. Potrivit informațiilor primite, fuge din Polonia și de ruși exilîndu-se în America de Sud. E săracă. Dar, privind-o, mă gîndesc la urîtele bine-mbrăcate care ocupă unele cabine de la clasa întîi. N-am îndrăznit încă să intru în vorbă cu ea.

Zi liniștită. Cu excepția cinei cu șampanie pentru a marca trecerea liniei. Cînd sînt mai mult de patru, mi-e greu să suport oamenii. O poveste de-a dnei C. Bunică-sa: „Vai, eu la viața mea, să știți, abia dacă m-am atins de ceva“. Bunicu-său: „Ei, lasă, draga mea, totuși mi-ai dăruit doi copii!“.

După cină, pasagerii sînt răsfățați cu un film cu Stan și Bran. Dar eu fug în față, să contemplu luna și Crucea Sudului spre care mergem neîncetat. Surprins să văd cît de puține stele, și aproape anemice, pe bolta australă. Mă gîndesc la nopțile noastre din Algeria, cerul ca un furnicar.

Stat multă vreme în fața mării. În ciuda tuturor eforturilor și a raționamentelor, mi-e imposibil să scap de tristețea asta pe care nici n-o mai înțeleg măcar.

11 iulie

Se face ziuă în mijlocul calmurilor ecuatoriale, pe o ploaie torențială. Trîmbe de apă spală punțile din belșug, dar temperatura rămîne sufocantă și moartă. În miezul zilei, cerul se luminează, dar marea e urîtă, vaporul se leagănă în toate părțile. Cîteva absențe în sala de mese. Lucrat. Prost. Spre seară, cerul se încarcă din nou puțin cîte puțin de nori, care se îndesesc dintr-o clipă într-alta. Vine noaptea, foarte repede, pe o mare neagră ca cerneala.

12 iulie

Ploaie, vînt, mare furioasă. Bolnavi. Vaporul înaintează, înconjurat de stropii fini împrăștiați de spuma valurilor. Dormit și lucrat. Spre sfîrșitul după-amiezii se arată soarele. Sîntem deja la latitudinea din Pernambuco și ne îndreptăm rapid spre coastă. Seara, cerul se acoperă din nou. Nori tragici vin dinspre continent să ne întîmpine – mesageri ai unui pămînt înfricoșător. Asta e ideea care-mi vine dintr-odată în minte și-mi trezește presimțirea absurdă pe care am avut-o în legătură cu această călătorie. Dar soarele va risipi totul.

13 iulie

Un soare radios inundă neîncetat spațiile mării. Și tot vaporul e scăldat într-o lumină orbitoare. Piscină, soare. Și lucrez toată după-amiaza. Seara este răcoroasă și blîndă. Vom ajunge peste două zile. Dintr-odată, gîndul că voi părăsi vaporul, cabina strîmtă unde am putut să adăpostesc zile întregi o inimă cu totul înstrăinată, marea care m-a ajutat atît, mă sperie puțin. Să reîncep să trăiesc, să vorbesc. Oameni, chipuri, un rol de jucat, îmi va trebui mai mult curaj decît simt că am. Din fericire, sînt într-o formă fizică excelentă. Există totuși momente cînd aș vrea să evit chipul omului.

Tîrziu în noapte, pe vaporul adormit, privesc noaptea. Ciudata lună australă, cu vîrful ei turtit, luminează apele înspre sud. Îți închipui miile de kilometri, acele singurătăți în care apele dense și strălucitoare alcătuiesc un fel de glie uleioasă. Așa cel puțin ar arăta pacea.

14 iulie

Vreme constant frumoasă. Îmi termin lucrul, cel puțin cît am putut să duc la bun sfîrșit pe vapor, renunțînd la restul. După-amiaza, de la cîteva sute de metri sub apă, o fiară neagră enormă urcă la suprafață, călărește cîteva valuri și aruncă două jeturi de pulbere de apă. Băiatul de la bar, lîngă mine, îmi spune că e o balenă. Și fără îndoială că mărimea, teribila forță a înotului, aspectul de fiară solitară… dar rămîn sceptic.

După-amiaza, corespondență și valizele. Seara, recepție la comandant și cină de 14 iulie. Pentru prima dată, apus de soare fără pîclă. Soarele, în stînga și-n dreapta, este înconjurat de cele dintîi dealuri stîncoase ale Braziliei, negre și crestate. Dansăm, ne semnăm pe meniuri, schimbăm cărți de vizită și ne promitem cu toții să ne revedem, pe cuvînt de lighioană[11]. Mîine, toată lumea va fi uitat pe toată lumea. Mă culc tîrziu, obosit și încercînd să mă conving să abordez această țară mai destins.

15 iulie

La patru dimineața mă trezește o hărmălaie de pe puntea superioară. Ies. E încă întuneric. Dar coasta este foarte aproape: crupe negre și regulate, foarte crestate, dar crestăturile sînt rotunjite – vechi profiluri ale celor mai vechi pămînturi de pe glob. În depărtare, lumini. Mergem de-a lungul coastei în timp ce întunericul se risipește, apa are un freamăt abia perceptibil, noi cotim larg și luminile sînt acum în fața noastră, dar îndepărtate. Mă întorc în cabină. Cînd urc din nou, sîntem deja în golf, imens, puțin aburind în revărsarea zorilor, cu condensări bruște de lumină, care sînt insulele. Ceața dispare rapid. Și zărim luminile din Rio înșirate de-a lungul coastei, „Căpățîna de Zahăr“ cu patru lumini în vîrf și, pe cel mai înalt vîrf al munților, care parcă strivesc orașul, un imens și regretabil crist luminos[12]. Pe măsură ce se luminează, se vede mai bine orașul, strîns între mare și munți,

etalat pe lungime, întins la nesfîrșit. În centru, buildinguri enorme. La fiecare minut, un tunet deasupra noastră: un avion decolează în zori, confundîndu-se mai întîi cu pămîntul, ridicîndu-se apoi în direcția noastră și trecîndu-ne pe deasupra capetelor cu zgomot mare de elitre. Sîntem în mijlocul radei, iar munții formează în jurul nostru un cerc aproape perfect. În cele din urmă, o lumină mai sîngerie anunță răsăritul soarelui, care se arată de după munții din est, cu fața spre oraș, și începe să urce pe cerul palid și proaspăt. Bogăția și somptuozitatea culorilor care joacă așa peste golf, munții și cerul reduc pe toată lumea la tăcere, încă o dată. După un minut, culorile par aceleași, dar sînt de carte poștală. Natura are oroare de miracolele prea lungi.

Formalități. Apoi coborîrea. Imediat, iureșul de care mă temeam. Niște jurnaliști s-au și urcat la bord. Întrebări, fotografii. Nici mai rău, nici mai bine decît în alte părți. Dar cum pășesc în Rio, întîmpinat de dna M.[13] și de un ziarist brazilian înalt, cunoscut deja la Paris, foarte simpatic[14], începe calvarul. În confuzia primei zile, notez la întîmplare:

1. Mi se dă să aleg între o cameră la reședința ambasadei, care e nemobilată, și un hotel de lux cum sînt peste tot. Mă feresc de chipul hîd al hotelului de lux și mă felicit găsind cea mai simplă și mai fermecătoare cameră, într-o reședință complet goală.

2. Automobiliștii brazilieni sînt niște nebuni veseli sau niște sadici cu sînge rece. Confuzia și anarhia circulației de pe șosele sînt compensate de o singură lege: să ajungi primul, cu orice preț.

3. Contrastul cel mai frapant provine din etalarea luxului marilor hoteluri și al buildingurilor moderne alături de favele,

uneori la o sută de metri mai încolo, un fel de bidonviluri suspendate pe pantele colinelor, fără apă, nici lumină, unde trăiește o populație amărîtă, de albi și de negri. Femeile se duc după apă la poalele colinelor, unde stau la coadă și de unde își aduc provizia în bidoane de tablă pe care le poartă pe cap, la fel ca femeile kabyle. În timp ce așteaptă, prin fața lor trec, una după alta, fiarele nichelate și silențioase ale industriei de mașini americane. Niciodată luxul și sărăcia nu mi s-au mai părut atît de insolent amestecate. E adevărat că, așa cum spune unul dintre tovarășii mei de călătorie, „măcar se distrează copios“. Regret și cinism – doar B. e generos. Mă va duce în favelele pe care le cunoaște bine: „Am fost reporter de omucideri și comunist“, spune el. „Două condiții bune să cunoști cartierele sărăciei.“

4. Oamenii. Dejun cu dna M., B. și un fel de notar slab, învățat și spiritual, căruia nu i-am reținut decît prenumele, și nu degeaba, Annibal[15], într-un *country club* care-și merită numele: tenis, peluze, tineret. Annibal are șase fete, frumoase toate. Spune că amestecul dintre religie și dragoste este foarte interesant în Brazilia. Unui literat brazilian care l-a tradus pe Baudelaire i-a telegrafiat: „Rog să mă traduci imediat la loc în franceză“. Semnat „Baudelaire“.[16] Seamănă mult cu un spaniol din aceia foarte fini pe care-i întîlnești în cîte-un fund de provincie.

5. Una dintre cele trei, patru nave de război braziliene care mi-au fost arătate și care îmi par cam vechi se numește Terror do Mondo. A participat la mai multe revoluții.

6. Oamenii. După dejun, recepție la dna M. Apartament frumos, cu vedere spre radă. Lume, dar nu țin minte nici un nume. Un traducător al lui Molière despre care un confrate

bun îmi spune că a adăugat un act la *Bolnavul închipuit* fiindcă nu era destul de lung pentru un spectacol. Un filozof polonez de care cerul, dacă e milostiv, mă va feri. Un tînăr biolog francez în misiune, extrem de simpatic. Și mai cu seamă niște tineri negri dintr-o trupă de teatru care vor să monteze *Caligula* și cărora le promit că voi lucra cu ei. Apoi mă retrag cu cel care vorbește spaniolă și, cu spaniola mea îngrozitoare, mă pun de acord cu el să mergem duminică la un bal al negrilor. E încîntat de farsa pe care le-o facem oficialilor și îmi repetă: „Segreto. Segreto“.[17]

7. Cînd îmi închipui că totul s-a sfîrșit, dna M. mă anunță că voi cina cu un poet brazilian. Nu zic nimic, promițîndu-mi ca de mîine să retez scurt orice nu este absolut necesar. Și mă resemnez. Dar nu mă așteptam la încercarea care avea să urmeze. Sosește poetul, enorm, indolent, cu pleoapele lăsate, cu gura căzută. Din cînd în cînd, îngrijorări, cîte o agitație bruscă, apoi se răstoarnă în fotoliu și gîfîie puțin. Se ridică, se învîrte, se așază iar în fotoliu. Vorbește de Bernanos, Mauriac, Brisson, Halévy. Cunoaște pe toată lumea, se pare. Au fost răi cu el. Nu face politică franco-braziliană, dar a înființat cu niște francezi o fabrică de îngrășăminte. Oricum, nu l-a decorat nimeni. I-au decorat pe toți dușmanii Franței din țara asta. Dar pe el nu etc., etc.

Visează o clipă, suferă vizibil de nu se știe ce și îi dă cuvîntul, în sfîrșit, lui *señorito*[18], care profită cu lăcomie. Pentru că există și un *señorito*, asemănător cu cei care își plimbau cîinii cu picioare lungi pe Calle Major la Palma de Mallorca înainte să asiste în cunoștință de cauză la execuțiile din ’36.[19] Ăsta hotărăște totul, trebuie să văd asta, să fac ailaltă, Brazilia este o țară unde nimeni nu face altceva decît

să muncească, nu există vicioși, nici nu e timp, se muncește, se muncește, și Bernanos îi spunea, iar Bernanos a creat un stil de viață în țara asta, vai, cît de mult iubim Franța…

Îngrozit de perspectiva acestui turneu, îl mobilizez pe tînărul biolog să vină cu noi la cină. În mașină rog să nu mergem la un restaurant de lux. Iar poetul se ivește din cele o sută cincizeci de kilograme ale lui și-mi spune, cu degetul ridicat: „Nu există lux în Brazilia. Sîntem săraci, amărîți“, bătîndu-l afectuos pe umăr pe șoferul cu galoane care îi conduce Chryslerul enorm. După ce a vorbit, poetul suspină și se întoarce în cotețul lui de carne, unde începe să-și roadă distrat unul dintre complexe. *Señorito* ne arată Rio, care e la aceeași latitudine ca Madagascarul și mult mai frumos decît Antananarivo. „Toți muncesc“, repetă el prăbușit pe perna lui. Dar poetul oprește mașina în fața unei farmacii, se extrage cu greutate din locul lui și ne roagă să așteptăm puțin, pentru că se duce să-și facă o injecție. Așteptăm, iar *señorito* comentează: „Săracul, are zahăr“. Letarget se informează politicos: „Și crește?“. Vai, da! „Crește.“ Poetul se întoarce gemînd și se prăbușește pe săraca lui pernă din amărîta lui mașină. Aterizăm într-un restaurant în apropiere de Hale – unde nu se mănîncă decît pește –, într-o sală dreptunghiulară foarte înaltă, cu o lumină de neon atît de puternică, încît semănăm toți cu niște pești palizi care se mișcă într-o apă ireală. *Señorito* vrea să-mi alcătuiască meniul. Dar, epuizat, aș vrea să mănînc ceva ușor și refuz tot ce-mi oferă. Este servit mai întîi poetul, care începe să mănînce fără să ne aștepte, iar degetele lui scurte și groase suplinesc uneori furculița. Vorbește despre Michaux, Supervielle, Béguin etc. și se întrerupe din cînd în cînd ca să

scuipe de la înălțimea lui oase și resturi de pește în farfurie. Este pentru prima dată cînd văd pe cineva făcînd această operație fără să se aplece. Extraordinar de dibace, nu ratează totuși farfuria decît o singură dată. Sîntem serviți și noi și-mi dau seama că s*eñorito* mi-a comandat creveți prăjiți, pe care îi refuz, explicîndu-i, cu ceea ce îmi închipui eu că este o amabilă însuflețire, că acest fel de mîncare îmi este cunoscut, pentru că se face și în Algeria. Auzind una ca asta, *señorito* se înroșește de mînie. Încearcă și ei să-mi facă plăcere, asta e tot. Mai modest, de altfel, mai modest. Nu trebuie să caut în Brazilia ce am în Franța etc., etc. Din cauza oboselii, mă apucă o furie prostească și-mi împing deja scaunul să plec. O intervenție amabilă a lui Letarget și, de asemenea, simpatia pe care o simt totuși față de personajul ciudat al poetului mă rețin și fac un mare efort să mă calmez. „Vai“, spune poetul, lingîndu-se pe degete, „trebuie multă răbdare cu Brazilia, multă răbdare“. Spun doar, și asta în loc de orice altă răzbunare, că mi se pare că nu mi-a lipsit pînă acum. Acestea fiind zise, *señorito* se calmează la fel de repede și la fel de inexplicabil cum s-a enervat și, din spirit de compensație, mă copleșește cu complimente care mă lasă fără grai. Întreaga Brazilie mă așteaptă cu sufletul la gură. Venirea mea în această țară este lucrul cel mai însemnat care s-a petrecut de un număr considerabil de ani încoace. Sînt aici la fel de celebru ca Proust… E de neoprit. Dar conchide: „De aceea trebuie să aveți răbdare cu Brazilia. Brazilia are nevoie de răbdarea dumneavoastră. Răbdare, asta trebuie cu Brazilia…“ și așa mai departe. Cu toate astea, restul cinei se desfășoară în liniște, deși poetul și *señorito* schimbă întruna cîte o vorbă în portugheză, din care mi se pare că înțeleg că se plîng puțin de

mine. Totuși, grosolănia se etalează cu atîta naturalețe, încît devine plăcută. Cînd plecăm de la restaurant, poetul declară că are nevoie de o cafea și că ne va conduce după aceea. Mergem la clubul lui, care imită cluburile englezești și unde mă resemnez să beau un coniac „adevărat“ de care n-aveam nici un chef. *Señorito* profită ca să ne explice dificultățile administrative cu care se confruntă *Le Figaro*, pe care le cunosc prea bine, dar cărora el le face categoric o prezentare complet falsă. Dar are dreptate Chamfort: cînd vrei să placi în lume, trebuie să te resemnezi să afli multe lucruri pe care le știi de la oameni care nu au habar de ele. Dau totuși semnalul de plecare, nu înainte ca *señorito* să spună triumfător, arătîndu-l pe poet, complet scufundat în fotoliu, cu brațul ca un periscop, ținînd în mînă un trabuc monstruos: „S. este cel mai mare poet al Braziliei“. La care poetul, mișcînd slab periscopul, răspunde îndurerat: „Nu există cel mai mare poet al Braziliei“. Cred că am scăpat, cînd, în hol, poetul, recăpătîndu-și brusc energia, mă apucă tare de braț și-mi spune: „Nu vă mișcați. Uitați-vă bine. O să v-arăt un personaj din romanele dumneavoastră“. Zărim pe trotuar un bărbat scund și subțire, cu pălăria într-o parte, cu o față ca o lamă de cuțit. Poetul se repede la el, îl mistuie într-o lungă îmbrățișare braziliană și-mi spune: „Iată un om. E deputat. Dar e om“. Celălalt răspunde că Federico e prea bun. *Señorito* intră și el în joc. Încă o îmbrățișare, de astă dată de la egal la egal, *señorito* fiind categoria pană. Iar *señorito* îi desface deputatului haina: „Uitați“. Deputatul poartă revolver într-un toc frumos. Ne despărțim de el... „A omorît vreo patruzeci de oameni“, spune poetul plin de admirație. „De ce?“ „Dușmani.“ A! „Da, omora unul, își făcea scut din el, după care omora alții.“ „Portul de

armă este autorizat“, spune Letarget fără să clipească. „În cazul lui, că este deputat.“ Și, uitîndu-se la mine: „Nu-i așa că e un personaj pentru dumneavoastră?“ „Da“, îi zic eu. Dar se înșală, personajul este el.[20]

16 iulie

Sculat devreme. Lucrez. Îmi trec notițele pe curat. Conversație cu băiatul care mă servește. Originar din Nisa, vrea să meargă în America de Nord pentru că i se par simpatici G.I.-ii. Cum nu a obținut viza de imigrare, a venit în Brazilia crezînd că de aici îi va fi mai ușor să obțină viza necesară. Nu e mai ușor. Îl întreb ce vrea să facă în SUA. Oscilează între box și muzică. Deocamdată se antrenează la box. Mă duc luni cu el la sala de antrenament.

Dejun cu Barleto la o romancieră și traducătoare braziliană. Casă fermecătoare pe o colină. E lume, firește, printre care un romancier despre care se spune că ar fi scris o *Casa Buddenbrook* braziliană, dar care reprezintă un caz ciudat de cultură incompletă.[21] Dacă e să-l cred pe B., îl auzi spunînd „autori englezi precum Shakespeare, Byron sau David Copperfield“. Și totuși, a citit mult. Așa că-mi este egal că-l confundă pe David cu Charles, găsesc totuși că are un cap frumos. La masă, un cușcuș brazilian, dar e un chec cu pește. Comesenii exclamă cînd îmi exprim dorința de a vedea un meci de fotbal și intră literalmente în delir aflînd că am avut o carieră îndelungată

de fotbalist[22]. Am dat fără să vreau peste pasiunea lor principală. Dar stăpîna casei traduce Proust, iar cultura franceză a tuturor este cu adevărat profundă. Îi propun apoi lui B. să se plimbe cu mine prin oraș.

Străduțele cu circulație interzisă, luminate vesel de firme multicolore, sînt oaze de liniște în apropierea marilor artere cu circulație care bubuie. E ca și cum, între Concorde, Madeleine și Avenue de l'Opéra, pe rue Saint-Honoré, ar fi interzise mașinile. Piața de flori. Mic bar unde bem „cafelușe" stînd pe niște scaune minuscule. Case maure lîngă zgîrie-nori. Barleto mă suie apoi într-un tramvai mic stil „jardinieră" care urcă o pantă foarte abruptă pe colinele orașului. Ajungem într-un cartier sărac și luxos, în același timp, care domină orașul. Seara în asfințit, orașul se întinde pînă în zare. O mulțime de firme multicolore fumegă pe deasupra lui. Pe cerul blînd se profilează coline încununate de țîșnirea palmierilor înalți. Cerul acesta are o tandrețe și o nostalgie ușor sălbatică. Ne întoarcem pe jos, coborînd scări și străzi în pantă pînă ajungem chiar în oraș. Pe prima stradă adevărată care ne întîmpină, un templu pozitivist. Aici există un cult pentru Clotilde de Vaux, iar în Brazilia Auguste Comte trăiește prin moștenirea sa cea mai deconcertantă.[23] Puțin mai departe, o biserică gotică din beton armat. Templul în sine este grec. Dar, din lipsă de bani, coloanele au rămas fără capiteluri. Mic bistrou unde stăm de vorbă cu B.N. Om fermecător, profund uneori („dacă tot stai în soare, ți se înnegrește pielea, îți pierzi puțin din inocență"), care trăiește foarte demn, mi se pare, drama epocii. Mă despart de el pentru a mă întîlni cu Abdias, actorul negru, la dna Mineur, de unde trebuie să plecăm la o *macumba.*

O macumba *în Brazilia*[24]

La dna M., cînd ajung, domnește îngrijorarea. Părintele sfinților (preot și prim dansator) care trebuia să organizeze *macumba* a consultat sfîntul zilei, care nu și-a dat încuviințarea. Abdias, actorul negru, e convins că nu a promis destui bani pentru a forța bunăvoința sfîntului. Este de părere să încercăm totuși o expediție la Caxias, un sat mărginaș la 40 km de Rio, și să căutăm la întîmplare o *macumba*. La cină primesc explicații despre diferitele feluri de *macumba*. Sînt ceremonii al căror subiect pare neschimbat: să faci în așa fel încît zeul să se pogoare în tine cu ajutorul dansurilor și al cîntărilor. Scopul este transa. *Macumba* se deosebește de alte ceremonii prin amestecul religiei catolice cu ritualurile africane. Pe post de zei sau de sfinți se află Exu, spirit al răului și zeu african, dar și Ogun, care este Sfîntul Gheorghe al nostru. Există și sfinții Cosma și Damian etc., etc. Cultul sfinților este integrat aici în niște ritualuri de posedare. Fiecare zi are sfîntul ei, care nu este sărbătorit în nici o altă zi, cu excepția cazurilor în care dă dezlegare „părintele sfinților“. Părintele sfinților are fiicele (și fiii, presupun) lui, a căror transă este însărcinat să o verifice.

Înarmați cu aceste informații elementare, plecăm. 40 km pe un soi de ceață. Este 10 seara. Caxias, care mă duce cu gîndul la un sat-expoziție alcătuit din standuri. Ne oprim în piața satului, unde sînt deja vreo douăzeci de mașini și mai multă lume decît ne-am fi așteptat. Nici nu ne-am oprit bine, că-mi și sare în față un tînăr mulatru care-mi oferă o sticlă de *aguardiente*[25], întrebîndu-mă dacă l-am adus și pe Tarrou[26] cu

mine. Rîde în hohote, glumește, îmi prezintă niște prieteni. E poet. Mi se spune, în fine, că se știa la Rio că mi se va arăta o *macumba* (mie mi se recomandase totuși să păstrez secretul, ceea ce făcusem cu ingenuitate), așa că mulți au vrut să profite și ei. Abdias se informează, apoi nu mai mișcă un deget. Rămînem acolo, discutăm în mijlocul pieței. Pare că nimeni nu se mai ocupă de nimic și că fiecare se uită la stele. Dintr-odată, agitație generală. Abdias îmi spune că trebuie să urcăm pe munte. Ne suim în mașină, mergem cîțiva kilometri pe un drum desfundat, apoi ne oprim brusc, aparent fără motiv. Iar așteptăm și nimeni nu pare să facă nimic. Apoi demarăm. Mașina virează deodată la patruzeci și cinci de grade și se angajează pe o potecă de munte. Urcă, se opintește, apoi se oprește – panta e prea abruptă. Coborîm și mergem pe jos. Colina este complet descoperită, vegetația, rară, dar sîntem, practic, în cer, parcă printre stele. Miroase a fum. Aerul e atît de încărcat, încît ai impresia că-l atingi cu fruntea. Odată ajunși în vîrful colinei, auzim tobe și cîntări destul de îndepărtate, dar încetează aproape imediat. Ne îndreptăm în direcția lor. Nici copaci, nici case, e o pustietate. Dar într-o vale zărim un soi de magazie, destul de mare, fără pereți, cu scheletul din lemn la vedere. Prin toată magazia sînt întinse ghirlande de hîrtie. Zăresc dintr-odată o procesiune de fete negre care urcă spre noi. Sînt îmbrăcate în rochii albe dintr-o mătase ordinară, cu talie joasă. Le urmează un bărbat cu un fel de cazacă roșie, purtînd coliere din colți multicolori. Abdias îl oprește și mă prezintă. Primirea este serioasă și amicală. Dar se ivește o complicație. Se duc la altă *macumba*, la douăzeci de minute de mers pe jos, și va trebui să venim cu ei. Plecăm. Am timp să văd, la o răscruce, o lumînare aprinsă

înfiptă direct în pămînt, niște lăcașuri în care statuete de sfinți sau de diavoli (foarte grosolane, de altfel, ca cele de la Saint-Sulpice[27]) stau înghesuite în fața unei lumînări de seu și a unei străchini cu apă.[28] Îmi este arătat Exu, roșu și fioros, cu un cuțit în mînă. Poteca pe care mergem șerpuiește peste coline sub cerul plin de stele. Dansatorii și dansatoarele sînt înaintea noastră, rîzînd și glumind. Coborîm iarăși o colină, trecem drumul pe care am venit și urcăm altă colină. Colibe din crengi și pămînt bătătorit, pline de umbre șoptitoare. Apoi cei din fruntea procesiunii rămîn pe loc în fața unei platforme înălțate și împrejmuite cu un perete de stuf. Dinăuntru se aud tobe și cîntări. Cînd ne adunăm cu toții, femeile din față urcă pe platformă și intră cu spatele pe poarta de trestii. Apoi bărbații. Intrăm într-o curte plină de diverse resturi de materiale. Dintr-o căsuță de paie și paiantă din fața noastră se aud cîntări. Intrăm. E o căsuță foarte grosolană, ai cărei pereți sînt totuși tencuiți. Acoperișul este susținut de un stîlp central, pe jos este pămînt bătătorit. În fund, un mic acoperiș înclinat prins de zid adăpostește un altar deasupra căruia se află o cromolitografie cu Sfîntul Gheorghe.[29] Cromolitografii asemănătoare împodobesc și pereții. Într-un colț, pe o mică estradă decorată cu frunze de palmier, niște muzicanți: două tobe joase și o tobă lungă. Erau vreo patruzeci de dansatori și dansatoare cînd am sosit. Și noi sîntem cam tot atîția, așa că de-abia respirăm, strînși unii într-alții. Mă lipesc de un perete și privesc. Dansatorii și dansatoarele se așază în cercuri concentrice, bărbații fiind în interior. Cei doi părinți ai sfinților (cel care ne primește este îmbrăcat, ca și dansatorii, într-un fel de pijama albă) stau față în față în mijlocul cercurilor. Cîntă pe rînd primele note ale unei cîntări, pe care

toți ceilalți o reiau imediat în cor, cercurile învîrtindu-se în sensul acelor de ceasornic. Dansul este simplu: un tropot cu care se împletește dubla unduire a rumbei. „Părinții“ abia dacă indică ritmul. Traducătorul meu din portugheză îmi spune că aceste cîntări îl roagă pe sfînt să le îngăduie nou-veniților să rămînă în acest loc. Între cîntări, pauzele sînt destul de lungi. Lîngă altar, o femeie care cîntă și ea scutură aproape neîncetat un clopoțel. Dansul nu-i nici pe departe frenetic. Mediocru din punctul de vedere al stilului, e greoi și apăsat. În căldura care devine și mai intensă, pauzele sînt greu de suportat. Observ:

1. că dansatorii nu par să transpire vreun pic;
2. un alb și două albe care dansează mai prost decît ceilalți.

La un moment dat, unul dintre dansatori vine spre mine și-mi spune ceva. Traducătorul mă lămurește că sînt rugat să nu mai stau cu brațele încrucișate, postura aceasta împiedicînd spiritul să se pogoare printre noi. Ascultător, rămîn cu brațele pe lîngă corp. Treptat, pauzele dintre cîntări se răresc și dansul devine mai însuflețit. Cineva aduce o lumînare aprinsă, pe care o înfige în pămînt, în mijloc, lîngă un pahar cu apă. În cîntări este invocat Sfîntul Gheorghe.

„Sosește în lumina lunii
Și pleacă în lumina soarelui“

și apoi:

„Sînt cîmpul de luptă al zeului“.

Într-adevăr, unul, doi dansatori par deja în transă, dar, dacă pot să spun așa, o transă liniștită: cu mîinile pe șale, călcătura țeapănă, privirea fixă și fără expresie.[30] „Părintele“ roșu varsă apă în jurul lumînării, trasînd două cercuri concentrice, și dansurile încep iar, aproape fără întrerupere. Din cînd în cînd, un dansator sau o dansatoare iese din cerc pentru a veni să danseze în interior, foarte aproape de cercurile de apă, dar fără să treacă de ele vreodată. Grăbesc ritmul, se contorsionează și încep să scoată țipete nearticulate. De jos se ridică praful, înăbușitor, încărcînd aerul care și-așa se lipește de piele. Din ce în ce mai numeroși, dansatorii ies din cerc pentru a veni să danseze în jurul părinților, care dansează și ei mai repede (părintele alb, admirabil). Acum tobele răpăie cumplit și, dintr-odată, părintele roșu se dezlănțuie.[31] Cu privirea înflăcărată, cu cele patru membre învîrtindu-i-se în jurul corpului, se lasă alternativ, cu genunchiul îndoit, de pe un picior pe altul și accelerează ritmul pînă la sfîrșitul dansului, cînd se oprește ca să privească întreaga asistență cu o înfățișare neclintită și teribilă. În acel moment, dintr-un colț întunecat se ivește un dansator care îngenunchează și îi întinde o sabie în teacă. Părintele roșu trage sabia și o învîrte în jurul lui cu un aer amenințător. I se aduce un trabuc enorm. Treptat, își aprind trabucuri toți și le fumează dansînd. Dansul e reluat. Unul cîte unul, cei din asistență vin să se lungească în fața părintelui, cu capul între picioarele lui. El îi lovește pe fiecare umăr, în diagonală, cu latul sabiei, îi ridică, le atinge umărul stîng cu umărul lui drept și invers; apoi îi împinge cu putere în horă, mișcare ce, de două ori din trei, declanșează criza, diferită în funcție de dansatori: un negru mătăhălos înfipt pe picioare,

privind stîlpul central cu ochii goi, are doar un tremur al cefei care se repetă necontenit. Mi se pare că seamănă cu un boxer *knock down*. O albă corpolentă, cu chip de animal, latră neîncetat, dînd din cap în stînga și-n dreapta.[32] Dar niște negrese tinere intră în transa cea mai înfricoșătoare, cu picioarele lipite de sol și tot corpul străbătut de tresăriri din ce în ce mai puternice pe măsură ce urcă spre umeri. Capetele li se agită din față-n spate, complet desprinse parcă. Cu toții strigă și urlă. Apoi femeile încep să cadă. Sînt ridicate, sînt apăsate pe frunte și o iau de la început pînă cad iarăși. Punctul culminant este atins atunci cînd țipă cu toții, scoțînd sunete stranii, răgușite, care seamănă cu niște lătrături. Mi se spune că o vor ține așa pînă-n zori, fără nici o schimbare. S-a făcut 2 noaptea. Căldura, praful și fumul de trabuc, mirosul oamenilor fac aerul irespirabil. Ies, clătinîndu-mă și eu pe picioare, și în fine respir cu încîntare aerul proaspăt. Noaptea și cerul îmi plac mai mult decît zeii oamenilor.

17 iulie

De dimineață, lucru. Iau prînzul cu G. și doi profesori brazilieni. Trei profesori în total, dar drăguți. Apoi, împreună cu Lucien Febvre[33], un bătrîn destul de taciturn care ni s-a alăturat, plecăm cu mașina în munții care înconjoară Rio. Parcul Tijuca, capela Meyrink[34], Corcovado, golful din Rio văzut de o sută de ori sub cele mai diverse aspecte. Și plajele imense din sud, cu nisip alb și valuri verzi ca smaraldul, care

se întind, pustii, pe mii de kilometri pînă în Uruguay. Pădurea tropicală și cele trei etaje ale sale. Brazilia este un pămînt fără oameni. Aici, totul se creează cu prețul unor eforturi nemăsurate. Natura sufocă omul. „Spațiul e oare de ajuns ca să creezi cultura?“ mă întreabă bravul profesor brazilian. Este o întrebare fără sens. Dar spațiile acestea sînt singurele pe măsura progreselor tehnice. Cu cît avionul merge mai repede, cu-atît Franța, Spania, Italia contează mai puțin. Erau țări, iată-le provincii, iar mîine, sate ale lumii. Viitorul nu se află la noi, și nu putem face nimic împotriva acestei tendințe irezistibile. Germania a pierdut războiul pentru că era o țară, iar războiul modern necesită mijloacele imperiilor. Mîine va fi nevoie de mijloacele continentelor. Și iată-le pe cele două mari imperii pornite să-și cucerească continentul. Ce e de făcut? Singura speranță este să apară o cultură nouă, iar America de Sud să contribuie poate la temperarea prostiei mecanice.[35] Iată ce i-am spus, stîngaci, profesorului meu, în timp ce lăsam nisipul să ne curgă printre degete în fața unei mări șuierătoare.

Pentru că am răcit în mașină și, de asemenea, la poalele cristului de pe Corcovado, mă întorc în cameră să-l aștept pe fidelul Abdias, care trebuie să mă ducă să dansez samba după cină. Dezamăgitoare seară. Într-un cartier foarte mărginaș, un soi de discotecă populară, luminată, firește, cu neon. Aproape că nu sînt decît negri – dar aici asta înseamnă o mare varietate de culori. Surprins să văd cît de încet dansează negrii, într-un ritm diluat. Dar mă gîndesc la climă. Turbații din Harlem probabil că s-ar liniști aici. Oricum, nimic în afară de culoarea pielii nu deosebește discoteca asta de mii de altele din lumea întreagă. În această privință, observ că trebuie să-

mi învinge o prejudecată inversă. Mie-mi plac negrii *a priori* și sînt tentat să le găsesc calități pe care nu le au. Voiam să-i găsesc frumoși, dar îmi închipui că au pielea albă și-atunci descopăr o adunătură frumușică de băieți de prăvălie și de funcționari dispeptici. Abdias confirmă. Urît neam. Totuși, printre mulatrele care vin imediat să bea la masa noastră nu pentru că e a noastră, ci pentru că se bea, una, două sînt frumoase. Chiar mă înduioșez de una care și-a pierdut glasul, dansează puțin cu alta o samba leșinată, pune mîna pe mine ca să-mi trezească simțurile, și dintr-odată îmi dau seama că mă plictisesc. Taxi. Și mă întorc acasă.

18 iulie

Plouă cu găleata peste golful aburind și peste oraș. Dimineață liniștită de lucru. Mă duc să iau masa cu Lage, într-un restaurant simpatic cu vedere spre port. La 3 am întîlnire cu Barleto pentru o vizită la periferia muncitorească. Luăm un tren de periferie. Meier. Todos os Santos. Madeidura.[36] Mă frapează aspectul arab. Magazine fără vitrine. Totul e pe stradă. Văzut un dric: cenotaf Empire cu coloane enorme din bronz aurit pe o dubă vopsită în negru. Pentru bogați, cai. Țesături în culori țipătoare puse la vedere. Cartiere nesfîrșite pe care le străbatem hurducați de-un tramvai. Goale în cea mai mare parte a timpului și triste (triburile muncitorești care-și pun tabăra la porțile marilor orașe îmi amintesc de B.[37]), dar coagulîndu-se din loc în loc în jurul unui centru, al

unei piețe, strălucind de neon, de lumini verzi și roșii (ziua-n amiaza mare), pline pînă la refuz cu-acea mulțime multicoloră peste care uneori un megafon urlă știrile din fotbal. Te gîndești la mulțimile care cresc neîncetat pe suprafața pămîntului și care în cele din urmă vor acoperi totul și se vor sufoca. Așa înțeleg mai bine Rio, mai bine decît Copacabana, în orice caz, și felul lui de-a fi ca o pată de ulei care se întinde la nesfîrșit în toate direcțiile. La întoarcere, într-un *lotação*, un soi de taxi colectiv, asistăm la numeroase accidente produse din cauza circulației inimaginabile. Un biet negru bătrîn angajat prost în traversarea unui bulevard scînteind de lumini este agățat în viteză de un autobuz, care-l aruncă la zece metri în față ca pe-o minge de tenis, îl ocolește și fuge. Asta din cauza legii stupide a flagrantului delict potrivit căreia șoferul ar fi dus la închisoare. Și-atunci fuge, și nu mai e nici un flagrant delict, și nu se mai duce la închisoare. Bătrînul negru rămîne acolo, fără să-l ridice nimeni. Impactul ar fi ucis și-un bou. Aflu mai tîrziu că se va pune peste el un cearșaf alb, care se va îmbiba treptat de sînge, se vor aprinde lumînări în jurul lui și mașinile vor circula mai departe, ocolindu-l doar, pînă vor sosi autoritățile pentru reconstituire.

Seara, cină la Robert Claverie. Numai francezi, ceea ce pentru mine e odihnitor. Cînd se vorbește o limbă străină, e cineva în forul tău interior care, spune Huxley, dă din mînă dezaprobator.

19 iulie

Vreme splendidă. O jurnalistă fermecătoare și mioapă. Corespondență. Dejun cu soții Delamain într-un fel de bufet de gară – cu neon, firește. Masă. Gînduri sumbre. La sfîrșitul după-amiezii mă duc la o școală de teatru. Mă întrețin cu profesorii și cu elevii. Cină la soții Chapass cu poetul național, Manuel Bandeira, un bărbat scund extrem de fin. După cină, Kaïmi[38], un negru care compune și scrie toate sambele care se cîntă în țara asta, vine să cînte la chitară. Sînt cele mai triste și mai emoționante cîntece. Marea și iubirea, dorul de Bahia. Treptat, încep să cînte cu toții, așa că vedem un negru, un deputat, un profesor universitar și un notar cîntînd în cor aceste sambe, cu grația cea mai firească. Sedus cu desăvîrșire.

20 iulie

Dimineață cu șalupa în golful din Rio pe o vreme splendidă. Doar un vînticel răcoros zbîrlește puțin apa. Mergem pe lîngă insule, pe lîngă plajele mici (două identice, numite Adam și Eva). În cele din urmă, baie într-o apă limpede și proaspătă. După-amiaza, vizita lui Murilo Mendés – poet și bolnav. Spirit fin și rezistent. Unul dintre cei doi, trei pe care i-am remarcat cu-adevărat aici. Seara, conferință[39]. Cînd ajung, găsesc mulțimea care blochează intrarea. Claverie și fermecătoarea dnă Petitjean pleacă deja pentru că n-au mai găsit locuri. Le obțin eu, nu fără dificultate. În cele din urmă, sala prevăzută

pentru 800 de persoane este supraaglomerată de asistența rămasă în picioare sau așezată pe jos. Lumea bună, diplomați etc., sosită, firește, cu întîrziere, are de ales între a sta în picioare și a se căra. Ambasadorul Spaniei se așază în spatele tribunei pe un practicabil. În curînd va avea ce învăța. Dă peste mine Ninu, un refugiat spaniol pe care l-am cunoscut la Paris. Este șef de *campeones* la o *fazenda* aflată la 100 km de Rio. A făcut cei 100 km ca să-l asculte pe *su compañero*. Pleacă înapoi mîine-dimineață. Și cînd știi ce înseamnă aici 100 km prin bled[40]... Sînt emoționat pînă la lacrimi. Scoate atunci un pachet de țigări, dintre cele care se apropie cel mai mult de *gusto frances*, spune el, pe care mi-l oferă. Nu mă mai despart de el, fericit că am un asemenea prieten în sala asta și închipuindu-mi că pentru oameni ca el voi vorbi. Așa și vorbesc, de fapt[41], și am de partea mea oameni ca N. și, mi se pare, tineretul care se află acolo. Mă îndoiesc că este de partea mea și lumea bună. Apoi se-nghesuie toți. Surprind cîteva priviri sincer interesate. Restul e comedie. Culcat la miezul nopții, trebuie să mă scol la 4.30 ca să iau avionul spre Recife.

21 iulie

Trezire la 4 dimineața. Plouă cu găleata. De la ușa ambasadei pînă la taxi, sînt fleașcă. La aerogară, formalități, în timpul cărora dorm de-a-n-picioarelea. Drum lung pînă la aerodrom. Cu clima de aici, se-ntîmplă să te faci leoarcă de două ori, mai întîi din cauza ploii și apoi din cauza transpirației. La

aeroport, așteptare îndelungată. Pînă la urmă nu vom pleca decît la 8.30, așa că mă înfurii iar, pe avion acum. În timp ce aștept, mă uit la un tabel cu distanțele dintre Rio și capitalele lumii. Parisul se află la o distanță de aproape 10.000 km. După două minute, radioul începe să ne cînte „La Vie en rose“. Avionul abia decolează, încărcat de ploaie, sub cerul înnorat. Încerc să dorm și nu reușesc. Cînd aterizăm la Recife, după patru ore și jumătate, ușa avionului se deschide spre un pămînt roșu, devorat de căldură. Sîntem din nou la ecuator, e-adevărat. Nedormit, cu puțină febră din cauza unui guturai luat azi-dimineață, mă clatin pe picioare sub greutatea căldurii. Nu mă așteaptă nimeni. Dar se pare că avionul a ajuns mai devreme, și-atunci nu-i de mirare. Așa că aștept, într-o sală goală prin care circulă un aer încins, contemplînd de departe pădurile de cocotieri care înconjoară orașul. Sosește delegația. Amabili cu toții. Cei trei francezi de-acolo au toți peste un metru optzeci. Sîntem bine reprezentați. Plecăm repede. Pămînt roșu și cocotieri. Apoi marea și plaje imense. Hotel pe chei. Catarge care depășesc parapetul. Încerc să dorm. Degeaba. Ora patru. Vine cineva să mă ia. E directorul celui mai vechi ziar din America de Sud, *Jurnalul de Pernambuco*. El îmi va arăta orașul. Admirabile biserici coloniale predominant albe, în stilul iezuit mai limpede și mai lejer aici datorită tencuielii. Interiorul este baroc, dar fără greutatea excesivă a barocului european. Mai cu seamă Capela Aurită este admirabilă. Plăcile *azulejo* sînt conservate perfect aici. Doar că, la fel ca în cazul picturilor, Iuda cei „răi“, soldații romani etc. au fost desfigurați de popor. Au toți chipurile consumate și însîngerate. Admir orașul vechi, căsuțele roșii, albastre și ocru, străzile pavate cu pietre mari,

ascuțite. Piața bisericii San Pedro[42]. Biserica, aflîndu-se aproape de o fabrică de cafea, e complet înnegrită de fumul prăjitoarelor. Are literalmente patina cafelei.

Mănînc singur. Se aude o orchestră leșinată. Are și exilul plăcerile lui. După cină, conferință în fața a vreo sută de persoane, care arată foarte obosite la ieșire. Îmi place, categoric, Recife. O Florență a Tropicelor, între pădurile sale de cocotieri, munții roșii și plajele albe.

22 iulie

Sculat cu gripă și febră. Cu picioarele moi. Mă pregătesc și aștept la hotel trei intelectuali care țin să mă vadă. Doi sînt simpatici. Mergem la Olinda, orășel istoric față-n față cu Recife, peste golf, cu biserici vechi. Foarte frumoasă mănăstire a Sfîntului Francisc. La întoarcere, tremur de febră și înghit niște aspirină cu gin. Dejun la consul. După dejun, plimbare de-a lungul mării, printr-o pădure de cocotieri. Printre copaci se zăresc pe mare pînzele de la *jangadas*, un fel de plute înguste, alcătuite din trunchiurile unor copaci cu lemnul foarte ușor, legate între ele cu sfoară. Această alcătuire fragilă rezistă zile întregi pe mare, mi se spune. Colibe de paie răzlețite. Dar, în aerul sufocant și luminos, umbra cocotierilor tremură în fața ochilor mei. Gripa se înrăutățește, așa că rog să mă odihnesc înainte de întrevederea de la ora 5. Imposibil să dorm. Masă rotundă la care rezist grație a două pahare de

whisky. Apoi plecare la o serbare populară organizată special pentru mine. Mi se face un vaccin împotriva gripei. Cîntări și dansuri total lipsite de interes. O *macumba* cu mofturi. Dar *bomba-menboi*[43] e un spectacol extraordinar. Un fel de balet grotesc dansat de măști și figuri-totem pe o temă, mereu aceeași: executarea unui bou. Pe această temă, personajele pe de-o parte improvizează, pe de altă parte recită un text în versuri în timp ce dansează. Ce văd eu durează o oră. Dar mi se spune că ar putea să dureze și toată noaptea. Măștile sînt extraordinare. Doi clovni roșii, „călărețul marin“ în interiorul unui cal de manej, o barză, un fanfaron îmbrăcat în gaucho. Doi indieni și, firește, boul; „mortul care duce viul“, un soi de manechin cu două corpuri, însuflețit de un singur actor, *cachaça*[44] (sau bețivul), fiul calului, un mînz nărăvaș, un om pe papainoage, crocodilul și, deasupra tuturor, o moarte înaltă de cel puțin trei metri, care contemplă spectacolul, cu capul foarte sus în cerul înnoptat. Ca orchestră, o tobă și o cutie de rumba. Originea religioasă este evidentă (în text mai subzistă niște rugăciuni). Dar totul este înecat într-un dans dezlănțuit, mii de născociri grațioase sau grotești care se încheie cu uciderea boului, care învie în scurt timp și fuge luînd în coarne o fetiță. Concluzia, un strigăt răsunător: „Trăiască *señor*[45] Camus și cei o sută de *regi* ai Orientului“. Mă întorc la hotel doborît de gripă.

23 iulie

Ora 9. Plecare spre Bahia. Gripa s-a mai domolit. Dar am febră în continuare și mă dor toate. În avion e frig, Dumnezeu știe de ce. Și se zgîlțîie îngrozitor. Trei ore de zbor și apoi vedem apărînd, pe o întindere mare, coline micuțe acoperite de zăpadă. Cel puțin asta e impresia pe care mi-o dă nisipul alb, foarte răspîndit aici, în valuri imaculate care par a înconjura Bahia cu un deșert neatins. De la aerodrom pînă în oraș, șase kilometri de drum șerpuitor printre bananieri și vegetație stufoasă. Pămîntul este roșu-roșu. Bahia, unde nu vezi decît negri, mi se pare o imensă *casbah*[46] forfotitoare, amărîtă, murdară și frumoasă. Piețe interminabile, improvizate din pînze găurite și din scînduri vechi, case scunde și vechi, tencuite cu roșu, verde-crud, albastru etc.

Dejun cu vedere spre port. Bărci mari cu vele triunghiulare albastre și ocru descarcă ciorchini de banane. Mîncăm niște feluri așa de condimentate, că ar pune pe picioare și-un olog. Golful, pe care-l văd și de la fereastra hotelului, se întinde, rotund și imaculat, învăluit de o tăcere stranie, sub cerul cenușiu, în vreme ce pînzele nemișcate care se zăresc par prizoniere ale unei mări înțepenite brusc. Prefer golful de-aici celui din Rio, prea spectaculos după gustul meu. Acesta cel puțin are o măsură și o poezie. De azi-dimineață, aversele se succed, brutale și abundente. Au transformat în șuvoaie străzile desfundate din Bahia. Și circulăm printre două valuri mari de apă care acoperă neîncetat mașina.

Vizităm biserici. Sînt la fel ca acelea din Recife, deși sînt mai renumite. Biserica Mîntuitorului cu multe ex-voto (mulaje, o pereche de fese, o radiografie, niște galoane de

brigadier). Te sufoci. Dar acest baroc armonios se repetă mult. Pînă la urmă, e singurul lucru de văzut în țara asta, și se vede repede. Rămîne viața cea adevărată. Dar, pe-acest pămînt nemăsurat care are tristețea spațiilor întinse, viața este rudimentară și ți-ar trebui ani întregi să te integrezi. Mi-ar plăcea oare să stau ani întregi în Brazilia? Nu. La șase fac un duș, adorm și mă trezesc puțin mai bine. Mănînc singur. Apoi, conferință în fața unei asistențe răbdătoare. Consulul mă conduce și-mi strecoară pe sub masă, la ultimul pahar, un plic cu vreo 45.000 fr în monedă braziliană. Este onorariul pe care mi-l dă universitatea din Bahia. Mirarea consulului în fața refuzului meu. Îmi spune că „alții solicită acest onorariu“. Apoi se înclină. Știu, de altfel, că nu se poate să nu-și spună în sinea lui: „Dac-ar avea nevoie, ar accepta“. Și totuși…

Înainte să termin, notez cîteva fragmente din regulamentul în franceză afișat la Palace Hotel din Bahia – „Toată lumea vorbește franceză în Brazilia“, spune reclama.

„Neplata notei, cum este estipulat la par. 3 și 4, va obliga administrația să efectueze reținerea bagajului ca garanție a debitului și în consecință clientul va dezocupa imediat camera ocupată.

Este interzis a poseda în cameră păsări, cîini sau alte animale.

La parterul hotelului se găsește de asemenea un bine montat American Bar și un amplu salon de lectură.“

Și, în încheiere:

„La parterul hotelului se află un salon de bărbier și manichiură

clienții pot să se servească de funcția lor la ei“.

24 iulie (duminică)

La ora zece, un brazilian fermecător, Eduardo Catalao, de o politețe cum nu mai întîlnești, mă duce pe un drum desfundat la plaja din Itapoa.[47] E un sat de pescari cu colibe de paie. Dar plaja este frumoasă și sălbatică, marea, spumoasă la picioarele cocotierilor. Gripa asta, care nu se mai termină și mă îngenunchează, nu mă lasă să intru în apă. Găsim un grup de tineri regizori francezi care locuiesc într-o colibă ca să facă un film despre Bahia. Surprinși să mă vadă în acest colț rupt de lume. Îmi miros un pic a Saint-Germain-des-Prés[48].

Dejun cu rachiu prost la ora trei. De la 5 la 7 lucrez. Cină la consul. Mergem apoi să vedem un *candomblé*[49], altă ceremonie din această ciudată religie afro-braziliană care este aici catolicismul negrilor. E un fel de dans executat în fața unei mese pline de feluri de mîncare, în sunetul a trei tobe de mărimi crescătoare și al unei pîlnii turtite, lovite cu o tijă de fier. Dansurile sînt conduse de un fel de matroană care îl înlocuiește aici pe „părintele sfinților“ și sînt executate doar de femei. Costumele sînt mult mai bogate decît la Bahia. Două dintre dansatoare, enorme, de altfel, au fața acoperită cu o perdea de rafie. Totuși, nu descopăr mai nimic nou, pînă nu intră în scenă un grup de fete negre care vin într-o stare de semihipnoză, cu ochii aproape închiși, drepte totuși, dar legănîndu-se pe picioare în față și în spate. Una dintre ele, înaltă și subțire, mă vrăjește. Poartă o pălărie vînătorească albastră, cu borul ridicat, cu pene de muschetar, o rochie verde și ține în mînă un arc verde cu galben și săgeata lui, în capătul căreia stă înfiptă o pasăre multicoloră. Frumosul chip

adormit reflectă o melancolie uniformă și inocentă. Această Diană neagră este de o grație nemărginită. Nici cînd dansează nu se dezminte grația asta extraordinară. Încă adormită, se clatină ori de cîte ori se oprește muzica. Numai ritmul o înzestrează cu un fel de proptea nevăzută în jurul căreia își înfășoară arabescurile, scoțînd din cînd în cînd un țipăt straniu de pasăre, și totuși melodios. Restul nu e cine știe ce. Ritualurile astea degradate se exprimă în dansuri mediocre. Plecăm cu Catalao. Dar în acest cartier îndepărtat, în timp ce orbecăim pe străzile pline de gropi, în noaptea grea și înmiresmată, țipătul de pasăre rănită mai răzbate pînă la mine și mi-o amintește pe frumoasa mea adormită.

Aș vrea să mă culc, dar Catalao vrea să bea un whisky într-un club de noapte, trist ca moartea, la fel ca toate celelalte de prin lumea întreagă. Fără știrea mea, comandă muzică franțuzească și, pentru a doua oară, aud „La Vie en rose“ la Tropice.

25 iulie

Trezire la ora 7. Trebuie să așteptăm un avion care nu e sigur. Apoi devine sigur. Voi avea parte de el la 11. Gripa a mai trecut, dar îmi simt picioarele de cîrpă. Aprigă dorință de-a mă întoarce. Pierd două ceasuri pe aerodrom. Plecăm. E 13.30 și nu vom ajunge la Rio înainte de 19. Scriu toate astea în avion, unde mă simt foarte singur.

Seara. Sosit cu o revenire puternică a gripei și a febrei. De data asta pare grav.

26 iulie

În pat. Febră. Doar mintea lucrează cu obstinație. Gînduri îngrozitoare. Sentimentul insuportabil că mă îndrept pas cu pas spre o catastrofă necunoscută care va distruge totul în jurul meu și-n mine.

Seara. Sînt căutat. Uitasem că trupa de actori negri trebuia să-mi prezinte astă-seară un act din *Caligula*. Teatrul este rezervat, nu se mai poate face nimic. Mă înfofolesc de parcă aș merge la Polul Nord și mă duc cu taxiul.

Bizar să-i vezi pe-acești romani negri. Și, apoi, ceea ce mie mi se părea un joc crud și viu a devenit un uguit lent și tandru, vag senzual. După aceea mi se joacă o piesă braziliană scurtă, care-mi place mult și căreia îi transcriu subiectul:

„Un bărbat care participă des la *macumba* este atins de duhul dragostei. Sare atunci pe soția lui, care e vrăjită și se îndrăgostește de acest duh. Ea începe să provoace așadar ori de cîte ori poate venirea duhului cu ajutorul aceleiași cîntări, ceea ce dă prilejul, pe scenă, unor bacanale însuflețite. În cele din urmă, soțul înțelege că nu de el este îndrăgostită, ci de Zeu și o omoară. Moare totuși fericită, pentru că e convinsă că se va întîlni cu Zeul pe care-l iubește“.

Seara se termină pe muzică braziliană, care mi se pare banală. Important totuși că Brazilia este singura țară cu populație neagră care produce cîntece neîncetat. Cel mai frumos lucru este un *frevo*, dans din Pernambuco, la care participă chiar cei din asistență și care presupune cele mai delirante contorsiuni pe care le-am văzut vreodată. Fermecător. Abia întors acasă, adorm buștean și mă trezesc abia de dimineață la 9, mult mai bine.

27 iulie

Brazilia, cu fragila-i armătură modernă placată pe-acest continent imens unde colcăie forțe naturale și primitive, mă duce cu gîndul la un bloc foarte înalt, ros din ce în ce mai mult de termite invizibile. Într-o bună zi, blocul se va prăbuși și un minuscul popor colcăitor, negru, roșu și galben, se va răspîndi pe suprafața continentului, mascat și înarmat cu sulițe, pentru dansul victoriei.

Dejun cu poetul Murilo Mendés, spirit fin și melancolic, soția lui și un tînăr poet care datorează inteligentului sistem de circulație din Rio 17 fracturi și o pereche de cîrje. După dejun, gazdele mele mă duc pe Căpățîna de Zahăr. Dar dimineața o petrecem stînd la coadă, ca să n-ajungem pînă la urmă decît la primul piton – spre marea disperare a dnei Mendés, care se teme că mă plictisesc, deși mă simt foarte bine în amabila lor companie. M. îl cunoaște și îl citează pe Char și crede că, de la Rimbaud încoace, este cel mai important poet al nostru. Mă bucur.[50]

28 iulie

Ambasada din Montevideo îmi complică șederea vrînd să modifice datele prevăzute. În cele din urmă, voi rămîne la Rio pînă miercuri, după care voi merge la São Paulo. Dejun cu Simon și Barleto, pentru care simpatia mea crește pe zi ce trece. După-amiaza o petrec lucrînd. Seara, recepție la

ambasadă, fermecătoare, de altfel, dar mă plictisesc. O șterg franțuzește, cum se spune aici, și mă duc să mă culc.

29 iulie

Zilele la Rio nu prea mai au sens, se duc ca vîntul, și totuși încet. Dejun la dna B. și cumnata ei. Franțuzoaicele au calități. Vioaie, spirituale, cu ele trece repede vremea. Plimbare apoi, pe jos, de-a lungul golfului, într-o zi minunată, caldă și umedă. Mă smulg cu greu din aceste momente plăcute și firești pentru a da fuga la ambasadă să mă întîlnesc cu Mendés și cu soția lui, care trebuie să mă ducă la Corrêa, fost editor, unde trebuie să mă întîlnesc și cu un student care... etc. Lucruri pe care le-am refuzat toată viața cu obstinație le accept aici – ca și cum aș fi fost dinainte de acord cu toate în această călătorie pe care n-o doream. Termin la timp ca să-i reîntîlnesc pe Claverie, dna B. și cumnata ei, pe care i-am invitat la cină. După cină, Claverie ne plimbă pe drumuri străpunse în munte și în noapte. Aerul călduț, stelele micuțe și numeroase, golful de jos... dar toate astea mă fac mai mult melancolic decît fericit.

30 și 31 iulie

Weekend la Cl., la Teresópolis. La 150 km de Rio, în munți. Drumul este frumos, mai ales între Petrópolis și Teresópolis.

Din cînd în cînd, cîte un copăcel ipeca plin de flori galbene se mai ivește la cîte-o cotitură pe fundalul unui orizont de munți care se succed pînă-n zare. Se deslușește și aici ce m-a frapat în avion cînd survolam acest ținut. Întinderi imense, virgine și solitare, alături de care orașele, suspendate pe litoral, nu sînt decît niște puncte lipsite de importanță. În orice clipă, continentul acesta enorm fără drumuri, lăsat pe deplin pradă sălbăticiei naturale, poate să se întoarcă și să acopere orașele astea doar aparent luxoase. Weekendul trece cu plimbări, baie în mare și ping-pong. Aici la țară respir, în sfîrșit. Iar aerul de la 800 m mă face să înțeleg mai bine clima de la Rio, cu-adevărat obositoare. Cînd coborîm duminică seara, nu e nici o bucurie să regăsesc orașul. De altfel, în fața ambasadei mă întîmpină una din acele scene mult prea frecvente la Rio. Iarăși o femeie întinsă pe jos, sîngerînd, în fața unui autobuz. Și o mulțime care se uită în tăcere la ea, fără să-i acorde nici un ajutor. Atitudinea asta barbară mă revoltă. Mult mai tîrziu, aud sirena unei ambulanțe. Și în tot timpul ăsta au lăsat-o pe nenorocita aceea să moară gemînd. În schimb, toți se prefac că adoră copiii.

1 august

Mă trezesc greu. Să trăiești înseamnă să faci rău, celorlalți și ție însuți prin ceilalți. Pămînt plin de cruzime! Cum să faci să nu te atingi de nimic? Ce scăpare definitivă să găsești?

Dejun la ambasadă. Aflu aici că Brazilia nu cunoaște pedeapsa cu moartea. După-masă, conferință despre

Chamfort.[51] Mă întreb mereu de ce oare atrag eu femeile din lumea bună. Ce de pălării! Cină cu Barleto, Machado etc. la un restaurant italienesc simpatic. Mergem apoi într-o favelă. Numeroase discuții înainte de-a intra în acest oraș în toată puterea cuvîntului, făcut din lemn, tablă și stuf, suspendat pe coasta unei coline, deasupra plajei de la Ipanema. În cele din urmă, ni se spune că putem să mergem la consultație (ca scrisoare de recomandare avem, ce-i drept, două sticle de *cachaça*) la o doamnă din partea locului. Mergem pe întuneric printre colibele de unde se aud radiouri date tare sau sforăituri. Terenul este uneori perfect vertical, alunecos și plin de gunoaie. Ne trebuie un sfert de oră să ajungem, cu răsuflarea tăiată, la coliba prezicătoarei. Dar pe platforma din fața colibei sîntem răsplătiți, plaja și golful sub jumătatea de lună se întind în fața noastră, nemișcate. Prezicătoarea pare că doarme. Dar ne deschide. Este o colibă ca multe dintre cele pe care le-am văzut, cu franjuri multicolore atîrnînd din tavan. Într-un colț, un pat și cineva care doarme. În mijloc, o masă cu rufărie acoperită cu o perdea roșie, care pare un cadavru. Un alcov cu altar pe care s-au adunat toate statuetele de sfinți pe care le exportă Saint-Sulpice în lume. Mai e și o statuie cu o piele-roșie, rătăcită pe-acolo nu se știe cum. Prezicătoarea arată ca o gospodină de ispravă. Tocmai și-a terminat consultațiile, pe care le dă doar atunci cînd sfîntul este în ea. Acum sfîntul a plecat. Rămîne pe altă dată. E cald. Dar negrii sînt atît de amabili și de prevenitori, încît rămînem să mai stăm de vorbă. Coborîre, o adevărată cursă mortală. Ne închipuim atunci femeile care se duc după apă de două, trei ori pe zi, cu găleata pe cap la urcuș. Ne închipuim zilele cînd plouă. Între timp, Barleto vine de-a berbeleacul. Eu ajung jos

teafăr și nevătămat și încheiem seara la Machado, care îmi povestește cum e cu ajutorul de muribund în Minas[52]. În anumite cazuri, cînd agonia durează prea mult, sînt convocați acești domni, care au patalama. Sosesc îmbrăcați ca niște antreprenori de pompe funebre, salută, își scot mănușile și se duc la muribund. Îl roagă să spună „Maria-Isus“ fără oprire, îi pun un genunchi în capul pieptului și mîinile pe gură și apasă cu nădejde pînă cînd cel în agonie își dă duhul. Se retrag, își pun iarăși mănușile, primesc cincizeci de cruzeiro și pleacă, înconjurați de gratitudinea și considerația generale.

2 august

Obosit să mai notez fleacuri. (Scriu asta în avionul care mă duce la São Paulo.) Ieri a fost o zi de fleacuri. Chiar și o conversație cu Mendés despre relațiile dintre cultură și violență, care m-a ajutat să-mi clarific gîndurile, mi s-a părut un fleac.

Urmărit, de fapt, în lumina fastuoasă de la Rio, de ideea răului pe care-l faci celorlalți din clipa în care îi privești. Să produci suferință mi-a fost multă vreme indiferent, trebuie să mărturisesc. Dragostea m-a luminat în privința asta. Acum nu mai pot să suport. Într-un fel, mai bine să ucizi decît să produci suferință.

Ceea ce mi-a apărut foarte clar ieri, și în sfîrșit, este că voiam să mor.

3 august

São Paulo și seara care se lasă rapid în timp ce firmele luminoase se aprind una cîte una în vîrful zgîrie-norilor masivi, iar din palmierii regali care se-avîntă printre blocuri se înalță un cînt neîntrerupt, venit de la miile de păsări care salută sfîrșitul zilei, acoperind sunetul grav al claxoanelor care vestesc întoarcerea oamenilor de afaceri.

Cină cu Oswald de Andrade[53], personaj remarcabil (de dezvoltat aici). Crede că Brazilia e o țară de oameni primitivi și e mai bine așa.

Orașul São Paulo, oraș straniu, un Oran nemăsurat.

Uit prostește să notez lucrul care m-a emoționat cel mai mult. O emisiune la postul de radio din São Paulo, unde bieți oameni vin la microfon să expună nevoia în care se află în acest moment. În seara aceea, un negru îmbrăcat sărăcăcios, cu o fetiță de 5 luni în brațe, cu biberonul în buzunar, a venit să explice simplu că, fiindcă l-a părăsit soția, caută pe cineva care să se ocupe de copil fără să i-l ia. Un fost pilot de război, șomer, cerea un post de mecanic etc. Apoi, în birouri, așteptăm telefoanele ascultătorilor. După cinci minute de la terminarea transmisiunii, telefonul sună încontinuu. Toți se oferă sau oferă ceva. În timp ce negrul e la telefon, fostul pilot ține copilul și-l leagănă. Și iată și surpriza: un negru înalt, mai în vîrstă, intră în birou pe jumătate îmbrăcat. Dormea, iar soția lui, care asculta emisiunea, l-a trezit și i-a spus: „Du-te după copil“.

4 august

Conferință de presă dimineața. Dejun în picioare, acasă la Andrade. La 3 sînt dus, nici eu nu știu de ce, la penitenciarul orașului, „cel mai frumos din Brazilia“. Este „frumos“, într-adevăr, ca un penitenciar din filmele americane. Cu excepția mirosului, îngrozitorul miros de om care plutește în toate închisorile. Gratii, uși de fier, gratii, uși etc. Și din loc în loc inscripții: „Fii bun“ și, mai ales, „Optimism“. Mi se face rușine de un deținut, doi, care, privilegiați, de altfel, servesc mîncarea. Medicul psihiatru mă înnebunește apoi cu clasificări ale mentalităților perverse. Și cineva îmi spune la ieșire formula rituală: „Aici sînteți ca la dumneavoastră acasă“.

Era să uit. La venire trecem pe o stradă cu prostituate. Stau după uși cu perdele mari din lamele prin care pot fi întrezărite, fermecătoare, de altfel, cele mai multe dintre ele. Prețul se discută prin perdelele vopsite în toate culorile, verde, roșu, galben, bleu. Sînt niște păsări în colivie.

Ne cățărăm apoi în vîrful unui mic zgîrie-nori. São Paulo noaptea. Latura de basm a orașelor moderne, cu bulevarde și acoperișuri scînteietoare. Peste tot în jur, cafeaua și orhideele. Dar e greu de închipuit.

Andrade îmi expune apoi teoria lui: antropofagia ca viziune asupra lumii. În fața eșecului lui Descartes și al științei, revenirea la fecunditatea primitivă: matriarhatul și antropofagia. Pentru că primul episcop care a debarcat în Bahia a fost mîncat, Andrade și-a datat revista începînd cu anul 317 de la ingerarea episcopului Sardină (pentru că Sardină era numele lui).[54]

Ultima oră. După conferință, Andrade mă informează că în penitenciarul-model s-au sinucis deținuți dîndu-se cu capul de pereți sau strîngîndu-și gîtul într-un sertar pînă la sufocare.

5 august, 6 august, 7 august (Călătoria la Iguape[55])

Plecăm să vedem sărbătorile religioase de la Iguape, dar la 10 în loc de 7, cum era prevăzut. Trebuie efectiv să conducem toată ziua în interiorul continentului, pe drumurile desfundate ale Braziliei, și e mai bine să ajungem înainte de-a se înnopta. Dar a existat o întîrziere, mașina nu era gata etc. Ieșim din São Paulo și ne îndreptăm spre sud. Drumul, fie că e de pămînt sau de piatră, este mereu acoperit de un praf roșu care cuprinde toată vegetația, pe o distanță de un kilometru de-o parte și de alta a drumului, într-un strat de noroi uscat. După cîțiva kilometri, noi înșine, adică șoferul, care seamănă cu Auguste Comte, Andrade și fiul lui, care are în grijă filozofii, Sylvestre, atașatul cultural francez, și cu mine sîntem acoperiți de același praf. Se infiltrează prin toate crăpăturile camionetei Ford în care ne aflăm și ne umple încet-încet gura și nasul. Deasupra, un soare nemilos care pîrjolește pămîntul și oprește-n loc orice formă de viață. După cincizeci de kilometri, un zgomot sinistru. Oprim. S-a rupt un arc din față, care se vede ieșit din mănunchiul de arcuri și atingînd janta roții. Auguste Comte se scarpină în cap și declară că-l va repara peste vreo douăzeci de kilometri. Îl sfătuiesc să scoată

imediat lamela ruptă, înainte să se înțepenească în roată. Dar el e optimist. După cinci kilometri oprim, arcul fiind înțepenit. Auguste Comte se hotărăște să ia o unealtă: adică scoate din portbagajul din spate o bară de fier pe care o folosește ca pe un ciocan și, lovind lamela ruptă cu toată puterea, vrea s-o desprindă cu forța.

Îi explic că trebuie scoasă o piuliță și chiar roata. Dar înțeleg, în cele din urmă, că a pornit în această lungă expediție pe trasee desfundate fără să aibă la el nici măcar o cheie franceză. Așteptăm, sub un soare care-ar putea ucide și-un bou – și, în sfîrșit, trece un camion al cărui șofer are, din fericire, o cheie franceză. Se scoate roata, se desface piulița, iar lamela este, în fine, desprinsă. Pornim iarăși la drum printre munții palizi și adînc brăzdați de ape, întîlnind uneori cîte un zebu pricăjit sau escortați alteori de urubu[56] triști. La ora 13 ajungem la Piédade[57], sătuc urît, unde sîntem primiți călduros de hangița Dona Anesia, căreia pesemne că Andrade i-a făcut odinioară curte. Sîntem serviți de o metisă indiană, Maria, care la sfîrșit îmi oferă niște flori artificiale. Masă braziliană care nu se mai termină și care trece cu ajutorul unor pahare de *pinga*, numele local pentru *cachaça*. Plecăm, arcul fiind reparat. Urcăm mereu, iar aerul devine foarte uscat. Sînt întinderi imense, nelocuite, necultivate. Teribila singurătate a acestei naturi nesfîrșite explică multe lucruri din țara asta. Ajungem la Pilar la ora 15. Dar, aici, Auguste Comte își dă seama că a greșit. Ni se spune că am făcut 60 de kilometri în plus. Ceea ce aici înseamnă două sau trei ore de mers. Deșelați de atîtea hurducături, plini de praf, o luăm iarăși din loc pentru a găsi drumul bun. De fapt, nu începem coborîrea de pe Serra decît la sfîrșitul zilei. Am timp să văd

primii kilometri de pădure virgină, desimea acestei mări vegetale, să-mi închipui singurătatea în mijlocul acestei lumi neexplorate, iar noaptea se lasă în timp ce ne afundăm în pădure. Ore întregi mergem și ne legănăm pe un drum îngust, printre pereți înalți de copaci, învăluiți într-un miros umed și dulceag. În desișul pădurii săgetează din cînd în cînd licurici, muște luminoase, și păsări cu ochi roșii vin să ne bată o clipă în parbriz. În afară de ele, nemișcarea și tăcerea acestei lumi înfricoșătoare sînt absolute, deși Andrade susține uneori că mai aude cîte-un ocelot. Drumul șerpuiește, trece peste poduri din scînduri care se bălăbănesc la traversarea unor mici cursuri de apă. Urmează ceața și o ploaie fină care ne dizolvă lumina farurilor. Nu mai înaintăm, literalmente ne tîrîm. E aproape 7 seara, sîntem pe drum de la 10 dimineața și atît de obosiți, încît primim cu fatalism ipoteza unei pene de benzină pe care ne-o prezintă Auguste Comte. Totuși, pădurea se rărește puțin – și, treptat, peisajul se modifică. Ieșim în fine la aer și ajungem într-un sătuc unde ne oprește un fluviu mare. Semnale luminoase de pe malul celălalt și vedem venind un bac mare, un model dintre cele mai vechi care există, cu prăjină, condus de mulatri cu pălării de paie. Ne îmbarcăm și bacul plutește lent pe Rio Ribeira. Fluviul este lat și curge încetișor spre mare și spre noapte. Pe ambele maluri, o pădure încă deasă. Pe cerul umed, stele încețoșate. La bord, toată lumea tace. Liniștea absolută a acestui ceas nu e tulburată decît de clipocitul fluviului de-a lungul bacului. În partea din față a bacului privesc cum coboară fluviul, stranietatea totuși familiară a acestui peisaj. De pe ambele maluri se înalță țipete bizare de păsări și chemarea broaștelor de trestie-de-zahăr. Chiar acum, la Paris e miezul nopții.

Debarcare. Apoi ne tîrîm mai departe spre Registro, adevărată capitală japoneză în centrul Braziliei, unde am timp să zăresc case cu decorațiuni fragile și chiar un chimonou. Sîntem anunțați că mai avem doar 60 km pînă la Iguape.

Pornim din nou. O suflare umedă, o burniță neîncetată ne anunță că marea nu e departe. Drumul însuși se face de nisip – mai greu și mai periculos decît era deja. Abia la 12 ajungem, în fine, la Iguape. Scăzînd opririle, am parcurs în zece ore cei 300 km care ne despart de São Paulo.

La hotel totul este închis. Un notabil întîlnit în noapte ne conduce la casa primarului (aici i se spune prefect). Primarul ne informează, prin ușă, că vom dormi la spital. La drum spre spital. În ciuda oboselii, orașul mi se pare frumos, cu bisericile lui coloniale, cu pădurea foarte aproape, cu casele-i scunde și neîmpodobite și cu căldura aerului umed. Andrade susține că se aude marea. Dar e departe. La spitalul Fericită amintire (ăsta e numele lui), sîntem conduși de amabilul notabil către un pavilion dezafectat, care miroase a zugrăveală proaspătă, la o sută de pași distanță. Mi se atrage atenția că, de fapt, a fost zugrăvit în cinstea noastră. Dar nu este lumină, pentru că uzina electrică din regiune încetează activitatea la ora unsprezece. La lumina brichetelor zărim totuși șase paturi curate și rustice. E dormitorul nostru. Ne lăsăm valizele. Notabilul ne îndeamnă să mîncăm un sendviș la club. Extenuați, plecăm la club. Clubul este un fel de bistrou la etajul doi, unde dăm peste alți notabili care ne copleșesc cu amabilități. Constat încă o dată delicata politețe braziliană, poate că puțin ceremonioasă, dar care e de preferat bădărăniei europene. Sendviș și bere. Unui lungan care nu se ține prea bine pe picioare îi vine însă ideea originală să-mi

ceară pașaportul. I-l arăt și am impresia că spune că nu sînt în ordine. Obosit, îl trimit la plimbare. Autoritățile, indignate, se sfătuiesc puțin, apoi vin să-mi spună că polițistul (pentru că polițist e) va fi dus la închisoare și că eu pot să aleg de ce anume să-l învinuiesc. Îi implor să-l lase în libertate. Mi se spune că marea onoare pe care o fac orașului Iguape nu a fost recunoscută de necioplitul ăla și că o asemenea lipsă de maniere trebuie sancționată. Protestez. Dar se insistă să fiu onorat în acest fel. Așa că povestea va dura pînă în seara următoare, cînd găsesc, în fine, formula, cerînd bunăvoința să mi se facă favoarea personală și cu totul excepțională de a-l cruța pe acel zăpăcit. Se protestează față de gestul meu cavaleresc, dar mi se spune că mi se va face pe plac.[58]

În noaptea dramei, în orice caz, mergem înapoi la spital, înconjurați de toată amabilitatea, iar la jumătatea drumului ne întîlnim cu primarul, care s-a trezit între timp și a venit să ne ducă personal la paturi. A trezit și oamenii de la uzina electrică, așa că avem lumină. Veghează cu toții la instalarea noastră, mai că nu ne și învelesc, și, în fine, pe la unu noaptea, doborîți de oboseală, încercăm toți să dormim. Spun încercăm pentru că patul meu e puțin înclinat, iar vecinii mei se tot răsucesc și Auguste Comte sforăie de mama focului. Într-un tîrziu, cad și eu într-un somn fără vise.

6 august

Ne trezim foarte devreme. Din păcate, în acest spital nu e apă. Mă rad cu apă minerală și mă spăl puțin în același fel. Apoi sosesc notabilii și ne duc în pavilionul principal să mîncăm. În fine, ieșim în Iguape.

În mica Grădină a Fîntînii[59], misterioasă și plăcută, cu ciorchini de flori printre bananieri și arbori pandanus, găsesc un pic de calm și alinare. Metiși, mulatri și primii gaucho pe care-i văd așteaptă răbdători în fața intrării unei grote ca să primească bucăți din Piatra care crește. Iguape este, de fapt, orașul Bunului Isus, a cărui efigie a fost găsită pe valuri de niște pescari, care au spălat-o în această grotă. De atunci, aici crește o piatră neîncetat, din care se taie așchii foarte binefăcătoare. Orașul propriu-zis, între pădure și fluviu, se strînge în jurul marii biserici a Bunului Isus. Cîteva sute de case, toate în același stil cu totul aparte, scunde, cu tencuială aspră, multicolore. Sub ploaia fină care udă străzile rău pavate, cu mulțimea pestriță care le umple, gaucho, japonezi, indieni, metiși, notabili eleganți, Iguape seamănă cu o stampă colonială. Se simte o melancolie foarte aparte, melancolia unui capăt de lume. Cu excepția drumului eroic pe care am venit noi, Iguape nu este legat de restul lumii decît prin două curse săptămînale de avion. Un loc unde poți să te retragi.

Toată ziua, amabilitatea gazdelor noastre nu se dezminte. Dar noi am venit pentru procesiune. Încă de la începutul după-amiezii, petarde explodează în toate părțile, zburătăcind vulturașii urubu de pe crestele acoperișurilor. Mulțimea se îngroașă. Unii pelerini umblă de cinci zile pe drumurile desfundate din interiorul țării. Unul dintre ei, cu înfățișare de

asirian, împodobit cu o frumoasă barbă neagră, ne povestește că Bunul Isus l-a salvat de la naufragiu, după o noapte și-o zi petrecute pe valurile furioase, și că a făcut legământ să ducă pe cap o piatră de 60 kg în timpul procesiunii.[60] Dar se apropie ceasul. Ies din biserică penitenții negri, apoi cei albi, înveșmîntați în cote, apoi îngeri-copii, apoi un fel de copii ai Mariei, apoi însăși efigia Bunului Isus, în spatele căreia merge omul cu barbă, dezbrăcat pînă la brîu, ducînd o placă enormă pe cap. Apoi vin orchestra, care cîntă „pași dubli“, și mulțimea de pelerini, singura interesantă pînă la urmă, restul fiind destul de sordid și de banal. Dar mulțimea care defilează pe o stradă îngustă, umplînd-o pînă la refuz, este într-adevăr adunarea cea mai ciudată care poate exista. Vîrstele, rasele, culoarea hainelor, clasele, infirmitățile, totul se amestecă într-o masă mișcătoare și pestriță, înstelată din loc în loc de licăririle lumînărilor mari pe deasupra cărora explodează necontenit petarde și, din cînd în cînd, mai trece și cîte-un avion, insolit în această lume fără vîrstă. Mobilizat pentru eveniment, huruie la intervale regulate pe deasupra notabililor eleganți și a Bunului Isus. Mergem să așteptăm procesiunea în alt punct strategic și, cînd trece iarăși prin fața noastră, omul cu barbă pare crispat de oboseală și tremură pe picioare. Va ajunge totuși fără probleme. Bat clopotele, magazinele și casele care-și închiseseră ușile și ferestrele la trecerea procesiunii le redeschid – iar noi mergem să mîncăm.

După masă, niște gaucho de-o șchioapă cîntă în piața orașului și toată lumea face roată în jurul lor. Petardele continuă să explodeze, iar un copil se trezește cu degetul smuls. Plînge și țipă în timp ce este luat de-acolo: „De ce-a

făcut Bunul Isus una ca asta?“ (mi se traduce acest strigăt pornit din tot sufletul).

Ne culcăm devreme pentru că mîine-dimineață plecăm devreme. Dar petardele și, de asemenea, strănuturile înfiorătoare ale lui Auguste Comte nu mă lasă să dorm pînă la o oră foarte tîrzie.

7 august

Același drum, doar că nu mai facem ocolul din ajun și traversăm trei fluvii. Văzut păsări colibri. Și privesc din nou, ceasuri întregi, natura aceasta monotonă și spațiile imense, despre care nu se poate spune că sînt frumoase, dar ți se lipesc de suflet într-un fel stăruitor. Țară în care anotimpurile se confundă unele cu altele, în care vegetația încîlcită devine informă, în care sîngele este atît de amestecat și el, încît sufletul își pierde hotarele. Un clipocit greu, lumina verde-albăstruie a pădurilor, stratul de praf roșu care acoperă toate lucrurile, topirea timpului, lentoarea vieții rurale, exaltarea de scurtă durată și nesăbuită a marilor orașe – este țara indiferenței și a năbădăilor sîngelui. Degeaba s-au ostenit zgîrie-norii, nu au învins încă spiritul pădurii, imensitatea și melancolia. Sambele, cele adevărate, exprimă cel mai bine ce vreau să spun aici.

Ultimii cincizeci de kilometri sînt însă cei mai istovitori. Auguste Comte, prudent, se lasă depășit. Dar fiecare mașină ridică o asemenea cantitate de praf roșu, încît farurile nu mai pot străpunge această ceață minerală, așa că uneori mașina

trebuie să se oprească. Nu mai știm unde sîntem, și simt cum gura și nările mi se înfundă cu un noroi sufocant. Întîmpin cu ușurare São Paulo, hotelul, o baie caldă.

8 august

Amețesc la gîndul gradelor de latitudine și longitudine care au rămas de parcurs. Zi posacă și agitată (scriu acestea în avionul care mă duce la Porto Alegre). La ora 11, vizita filozofilor brazilieni, care vin să-mi ceară cîteva „lămuriri“. Dejun acasă la un cuplu de profesori francezi. Fermecători. Apoi vizită la Alianța Franceză. Plimbare cu dna P. pe străzile din São Paulo, unde dau peste o fotografie cu mine în care arăt modest. Cocktail la Valeur. Cină la Sylvestre. Conferință. Sala este din nou arhiplină și garnisită cu lume care stă în picioare. O drăguță de franțuzoaică mi-a adus țigări Gauloises. După conferință, sînt dus la un teatru să ascult o cîntăreață braziliană. Apoi șampanie la Andrade. Mă întorc frînt la hotel, obosit de chipul omenesc.

9 august

Plecare la Porto Alegre, înconjurat de emoția lui Andrade și Sylvestre etc. Dejun în avion. Pentru prima dată, o scurtă criză de sufocare. Dar nu bagă nimeni de seamă. La Porto Alegre

cobor pe un frig tăios. Patru, cinci francezi înghețați mă așteaptă la aeroport. Mă anunță că trebuie să țin o conferință diseară, ceea ce nu era prevăzut. Văzut *kapotes*[61]. – Lumina este foarte frumoasă. Orașul, urît. În ciuda celor cinci fluvii ale sale. Insulițele acestea de civilizație sînt adeseori hidoase. Seara, conferință. Cu lume care nu mai este lăsată să intre. Vine și presa, pe deasupra. Dar asta mai curînd mă amuză. Grija mea este să plec și să termin cu asta, să termin o dată pentru totdeauna. Se observă că nu am viza pentru Chile. Trebuie să mă opresc la Montevideo, să telegrafiez etc.

10 august

Plimbare în oraș. La ora 14, avionul, unde scriu acestea și cele dinainte. Teribilă tristețe și senzație de însingurare. Corespondența pe care trebuia s-o primesc nu mi-a parvenit, iar eu mă îndepărtez de ea.

Primirea făcută de oficialitățile franceze din Montevideo e lipsită de căldură. Se pare că data conferințelor mele a fost schimbată de mai multe ori. Dar nu am nici o vină. Au neglijat chiar să-mi rezerve o cameră la hotel. Aterizez, deprimat, într-un fel de debara – unde mă simt totuși mai bine decît în compania celor forțați să-mi fie gazde. Adorm greu, răsucindu-mă de pe o parte pe alta și străduindu-mă din răsputeri să nu cedez nervos înainte de sfîrșitul călătoriei.

Obligat să recunosc că, pentru prima dată în viață, sînt în derută psihologică totală. Echilibrul acesta dificil care a

rezistat la tot s-a prăbușit în ciuda tuturor eforturilor mele. În mine sînt ape tulburi, prin care trec forme nelămurite, în care mi se diluează energia. Într-un anume fel, este un infern depresia asta. Dacă oamenii care mă primesc aici ar simți ce efort fac să par normal, ar face măcar efortul să zîmbească.

11 august

Sculat devreme, scriu scrisori. Apoi, în lipsa vreunui semn din partea protectorilor mei, mă duc să vizitez Montevideo pe o frumoasă zi glacială. Vîrful orașului se scaldă în apele galbene ale Rio de la Plata. Aerisit, ordonat, Montevideo este înconjurat de o salbă de plaje și de un bulevard maritim pe care le găsesc frumoase. Există o înlesnire în acest oraș, care mi se pare mai ușor de suportat decît cele pe care le-am văzut aici. Mimozele din cartierele cu grădini, palmierii mă duc cu gîndul la Menton. Ușurat, de asemenea, pentru că sînt într-o țară de limbă spaniolă. Întors acasă. Protectorii mei se trezesc. Voi pleca seara spre Buenos Aires cu un vapor pe Rio de la Plata. Dejun la atașatul de la ambasadă. Quai d'Orsay[62] și prostii cu moț. El e băiat bun, de altfel. Seara, vaporul pleacă din Montevideo. Privesc din nou luna pe apele mîloase. Dar sufletul mi-e și mai pustiu decît pe Campana.

12 august

De dimineață, Buenos Aires. Enormă aglomerare de case, care se extinde. Mă așteaptă W.R. Discutăm problema conferințelor. Îmi mențin poziția adăugînd că, dacă o voi susține, conferința mea va fi parțial dedicată libertății de exprimare. Cum totuși emite supoziția că textul meu ar putea fi cerut de cenzură pentru o lectură prealabilă, îl avertizez că voi refuza categoric. Așa că este de părere că ar fi mai bine să evităm încă o izbucnire. Idem cu ambasadorul. Tur de oraș – de o urîțenie rară. După-amiaza, lume. La sfîrșitul zilei aterizez la V.O.[63] Casă mare și plăcută, ca în *Pe aripile vîntului*. Lux mare și vechi. Am poftă să mă culc și să dorm acolo pînă la sfîrșitul lumii. Și, într-adevăr, adorm.

13 august

Noapte bună. Mă trezesc într-o lumină cețoasă și rece. V. îmi trimite scrisori din camera ei. Apoi ziarele. Presa peronistă a trecut sub tăcere sau a îndulcit declarațiile mele de ieri după-masă. Dejun cu directorul ziarului *La Prensa* (din opoziție), tentative polițienești etc. După-amiaza, patruzeci de persoane. La sfîrșit, cină cu V. și vorbim pînă la miezul nopții. Îmi pune să ascult *Necinstirea Lucreției* de Britten și poeme de Baudelaire înregistrate – admirabile. Prima seară de destindere adevărată de cînd am plecat. Ar trebui să rămîn

aici pînă în ziua plecării – ca să evit această luptă continuă care mă epuizează. Domnește o pace, provizorie, în casa asta.

14 august

La ora 9, nici o veste despre avionul care trebuie să mă ducă în Chile. Se telefonează la ora 12. Zi petrecută la V., în așteptarea plecării. E acolo Rafael Alberti[64] cu soția lui. Simpatic. Știu că e comunist. În cele din urmă, îi explic punctul meu de vedere. Și mă aprobă. Dar calomnia își va spune cuvîntul și mă va despărți într-o zi de acest om care este și ar trebui să rămînă un camarad. Ce e de făcut? Sîntem în epoca despărțirii. Avionul pleacă în sfîrșit, la apusul soarelui. Traversăm Anzii noaptea – și nu văd nimic –, simbolul acestei călătorii, de fapt. Cel mult zăresc creste înzăpezite în noapte. Dar am avut timp să văd înainte de lăsarea nopții pampasul, imens și monoton – care nu se mai sfîrșește. Coborîrea la Santiago se face fulgerător, sub un cer de catifea. La picioarele noastre, o pădure de stele scînteietoare. Blîndețea mîngîietoare a orașelor întinse în noapte la marginea oceanelor.

15 august

Pe Pacific cu Charvet și Fron. Ch. îmi vorbește despre influența cutremurelor asupra comportamentului chilienilor. Cinci sute de zguduituri pe an – dintre care mai multe catastrofale. Asta creează o psihologie a instabilității. Chilianul e jucător, cheltuiește tot ce are și face politică de pe-o zi pe alta.

Sîntem în mașină: Pacificul cu valuri lungi și albe. Santiago strîns între ape și Anzi – Culorile țipătoare (grijile au culoarea miniului), prunii și alunii în floare se profilează pe fondul alb al culmilor înzăpezite – admirabilă țară.

După-amiaza: corvoadă. La ora șase, dezbatere, unde sînt în formă. Cină acasă la Charvet, unde sînt în depresie totală. Beau prea mult, de oboseală, și mă culc tîrziu. Timp pierdut.

16 august

Zi infernală. Radio, vizită. Dejun acasă la fiul lui Vincent Anidobre[65] într-o căsuță la poalele Anzilor. Colocviu cu oamenii de teatru de-aici. Conferință la ora 19 într-o sală obositoare din cauza aglomerației. Cină la ambasadă, agasantă la culme. Doar ambasadorul e nostim; ieri dansa, după ce-și scosese haina.

17 august

Zi de tulburări și de răzmerițe. Ieri deja au avut loc manifestații. Dar astăzi sînt ca un cutremur. Motivul este scumpirea călătoriei cu „micro“ (autobuzele din Santiago). Autobuzele sînt răsturnate și incendiate. Celor care trec li se sparg geamurile. După-amiaza sînt anunțat că universitatea, unde au manifestat studenții, este închisă – iar conferința mea nu mai poate avea loc. În două ore, serviciile franceze organizează o conferință la Institutul Francez. Cînd ies de la conferință, prăvăliile au tras obloanele, iar trupe înarmate, cu căști ocupă literalmente orașul. Din cînd în cînd se trag focuri de intimidare. E stare de asediu. Noaptea aud împușcături răzlețe.

18 august

Avion întîrziat pînă noaptea. Anzii sînt acoperiți de nori. Dorm prost sau puțin aici și sînt obosit. Soții Charvet vin să mă ia la unsprezece, iar eu dorm de-a-n-picioarelea, așa o noapte proastă am avut. Dar amabilitatea lor nu e apăsătoare și străbatem cu mașina cîmpia chiliană. Mimozele și sălciile-plîngătoare. Natură frumoasă și puternică. La popas, dejun excelent în fața focului din șemineu. Apoi cotim spre Anzi și ne oprim pentru o gustare la un hotel de munte, din nou în fața unui foc frumos. Mă simt bine în Chile și aș putea să locuiesc un pic aici, în alte împrejurări. La întoarcere aflăm că

avionul a fost amînat pentru a doua zi dimineața. Plouă cu găleata. Cină la soții Charvet. Culcat la miezul nopții. La hotel găsesc cadouri de rămas-bun. Îmi trebuie mult timp să adorm.

19 august

La 4.30 mă sună compania. La 6 trebuie să fiu pe teren. Avionul decolează la 7. Părea să caute un loc de trecere, dar coboară spre sud și o ia pe altă rută după ce a parcurs 200 km în plus. Anzii, uluitoare reliefuri sfărîmate, care sfîșie munți de nori – dar zăpada mă orbește. Ne legănăm în toate părțile și mergem fără întrerupere, iar eu am, pe deasupra, o criză de sufocare. Scap ca prin urechile acului de ce-i mai rău – și mă prefac că dorm.

Ajungem la Buenos Aires abia la amiază. Chiar atunci mă doboară lipsa de somn. V.O. a venit să mă ia, dar, de la ambasadă, nimeni, și nu am bilet pentru Montevideo, unde trebuie să vorbesc la 18.30. Datorită lui V., o luăm la goană spre Buenos Aires, apoi spre aeroportul de hidroavioane. Nu mai sînt locuri. V. telefonează unui prieten. Totul se aranjează. Plec la 5 fără un sfert pe o vreme închisă, galbenă pe deasupra apelor galbene. La 6 fără un sfert, Montevideo. Ambasada a delegat pe cineva care mă anunță că au preferat să anuleze conferința și să mă ducă la liceul francez. Acolo, directorul îmi spune că totuși a venit lume și că nu știe ce să facă. Propun o dezbatere, deși sînt lat. Acceptă și-mi trîntesc ambele conferințe a doua zi, una la 11, cealaltă la 6. Dezbatere. Și mă culc, rupt de oboseală.

20 august

Zi ucigătoare. La ora 10, ziariști și C.; la 11, prima conferință, în aula universității. În mijlocul conferinței intră în sală un personaj ciudat. Pelerină, barbă scurtă, privire întunecată. Se instalează în fundul sălii, în picioare, deschide ostentativ o revistă și se apucă de citit. Din cînd în cînd, tușește zgomotos. Măcar ăsta aduce puțină viață în amfiteatru. O clipă cu José Bergamín[66], un om fin, marcat, cu figura uzată a intelectualului spaniol. Nu vrea să aleagă între comunism și catolicism pînă nu se termină războiul din Spania. Un hipotensiv care nu are decît energie spirituală. Îmi plac oamenii de felul ăsta.

Bergamín: ispita mea cea mai adîncă este sinuciderea. Și sinuciderea spectaculoasă. (Să mă întorc în Spania, cu riscul de-a fi judecat greșit, să rezist și să mor.)

Dejun în compania unor cupluri amabile de profesori francezi. La ora 4, conferință de presă. La 5 mă întîlnesc cu directorul teatrului unde se va monta *Caligula*. Vrea să bage și niște balete. E nebunie internațională. La 6, dra Lustich și fermecătoarea atașată culturală a Uruguayului vin cu mașina să mă ia la o scurtă plimbare prin parcul de la intrarea în oraș. Seara e blîndă, rapidă, puțin duioasă. Țara asta e simplă și frumoasă. Mă destind puțin. La 6.30, a doua conferință. Ambasadorul s-a simțit obligat să vină cu jumătatea lui. În rîndul întîi se află figurile sinistre ale plictiselii și ale vulgarității. După conferință mă duc să mă plimb cu Bergamín. Aterizăm într-o cafenea plină ochi. Se îndoiește de eficacitatea acțiunilor sale. Îi spun că menținerea fără concesii a unui refuz este un act pozitiv, ale cărui

consecințe sînt pozitive. – Apoi cină acasă la Suzannah Soca[67]. O mulțime de femei din lumea bună care după al treilea pahar de whisky devin de nestăpînit. Cîteva pur și simplu se oferă. Dar n-au nimic atrăgător. O franțuzoaică găsește o cale de-a face apologia lui Franco în fața mea. Obosit, o iau la sănătoasa – înțeleg că e mai bine să mă retrag. Îi propun atașatei culturale să vină cu mine să bem un pahar și scăpăm de-acolo. Măcar chipul acesta frumos te ajută să trăiești. Seara e blîndă la Montevideo. Un cer senin, foșnetul palmierilor uscați deasupra Pieței Constituției, zbor de porumbei, albi pe cerul negru. Momentul ar fi propice și această singurătate pe care o simt, fără nici o veste de optsprezece zile, fără încredere, ar putea să se mai îndulcească puțin. Dar fermecătoarea se apucă să-mi recite, în mijlocul pieței, versuri compuse de ea în franceză, însoțindu-le cu gesturi tragice, cu brațele răstignite, ridicînd și coborînd vocea. Am răbdare. Apoi mergem să bem ceva și o conduc acasă. Mă culc și mă cuprind iarăși o neliniște și o melancolie care nu mă lasă să dorm.

21 august

La 8, în picioare. Am dormit 3, 4 ore. Dar avionul pleacă la ora 11. Sub un cer blînd, aerisit, cu nori, Montevideo își desfășoară plajele – oraș încîntător unde totul presupune fericire – și o fericire nespirituală. Ce tîmpenie și călătoriile cu avionul – mijloc de transport barbar și retrograd. La 5

survolăm Rio și, la coborîre, mă întîmpină aerul acela stufos și umed, ca o vată hidrofilă, pe care-l uitasem și care este specific în Rio. În același timp, papagalii țipători și multicolori și un păun cu glas discordant. Abia sînt în stare să mă duc să mă culc, fără nici o veste, de altfel, pentru că la ambasadă n-am găsit nici urmă de corespondență.

22 august

Mi se aduce corespondența, așteptase 18 zile prin nu știu ce birou. Obosit, nu mai ies din cameră toată ziua. Seara, conferință, după care un pahar cu dna Mineur. Culcat cu febră.

23 august

Sculat ceva mai bine. Se apropie plecarea. Va fi joi sau sîmbătă. Mă gîndesc la Paris ca la o mănăstire. Dejun la Copacabana cu vedere la mare. Valurile sînt înalte și suple. Mă mai liniștesc puțin privindu-le. Întoarcere. Dorm puțin. La 5, dezbatere publică cu studenții brazilieni. Să fie oare oboseala? Nu am fost niciodată mai spontan. Cină acasă la soții Claverie cu dna R., femeie încîntătoare, dar fără profunzime, mi se pare.

24 august

Mă scol și mai bine un pic. Plecarea este stabilită pentru sîmbătă. De dimineață, vizite, și oboseala revine. Pînă într-atît, încît hotărăsc să nu mănînc de prînz. La 13.30 vine Pedrosa[68] cu soția lui să mă ia să văd picturi făcute de nebuni, la periferie, într-un spital cu aspect modern și jeg străvechi. Ți se strînge inima văzînd chipurile din spatele gratiilor de la ferestre. Doi pictori interesanți. Ceilalți ar putea să aducă la extaz spiritele noastre avansate de la Paris. De fapt, însă, urîțenia întruchipată. Aspect și mai frapant în sculptură, urîtă și vulgară. Mă înspăimînt cînd îl recunosc în persoana unui tînăr medic psihiatru al stabilimentului pe băiatul care, la început, mi-a pus cea mai stupidă întrebare din cîte mi s-au pus în toată America de Sud. El hotărăște soarta acestor nefericiți. Foarte atins și el, de fapt. Dar mă înspăimînt și mai tare cînd mă anunță că va călători cu mine spre Paris, sîmbătă; 36 de ore închis cu el într-o cabină de fier e ultima încercare.

Seara, cină acasă la Pedrosa cu oameni inteligenți. Ploaie torențială la întoarcere.

25 august

Gripă. Clima asta clar nu-mi prieste deloc. Lucrez puțin de dimineață, apoi mă duc la grădina zoologică să văd leneșul.

Dar lenești e în libertate și trebuie căutat prin mulțimea copacilor din parc. Renunț. Măcar splendizii oceloți – șopîrlele înfricoșătoare și furnicarul. Dejun cu Letarget la Copacabana. Rio este învăluit într-o ploaie nesfîrșită care umple gropile de pe șosele și trotuare și dizolvă toată spoiala cu care au încercat oamenii să-l acopere. Iese la iveală orașul colonial, și trebuie să spun că este mai atrăgător așa, cu noroiul lui, cu împotmolirea, cu cerul lui aburit. După-amiaza, cumpărături. Tot ce găsesc în țara asta vine din alte părți. Seara, la ora cinci, acasă la Mendés. Iarăși o lume nebună, unde mă plictisesc fără să am puterea să mă prefac. Fizic, nu mai suport o companie numeroasă. Același lucru la cină, unde sîntem șapte, cînd eu credeam că-i voi găsi doar pe Pedrosa și Barleto, unde toată lumea vorbește în același timp, și foarte tare. Cu gripa, pe deasupra, încercarea devine infernală. Aș vrea să plec, dar nu îndrăznesc să dau semnalul. La ora 1, dna Pedrosa vede că nu mă mai țin pe picioare, așa că mă duc să mă culc.

26 și 27 august

Două zile îngrozitoare în care mă tîrăsc cu gripa mea prin diferite colțuri cu diferiți oameni, insensibil la ceea ce văd, preocupat doar să-mi regăsesc puterea, în mijlocul unor oameni care, cu prietenia sau cu isteria lor, nu-și dau seama de starea în care mă aflu și astfel o mai agravează puțin. Seară la consul, unde aud comentarii despre necesitatea pedepselor corporale în rîndul armatelor noastre coloniale.

Sîmbătă, ora 16. Sînt avertizat că avionul a avut o pană de motor și că va pleca abia mîine, duminică. Febra crește și încep să mă întreb dacă nu e altceva decît o gripă.

31 august

Bolnav. Cel puțin bronșită. Sînt anunțat telefonic că vom pleca astăzi după-masă. Este o zi superbă. Medic. Penicilină. Călătoria se termină într-un sicriu de fier, între un medic nebun și un diplomat, spre Paris.

1. Traducerea în limba română s-a făcut după *Journaux de voyage*, Gallimard, Paris, 2013, apoi a fost confruntată cu seria *Carnete 1949-1959* din cea mai recentă ediție a operei lui Albert Camus, *Œuvres complètes*, vol. IV, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, Paris, 2006, pp. 1007-1056, cu note la pp. 1550-1552, dar și cu ediția braziliană a *Jurnalelor de călătorie*, *Diário de viagem*, ed. VI, traducere din limba franceză de Valerie Rumjanek Chaves, Record, Rio de Janeiro, 2013.
2. Referire la Robert Jaussaud, fost coleg de liceu și colaborator al lui Albert Camus la Théâtre du Travail și Théâtre de l'Équipe (n.ed.fr.).
3. Numele pe care i-l dăduse Albert Camus mașinii sale (n.ed.fr.).
4. Vezi „Marea cît mai aproape" (n.ed.fr.). [Vezi și ed. rom. cit., p. 118. Aceeași preocupare exprimată și în jurnalul de călătorie în Statele Unite în momentul traversării. Vezi, de asemenea, *supra*, p. 27.]
5. Vezi, de asemenea, Alfred de Vigny, *Jurnalul unui poet*, traducere de Ionel Marinescu, selecție, prefață și note de Angela Ion, Editura Univers, București, 1976.
6. Vezi „Marea cît mai aproape", ed. rom. cit., pp. 121-122.
7. Vezi „Marea cît mai aproape", ed. rom. cit., p. 118.
8. Vezi „Marea cît mai aproape", ed. rom. cit., p. 119.
9. Scrisoarea adresată Mariei Casarès din aceeași zi, 5 iulie, începe așa: „Pînă astăzi nu am scris decît în jurnal – dar am scris cu fidelitate, în fiecare seară, încheindu-mi astfel ziua lîngă tine. Nu am menționat nimic în afară de detaliile zilnice ale unei vieți monotone, dar nu am scris nimic care să nu fie pentru tine,

totul se îndreaptă spre tine, totul are culoarea ta“ (Albert Camus, Maria Casarès, *Correspondance (1944-1959)*, Gallimard, Paris, 2017, p. 115).

10. Maurice Delamain (1883-1974), directorul editurii Stock. O mare librărie pariziană îi poartă numele, pe rue Saint-Honoré, vizavi de Comedia Franceză.
11. Angajamentul greierului față de furnică din cunoscuta fabulă a lui La Fontaine.
12. Referire la monumentul Cristo Redentor („Cristos Mîntuitorul“), înălțat pe muntele Corcovado, la sud de Rio de Janeiro, în perioada 1922-1931 cu prilejul centenarului independenței Braziliei.
13. Referire la Gabrielle Mineur, consilieră culturală la Ambasada Franței din Brazilia (n.ed.fr.).
14. Referire la João Batista Barreto Leite Filho (1906-1987), numit în continuare B. sau Barleto, corespondent în Europa în Al Doilea Război Mondial.
15. În franceză, „Hannibal“. Referire la Aníbal Machado (1894-1964), scriitor, om de teatru și președintele Asociației Braziliene a Scriitorilor. În 1945 a organizat primul congres al scriitorilor brazilieni, susținînd libertățile democratice și grăbind sfîrșitul dictaturii lui Getúlio Vargas în același an.
16. În realitate, autorul telegramei era Murilo Mendes (1901-1975), poet modernist, considerat unul dintre precursorii suprarealismului în Brazilia (numit în continuare Murilo Mendés), și e posibil ca Machado să-i fi povestit doar întîmplarea lui Camus.
17. Referire la Abdias do Nascimento (1914-2011), care l-a însoțit pe Camus și la *macumba* din cartierul Caixas (n.ed.fr.). [Om de teatru, scriitor și activist pentru drepturile negrilor din Brazilia, considerat unul dintre cei mai importanți exponenți ai culturii afro-braziliene, a înființat în 1944 trupa Teatro Experimental do Negro ca parte integrantă a luptei împotriva rasismului. Vezi și *infra*, 16 iulie, pp. 95-102, 26 iulie, p. 119.].
18. În spaniolă în original.
19. Probabil o amintire din călătoria în Mallorca pe care Camus a făcut-o în vara lui 1935, amestecată cu amintirea represiunii naționaliste de pe insulă, denunțate de Georges Bernanos în romanul *Les grands cimetières sous la lune* (n.ed.fr.).
20. Poetul la care face referire Camus este Augusto Frederico Schmidt (1906-1965), scriitor modernist și antreprenor brazilian, nepotul unuia dintre cei mai bogați oameni din Brazilia, cu o importantă influență în lumea politică.
21. Referire la Octavio de Faria (1908-1980), ziarist și scriitor brazilian, autorul seriei de romane *A tragédia burguesa* („Tragedia burgheză“) în cincisprezece volume.
22. Albert Camus a fost un jucător pasionat de fotbal. Începînd din 1929 a făcut parte din echipa RUA (Racing Universitaire Algérois) ca portar, fiind nevoit să renunțe la sportul profesionist din cauza problemelor de sănătate.
23. Dragostea pentru Clotilde de Vaux (1815-1846) și revelația credinței ei i-au inspirat lui Auguste Comte, după moartea sa, teoretizarea religiei umanității și a

cultului pozitivismului religios. Dispărut acum, acest cult a avut mulți adepți, iar un templu pozitivist așa cum și l-a imaginat Comte, închinat religiei umanității, există și la Paris, pe rue Payenne.

24. Trei fragmente din această relatare vor fi valorificate în „Piatra care crește“ (n.ed.fr.). [Vezi „Piatra care crește“ în ciclul *Exilul și împărăția*, traducere din limba franceză de Irina Mavrodin, Editura Polirom, Iași, 2018, pp. 129-170.]
25. În spaniolă, termen generic pentru băuturile cu un conținut de alcool între 29 și 60%.
26. Referire la Jean Tarrou din *Ciuma.*
27. Aluzie la producția foarte bogată de obiecte religioase lansată și susținută de Societatea Preoților Sfîntului Sulpicius. Și în prezent, în jurul bisericii Saint-Sulpice din Paris, există un comerț înfloritor cu astfel de obiecte.
28. Vezi „Piatra care crește“, ed. rom. cit., p. 153.
29. Vezi „Piatra care crește“, ed. rom. cit., p. 142.
30. Vezi „Piatra care crește“, ed. rom. cit., p. 154.
31. Paragraful este valorificat aproape în întregime în „Piatra care crește“. [Vezi „Piatra care crește“, ed. rom. cit., p. 155.]
32. În „Piatra care crește“ va fi vorba de o femeie neagră (n.ed.fr.). [Vezi „Piatra care crește“, ed. rom. cit., p. 156.]
33. Lucien Febvre (1878-1956), istoric francez (n.ed.fr.). [Specialist în perioada Renașterii și a Reformei, era profesor la Collège de France.]
34. În realitate, Mayrink.
35. Aici reapare obsesia Războiului Rece dintre cele două blocuri și a unei gîndiri de amiază care să le echilibreze (n.ed.fr.).
36. Meier, Todos os Santos, Madureira – cartiere din Rio de Janeiro.
37. Probabil cartierul Belcourt din Alger, unde a copilărit Camus (n.ed.fr.).
38. Referire la Dorival Caymmi (1914-2008), unul dintre cei mai mari compozitori de muzică populară braziliană (n.ed.fr.).
39. În America de Sud, Camus a susținut de mai multe ori conferința cu titlul „Vremea ucigașilor“, considerată unul din textele pregătitoare pentru *Omul revoltat*.
40. Zonă rurală, în general sărăcăcioasă, specifică Africii de Nord.
41. Camus scrisese înainte: „așa și vorbesc, de fapt, cu mai multă onestitate și brutalitate decît am vorbit pînă acum vreodată“ (n.ed.fr.).
42. În realitate, São Pedro (în spaniolă în original).
43. Referire la *bumba-meu-boi* (în portugheză, „lovește, boul meu“), piesă de teatru folclorică foarte populară, apărută în comunitățile sărace din Brazilia secolului al XVIII-lea ca o formă de critică socială și revoltă față de stăpîni.
44. Băutură alcoolică braziliană din trestie-de-zahăr.
45. În spaniolă în original.

46. În țările arabe, zona veche a unui oraș. La origine desemna cetatea unui suveran.
47. Referire la Eduardo Catalão (1912-2004), agronom și om politic, ales în anul următor (1950) deputat federal al statului Bahia din partea Partidului Muncitoresc Brazilian, respectiv Itapoã, în prezent cartier din vestul orașului Salvador, Bahia.
48. Cartier parizian al elitei intelectuale, în special de stînga.
49. Acest *candomblé* apare în „Piatra care crește“, unde se împletește cu *macumba* (n.ed.fr.).
50. René Char era și foarte bun prieten cu Albert Camus.
51. În 1944, Camus scrisese o prefață la scrierile lui Nicolas Chamfort (n.ed.fr.).
52. Minas Gerais, stat din estul Braziliei.
53. Scriitor brazilian (1890-1954). Poet, dramaturg și critic cultural, reprezentant al modernismului din Brazilia, este cunoscut și pentru *Manifestul antropofag* (1928).
54. Referire la Pedro Fernandes Sardinha (1496-1556), preot portughez, primul episcop al Braziliei. Oswald de Andrade a datat *Manifestul antropofag* „anul 374 de la ingerarea episcopului Sardinha“.
55. Iguape va fi cadrul ales pentru „Piatra care crește“ (n.ed.fr.). [Vezi și *supra*, nota 1, p. 95.]
56. Vulturi mici și negri, specifici Americii tropicale (n.ed.fr.).
57. Referire la Piedade, localitate din statul São Paulo.
58. Întregul episod este reluat în „Piatra care crește“ (n.ed.fr.). [Vezi ed. rom. cit., pp. 139-152.]
59. Vezi „Piatra care crește“, ed. rom. cit., p. 144.
60. Acest personaj va deveni „cocoșul“ din „Piatra care crește“ (n.ed.fr.).
61. Posibilă referire la *kapok*, „capochier“ sau „arbore de capoc“ (n.ed.fr.).
62. Referire uzuală la Ministerul Afacerilor Externe, situat pe Quai d'Orsay, Paris.
63. Victoria Ocampo (1890-1979), scriitoare argentiniană, critic literar și fondatoarea revistei literare *Sur*. În 1953, cînd a fost arestată de regimul dictatorial al lui Juan Perón, Camus a inițiat o campanie de solidaritate în favoarea ei, raliind mai mulți intelectuali care au semnat o scrisoare de protest adresată Ambasadei Argentinei din Franța (n.ed.fr.).
64. Rafael Alberti Merello (1902-1999), poet și dramaturg spaniol suprarealist (n.ed.fr.). [În timpul Războiului Civil a devenit vocea poetică a stîngii spaniole, fugind ulterior la Paris și, după ocupație, în Argentina.]
65. Referire la Vicente Huidobro (1893-1948), poet modernist chilian, promotor al avangardismului european, mai ales francez, în Chile și inițiatorul mișcării literare creaționiste.
66. Scriitor spaniol (1895-1983). În timpul Războiului Civil a fost atașat cultural pe lîngă guvernul spaniol aflat în exil la Paris, plecînd, după sfîrșitul războiului, în

America de Sud.

67. Referire la Susana Soca (1906-1959), poetă uruguayană, fondatoare la Paris, împreună cu Paul Éluard, a revistei *La Licorne* în timpul rezistenței din perioada ocupației naziste. A susținut activ artiștii spanioli refugiați în Franța, dar și alți scriitori latinoamericani.

68. Mário Pedrosa (1900-1981), critic de artă și literar, ziarist și activist brazilian. Exclus din Partidul Comunist Brazilian în 1929, a participat la înființarea Internaționalei a IV-a în Franța, în 1938.